

EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER

Mustafa BAYSAL

Yüksek Lisans Tezi

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. İsmail ALTUN

2021

Her Hakkı Saklıdır

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Mustafa BAYSAL

EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İsmail ALTUN

ERZURUM-2021

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

30.09.2021

Aslı ıslak imzalıdır

Mustafa BAYSAL

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılmaması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İsmail ALTUN danışmanlığında, Mustafa Baysal tarafından hazırlanan bu çalışma 30 / 09 / 2021 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi: Prof. Dr. İsmail ALTUN

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nizamettin PARLAK

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE İÇERİĞİ	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
V. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

HİCAZ BÖLGESİNDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER

1.1. MEKKE’DE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ: EBU’T-TUFEYL ÂMİR B. VÂSİLE.....	11
1.1.1. Doğumu, Nesebi ve Künyesi	11
1.1.2. Hz. Peygamber Döneminde Ebu’t-Tufeyl.....	13
1.1.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Ebu’t-Tufeyl.....	14
1.1.4. Emevîler Döneminde Ebu’t-Tufeyl.....	15
1.1.5. Edebî Kişiliği	16
1.1.6. Vefatı.....	19
1.2. MEDİNE’DE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ: MAHMÛD B. ER-REBÎ....	20
1.2.1. Doğumu, Nesebi ve Künyesi	20
1.2.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Mahmûd b. er-Rebî	21
1.2.3. Vefatı.....	22
1.3. TÂİF’TE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ: ABDULLAH B. ABBAS.....	23
1.3.1. Doğumu, Nesebi, Künyesi	23
1.3.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Abdullah b. Abbas	23
1.3.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdullah b. Abbas	25
1.3.4. Emevîler Döneminde Abdullah b. Abbas	27

1.3.5. İlmî Kişiliği	28
1.3.6. Vefatı	31

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER BÖLGELERDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER

2.1. IRAK BÖLGESİNDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER.....	33
2.1.1. Kûfe’de En Son Vefat Eden Sahâbî: Abdullah b. Ebî Evfâ	33
2.1.1.1. Doğumu, Nesebi ve Künyesi	33
2.1.1.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Abdullah b. Ebî Evfâ	34
2.1.1.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdullah b. Ebî Evfâ	37
2.1.1.4. Vefatı	37
2.1.2. Basra’da En Son Vefat Eden Sahâbî: Enes B. Mâlik	38
2.1.2.1. Doğumu, Nesebi, Künyesi	38
2.1.2.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Enes b. Mâlik.....	40
2.1.2.2.1. Müslüman Oluşu	40
2.1.2.2.2. Hz. Peygamber’in (a.s.) Hizmetinde Bulunuşu	40
2.1.2.2.3. Hadis Rivayeti.....	43
2.1.2.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Enes b. Mâlik.....	45
2.1.2.4. Emevîler Döneminde Enes b. Mâlik.....	46
2.1.2.5. Vefatı	47
2.2. İRAN BÖLGESİNDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER	48
2.2.1. Horasan’da En Son Vefat Eden Sahâbî: Büreyde B. Husayb	48
2.2.1.1. Nesebi, İsmi ve Künyesi	48
2.2.1.2. Müslüman Oluşu.....	50
2.2.1.3. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Büreyde b. Husayb	53
2.2.1.3.1. Benî Müstalik Gazvesi	53
2.2.1.3.2. Hudeybiye Yolculuğu ve Rıdvan Biatı	55
2.2.1.3.4. Hayber Savaşı	56
2.2.1.3.5. Mekke’nin Fethi.....	57
2.2.1.3.6. Diğer Faaliyetleri	59
2.2.2. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Büreyde b. Husayb	60
2.2.3. Vefatı	62
2.2.4. Isfahân’da En Son Vefat Eden Sahâbî: Nâbîga El-Ca’dî	62

2.2.4.1. Doğumu, Nesebi, Künyesi	62
2.2.4.2. Cahiliye Döneminde Nâbiga el-Ca'dî	63
2.2.4.3. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Nâbiga el-Ca'dî	64
2.2.4.4. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Nâbiga el-Ca'dî	64
2.2.4.5. Edebî Kişiliği	64
2.2.4.6. Vefatı	65
2.3. ŞAM BÖLGESİNDE/DİMAŞK'TA EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ:	
ABDULLAH B. BÜSR.....	66
2.3.1. Doğumu, Nesebi Ve Künyesi	66
2.3.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Abdullah b. Büsr	67
2.3.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdullah b. Büsr	69
2.3.4. Vefatı	69
2.4. KUZEY AFRİKA BÖLGESİNDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER ...	70
2.4.1. Mısır'da En Son Vefat Eden Sahâbî: Abdullah b. Hâris	70
2.4.1.1. Doğumu, Nesebi ve Künyesi	70
2.4.1.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Abdullah b. Hâris	71
2.4.1.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdullah b. Hâris	72
2.4.1.4. Vefatı	73
2.4.2. Berka'da En Son Vefat Eden Sahâbî: Rüveyfi' B. Sâbit	73
2.4.2.1. Doğumu, Nesebi, Nisbesi	73
2.4.2.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Rüveyfi' b. Sâbit.....	74
2.4.2.3. Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Döneminde Rüveyfi' b. Sâbit	74
2.4.2.4. Vefatı	75
2.5. MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDE/SEMERKANT'TA EN SON VEFAT	
EDEN SAHÂBÎ: FAZL B. ABBAS	75
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ.....	88

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER****Mustafa BAYSAL****Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail ALTUN****2021, 88 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. İsmail ALTUN****Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN****Prof. Dr. Nizamettin PARLAK**

Sahâbe nesli, Hz. Peygamber'in (a.s.) terbiyesinden geçmiş, onun örnekliğiyle şekillenmiş, Allah ve Resulü için büyük sıkıntılara göğüs germiş, gerektiğinde yurtlarını, eşlerini, çocuklarını ve mallarını terk etmek zorunda kalmış bir nesildir. Bu nesil, İslam'ı öğrenmek, öğretmek, yaşamak ve yaşatmak için büyük çaba sarf etmiştir. Dolayısıyla İslamiyet'i doğru anlamanın yolu, genelde sahâbe neslini özelde ise bu dinin tâbiîn nesline intikalini sağlayan sahâbe neslinin son halkasını tanımaktan geçmektedir.

Binaenaleyh bu çalışmada en son vefat eden sahâbîlerin hayatları, özellikle Hz. Peygamber (a.s.), Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler döneminde birlikte yaşadıkları bölge halkıyla olan münasebetleri ele alınmış ve bu sahâbîler hakkında İslam Tarihi kaynaklarında yer alan dağınık bilgiler bir araya getirilerek sistematize edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Son Vefat Eden Sahâbîler, İlk Dönem İslam Tarihi, Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Abdullah b. Abbas.

ABSTRACT
MASTER THESIS
LAST DECEASED COMPANIONS OF THE PROPHET

Mustafa BAYSAL

Advisor: Prof. Dr. İsmail ALTUN

2021, 88 Pages

Jury: Prof. Dr. İsmail ALTUN
Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN
Prof. Dr. Nizamettin PARLAK

The generation of Companions of the Prophet Muhammad, was shaped by his civility, and that has endured great difficulties for Allah and His Messenger, and had to leave their homes, wives, children and property when necessary. This generation has made great efforts to learn, teach, live and keep Islam alive. Therefore, the way to understand Islam correctly; It is about getting to know the generation of the Companions in general, and the last link of this generation, who ensured the transmission of this religion to the next generation in particular.

In addition to this, in this study, the lives of the last deceased Companions were discussed; especially in the period of the Prophet Muhammad, the Rashidun Caliphs and the Umayyads; the relations of these Companions with the people they lived with in the same region were discussed. In addition, scattered information about these Companions in the sources of Islamic History was gathered and systematized.

Keyword: Prophet Muhammad, Last Deceased Companions of The Prophet, Early Islamic Period, Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Abdullah b. Abbas.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhi's-Selâm
b.	: Bin, ibn
bt.	: Bint
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyânet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
ss.	: Sayfa sayısı, sayfalar arası
t.y.	: Tarih yok, yayın tarihi yok
TDV.	: Türkiye Diyânet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
yay.	: Yayınları, yayınevi, yayıncılık
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Allah (c.c.), insanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu öğretmek, kalplerini tezkiye etmek, onların dünya ve ahiret mutluluğuna erişmeleri için kendilerine rehberlik yapmak üzere peygamberler göndermiştir. İnsanlığı cehalet karanlıklarından aydınlığa çıkarmak ve dinini kemale erdirmek için de Hz. Muhammed'i (a.s.) seçmiştir. Yirmi üç yıllık peygamberlik sürecinde Hz. Peygamber'in (a.s.) birçok azılı düşmanı olmakla beraber kendisine inanan ve inandığı dava uğrunda her türlü sıkıntıyı göze alan yol arkadaşları da olmuştur.

Hız. Peygamber (a.s.), Allah'tan (c.c.) aldığı ayetleri ashâbına bildiriyor ve dini bizzat yaşayarak onlara kılavuzluk ediyordu. Dolayısıyla sahâbîler dini Hız. Peygamber'den (a.s.) görerek ve yaşayarak öğreniyorlardı. Ayetlerin nüzûl ve hadislerin vürûd sebeplerini bilmeleri, dini anlama ve yaşama noktasında onlara imkân sağlıyordu. Sahâbîler, Hız. Peygamber (a.s.) ile birlikte olabilmek için her fırsatı değerlendiriyor, onun sözlerini hıfz ediyor ve onun gibi yaşamaya gayret ediyorlardı.

Hız. Peygamber (a.s.) hayatta olduğu dönemde Hicaz bölgesi sahâbîler ve diğer Müslümanlar için cazibe merkezi hâline gelmiştir. Mekke ve Medine'de ikamet eden sahâbîler bu iki şehri terk etmemeyi tercih ederken, diğer bölgelerde yaşayanlar ise bu iki şehre göç etmeyi yeğlemişlerdir. Hız. Peygamber'in (a.s.) vefatıyla birlikte cihad, irşad, idarî ve siyasî görevlerden dolayı Mekke ve Medine dışına dağılmaya başlayan sahâbe Basra, Dımaşk, Kûfe, Horasan, İsfahân, Semerkant ve Mısır gibi muhtelif belde ve bölgelere yerleşmiştir.

Sahâbe nesli, tâbiîn ile temas halinde olmaları hasebiyle İslam kültür ve medeniyetinin aktarımında bir köprü vazifesi görmüştür. Bu noktada en son vefat eden sahâbîlerin ise gözle görülür bir etkinliğinin olduğu ifade edilebilir. Bu sahâbîler Hız. Peygamber'den (a.s.) öğrendiklerini bizzat yaşayarak sonraki nesle aktarmakla beraber tıpkı birçok sahâbî gibi İslam kültür ve medeniyetini göç etmiş oldukları bölgelere taşımışlardır. Yaşayıp vefat ettikleri beldelerde yetiştirmiş oldukları talebelerin birçoğunun tâbiîn neslinin ileri gelenlerinden olması da bu durumu destekler niteliktedir.

En son vefat eden sahâbîler, genellikle Hız. Peygamber'i (a.s.) çocuk yaşlarda gören şahsiyetlerdir. Bundan dolayı Hız. Peygamber (a.s.) döneminde sosyal ve siyasî olaylarda aktif olamamışlardır. Ancak Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler döneminde başta eğitim-

öğretim, askerî, sosyal, siyasî olmak üzere hemen hemen bütün alanlarda etkin rol oynamışlardır.

İslam âlimlerinin sahâbenin kim olduğu konusunda farklı kriterler benimsemiş olmaları, çalışmamızın muhtevasını oluşturan bazı kişilerin sahâbe olup olmadıkları noktasında ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Özellikle bazı İslam âlimlerinin çocuk yaşta Hz. Peygamber'i (a.s.) görenlerin sahâbî sayılamayacağı yönündeki görüşleri, çalışmamızın içeriğini oluşturan bazı kişilerin sahâbî değil de tâbînin büyüklerinden oldukları yönünde bir kanaat oluşturabilir. Ancak sahâbî tarifleri içerisinde daha derli toplu ve genel kabul görmüş olan İbn Hacer'in tarifi dikkate alındığı için haklarında ihtilaf olan kişiler de sahâbî olarak değerlendirilmiştir. En son vefat eden sahâbîler kronolojik olarak değil şehirlere ve bölgelere göre ele alınmıştır.

En son vefat eden sahâbîlerin siyasî, askerî, ilmî faaliyetleri, İslam kültür ve mirasına sağladıkları katkıları hakkında herhangi bir müstakil araştırmaya tarafımızdan rastlanmamıştır. Bu durumun da bu konunun çalışılmasına karar vermemizde etkili olduğunu belirtmemiz gerekir.

Lisans ve lisansüstü eğitim hayatım boyunca, özellikle de bu tezin hazırlanmasında maddî-manevi desteğini benden esirgemeyen, ilmî birikiminden istifade ettiğim, danışman hocam Prof. Dr. İsmail ALTUN'a ve çalışma süreci içerisinde benimle yakından ilgilenen Arş. Gör. Abdülvahid Yakub SİPAHİOĞLU ve Arş. Gör. Talha ÖZDEMİR hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca hayatımın her alanında desteklerini ve dualarını esirgemeyen babama ve anneme, bu çalışmayı bitiremeyeceğim hissine kapıldığım anlarda bana sabır ve anlayışla destek olan eşime de minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Erzurum-2021

Mustafa BAYSAL

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE İÇERİĞİ

Tezin konusu en son vefat eden sahâbîlerdir. Yaptığımız bu çalışmada, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinin “Sahâbe” maddesinde tespit edilmiş ve haklarında çok kısa bilgiler verilmiş olan en son vefat eden sahâbîlerin hayatları, İslam kültür ve medeniyetine katkıları, sosyal-siyasî olaylardaki etkinlikleri, ilmî kişilikleri, yaşamış oldukları bölgelerdeki halk üzerindeki etkileri ile alakalı geniş bilgiler verdik. Bununla birlikte vefat yerleri, tarihleri ve konuyla ilgili farklı rivayetleri değerlendirdik.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmamızın konusu ve içeriği, amacı, önemi, yöntemi, yararlandığımız kaynaklar hakkında bilgiler verdik ve sahâbe kavramı üzerinde durduk. Birinci bölümde, İslam’ın doğduğu, geliştiği ve Hicaz bölgesi olarak bilinen Mekke, Medine ve Tâif şehirlerinde en son vefat eden sahâbîlerin hayatlarından bahsettik. İkinci bölümde ise Hicaz bölgesi dışında yer alan; Irak bölgesinde Kûfe ve Basra, İran bölgesinde Horasan ve Isfahân, Şam bölgesinde Dımaşk, Kuzey Afrika bölgesinde Mısır ve Berka, Mâverâünnehir bölgesinde Semerkant gibi beldelerde en son vefat eden sahâbîlerin Müslüman oluşları, Hz. Peygamber (a.s.), Hulefâ-yi Râşidîn ve eğer var ise Emevîler ile ilişkilerine yer verdik.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Sahâbe nesli, İslamî ilimlerin her bir alanı için büyük önem arz etmektedir. Zira dinin iki aslî kaynağı olan Kur’an-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerin içerdiği hakikatlerin anlam çerçevesini, teorisinin pratiğe dönüştürülmüş şekliyle sonrakilere aktarımı, sahâbe neslinin eşsiz azim, gayret ve fedakârlığıyla gerçekleştirebilmiştir. Kur’an-ı Kerîm’in emrini, yasağını, helalini, haramını kısacası bütün talimatını bizzat Hz. Peygamber’den (a.s.) görerek öğrenen, yaşayan ve yaşanması için gayret eden sahâbe nesli, sahih İslam anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Sahâbe neslinin, bizzat Hz. Peygamber’in (a.s.) terbiyesinden geçmiş olması, onunla birlikte yaşamış ve vahye direkt tanıklık etmiş olması, tedricen inen ayetleri birinci ağızdan öğrenerek içselleştirmiş olması günümüz insanının İslam’ı daha iyi

anlaması ve yaşaması için onları yakından tanımlarını zorunlu hâle getirmektedir. Ayrıca Allah'ın (c.c.) hoşnutluğunu kazanarak övgüsüne mazhar olan sahâbe nesli, genelde bütün insanlar özelde bütün Müslümanlar için Hz. Peygamber 'den (a.s.) sonra en büyük rol model konumundadır.

Hz. Peygamber 'in (a.s.) *“İnsanların en hayırlıları benim asrında yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir.”*¹ şeklindeki hadis-i şerifi, çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Nitekim hadis-i şerifte insanların en hayırlıları olarak işaret edilen sahâbe nesli ile bu nesli takip eden tâbiîn neslinin hayırlı olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu hadis çerçevesinde tâbiîn nesli için sahâbe neslinin son halkası olan ve en son vefat eden sahâbîlerin ayrıca önem arz edeceği izahtan varestedir. Zira bu nesil Hz. Peygamber'in (a.s.) asrında yaşayanların son halkasını teşkil etmekte ve tâbiîn nesli için takip edilerek hayra ulaşılacak zümrenin son örnekliğini taşımaktadır.

Hz. Peygamber'in (a.s.) ilk vahiyle muhatap olmasıyla, *cahiliye* diye isimlendirilen bir dönemin ana kolonları çatırdarken, İslam kültür ve medeniyetinin temelleri atılmaya başlamıştır. Yirmi üç yıl sürecek olan bu dönem Hulefâ-yi Râşidîn ile birlikte zirveye doğru yol almıştır. İslam kültür ve medeniyetinin temellerinin atılması ve kurumsallaşmaya başlaması hiç şüphesiz sahâbe neslinin eliyle gerçekleşmiştir. Bununla birlikte elde edilen kazanımların ve oluşturulan kültürel mirasın, sahâbe neslinden sonraki nesil olan tâbiîn nesline özgün ve sahih aktarımı da tâbiîn nesliyle direkt temas hâlinde olan sahâbe neslinin, özellikle de en son vefat eden fertleri kanalıyla oluvermiştir. Şöyle ki; İslam devletinin sınırlarının genişlemesi ile birlikte sahâbîler, yeni fethedilen bölgelere dağılmışlardır. Göç ettikleri bölgelerde her biri kendi beceri ve kabiliyetleri ölçüsünde farklı görevleri ifa etmişlerdir. Kimi savaş meydanlarında at binmiş kılıç kuşanmış, kimi yönetici olarak halkı idare etmiş, kimi ise ilim meclislerinde talebe yetiştirmiştir. Ama her biri icra ettikleri görevleri Hz. Peygamber'den (a.s.) öğrendikleri şekliyle ve İslam'ın ruhuna uygun bir biçimde yerine getirmişlerdir. Böylece Hz. Peygamber'in (a.s.) methettiği bir nesil olan tâbiîn neslinin, sahih İslam anlayışıyla yetişmelerine direkt katkıda bulunmuşlardır.

¹ Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed b. Züheyr b. en-Nâsir, Dâr-u Tavkî'n-Necât, h. 1422/2001, “Fedâilü Ashâbi'n-Nebî”, 1.

Bu düşünceden hareketle, İslam kültür ve medeniyetinin temelini oluşturan sahâbe neslinin tanınması; İslam'ın, Kur'an-ı Kerîm'in, Hz. Peygamber'in (a.s.) ve talebeleri olan tâbiîn neslinin daha iyi tanınması ve bilinmesi anlamına geldiği kanaatindeyiz.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamız kronolojik sırayla kaynak taraması yöntemine dayanarak oluşturulmuştur. Özellikle sahâbe ricâli ve tabakat kitapları asıl kaynaklarımızı teşkil etmiştir.

Tespit edilen sahâbîlerin hayatlarıyla ilgili bilgileri değerlendirirken onların öne çıkan özelliklerine, İslam kültür ve medeniyetine katkılarına, vefat ettikleri yerlere ve tarihlere değinmeye çalıştık. Bütün bunları yaparken de klasik İslam tarihi, tabakat ve şehir tarihi kitaplarından istifade etmeye özen gösterdik.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamız sırasında genel olarak tabakat, sahâbe ricâli, şehir tarihi, siyer, meğazi ve genel tarih kitaplarından istifade etmeye çalıştık. Kaynaklara erişimi ise el-Mektebetü's-Şâmile programının online sürümü üzerinden gerçekleştirdik. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinin ilgili maddelerinden, akademik tez ve makalelerden de yararlandık.

Çalışmamızın temelini sahâbe ricâli ve tabakat kitapları oluşturmaktadır. Özellikle İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) alanında en son yazılan ve muteber bir eser olan *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'den çokça istifade ettik. Bununla birlikte İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, İsbehânî'nin (ö. 430/1038) *Marifetü's-Sahâbe*, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, adlı eserleri de sahâbe hayatlarıyla ilgili malumat vermeleri hasebiyle çalışmamız açısından önem arz etmektedirler. Bunların dışında yukarıda zikrettiğimiz eserlerden kaynak olma bakımından daha eski olan; İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtu'l-Kübrâ'sı*, Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *Tabakatü Halîfe b. Hayyat*'ı ve Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-Kebîr*'i istifade ettiğimiz tabakat türü eserlerdendir.

Araştırmamızın konusu sahâbe olması dolayısıyla siyer ve meğâzî kitaplarından da yararlandık. Siyer ve meğâzî kitapları genel olarak her ne kadar Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatını anlatan kitaplar olsa da onun hayatının sahâbe ile iç içe olması, bizi bu kitaplara müracaat etmeye sevketti. Özellikle Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Megâzî*, İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *Sîret-i İbn Hişâm*, İbn Hibban'ın (ö. 354/965) *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *İmtâu'l-Esmâ*, Halebî'nin (ö. 1044/1635) *es-Sîretü'l-Halebiyye* ve İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Cevamiu's-Sîre* adlı eserleri istifade ettiğimiz bu tür kitaplara örnek verilebilir.

Tespit edilen sahâbîlerin, göç ve vefat ettiği şehirleri araştırırken Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) Bağdat tarihi ve Bağdatlı meşhur şahıslar hakkında bilgi verdiği *Târîhu Bağdâd*'ından ve İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) Dımaşk ve Suriye'deki diğer bazı şehirlere dair kaleme aldığı *Târîhu Dımaşk*'ından istifade ettik.

Yukarıda zikredilen kaynaklar dışında; Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütuhu'l-Büldan* ve *Ensâbü'l-Eşrâf*, Begavî'nin (ö. 317/929) *Mu'cemu's-Sahâbe*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tarihu'l-İslam*, Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Ebü'l-Ferec İsfahânî'nin (ö. 356/967) *Kitabu'l Eğânî*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fî't-Târîh*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Maârif*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, İbn Hibban'ın (ö. 354/965) *Kitâbü's-Sikât*, Iclî'nin (ö. 261/875) *Ma'rifetu's-Sikât*, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Cemheretu Ensabi'l-Arab*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dûlâbî'nin (ö. 310/923) *el-Künâ ve'l-Esmâ*, Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecma'u'z-Zevâid* ve *Menba'u'l-Fevâid* adlı eserlerinden ve *Kütüb-i Sitte*'den faydalanmaya çalıştık.

Araştırmalarımız esnasında çağdaş eserlerden ve çalışmalardan da istifade ettik. Özellikle Hayati ÜLKÜ'nün *İslam Tarihi*, Âdem APAK'ın *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Hüseyin AKGÜN'ün *Sahâbe Coğrafyası*, Elşad MAHMUDOV'un *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı kitapları bunlar arasındadır. Ayrıca çalışmamızın muhtevasını oluşturan bazı sahâbîler hakkında yapılan güncel makalelerden de faydalandık. Bunlar arasında Tayyib AŞŞAŞ'ın *Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Kinânî Ehbaruhu ve Eş'aruhu*, Ali ÇOLAK'ın *En Son Vefat Sahâbî Olarak Bilinen Âmir b. Vâsile el-Leysî*, Zekeriyya GÜLER'in *Hicret Sirasında Hz. Peygamber'in Üslûbundan*

Etkilenerek Müslüman Olan Büreyde b. Husayb ve Günümüze Yansımaları adlı çalışmalarını zikredebiliriz.

V. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Sahâbî kelimesi sözlükte “bir arada bulunmak”, “bir kimseyle oturmak, konuşmak”, “sohbet ve arkadaşlık etmek” anlamlarına gelen ve mastarı “sohbet” olan “s-h-b” kökünden türemiştir. Kelimenin çoğulu “sahâbe” şeklindedir. Aynı fiilden ism-i fâil olarak türeyen “sâhib” kelimesi de “dost ve arkadaş”, “boyun eğme, teslim olma” anlamlarına gelmektedir ve çoğulu sıkça kullanılan “ashâb” kelimesidir.²

Sahâbî kelimesinin kökeni hakkında âlimler arasında ittifak vardır. Bununla birlikte “sohbet” kelimesinin anlamında mekân ve zaman açısından bir sınırlama yoktur.³ Öyle anlaşıyor ki Hz. Peygamber (a.s.) ile belirli bir zaman, bir saat, bir gün ya da bir sene müddetince sohbette bulunmuş olmak sahâbî olmak için yeterlidir.⁴

İstilahî olarak da İslam âlimleri tarafından birçok tanım yapılmıştır. Fakat yapılan tanımların bir kısmı birçok sahâbîyi dışarda bırakacak kadar dar, bir kısmı ise sahâbî olmayan kişileri de kapsayacak kadar geniş tutulmuştur. Yani tarifi şartlarından “*Efrâdını câmi, ağıyârını mâni olmalıdır.*” ilkesine riayet edilmemiştir. Örneğin tâbiînin büyüklerinden Saîd b. Müseyyeb, sahâbîyi “*Hz. Peygamber ile bir veya iki yıl birlikte olan yahut onunla birlikte bir veya iki gazveye katılan kimsedir.*”⁵ şeklinde tanımlayarak Hz. Peygamber (a.s.) ile bir veya iki yıldan az birlikte olan yahut herhangi bir gazveye katılamayan kişileri sahâbî kapsamı dışında bırakmıştır. Buhârî’nin ise “*Müslümanlardan Hz. Peygamber’i gören veya onunla sohbet eden kişi onun ashâbındandır.*”⁶ şeklindeki sahâbî tanımı, gözleri âmâ olup Hz. Peygamber (a.s.) ile sohbet edemeyen zatları sahâbîden saymamıştır. Vâkıdî de sahâbî tanımında “akıl balığ olma” şartı getirerek⁷ buluş çağından önce Hz. Peygamber’i (a.s.) gören torunları Hz.

² Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medine t.y, 51; Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2008, XXXV, 491-500.

³ Hatîb, *el-Kifâye*, 51; İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcud, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût h. 1415, I, 7.

⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 51.

⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 50; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 8.

⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, 51.

⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 8.

Hasan ve Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zübeyr gibi şahısları sahâbî kapsamı dışında tutmuştur.⁸

Çeşitli dönem ve şahıslara ait, zikretmiş olduğumuz bu ve benzeri tanımlamalar arasında en derli toplu olan, kendisinden sonraki herkes tarafından benimsenen ve cumhurun görüşü haline gelen İbn Hacer el-Askalânî'nin tarifidir.⁹ O sahâbîyi *"Rasûlullah (a.s.)'a iman etmiş olarak ona mülâkî olan hatta irtidat etmiş ve irtidadından dönmüş olsa bile Rasûlullah (a.s.)'a iman etmiş hâlde ölen kimsedir."*¹⁰ diye tarif etmiştir.

İslam uleması, bir kimsenin sahâbî olup olmadığını tespit etmek için belli başlı yollar takip etmişlerdir. Bu yollar kısaca şöyledir:

Tevâtür Yolu: Tevâtür, yalan söylemek üzere bir araya gelmeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda kimsenin, bir haberi ittifakla nakletmelerine, bir konu üzerinde görüş birliğine varmalarına denir. Bir şahsın sahâbî olduğunun tevâtür yolla bilinmesi ise güvenilir bir topluluğun veya Kur'an nassının beyanıyla tespit edilmesidir. Hulefâ-yi Râşidîn ile Aşere-i Mübeşşere'nin sahâbî olduğu bu yolla bilinmektedir.¹¹

Şöhret Yolu: Tevâtür derecesine ulaşmamakla beraber bir kişinin sahâbî olduğunun birçok kimse tarafından ya da meşhur bir haberle bilinmesi durumudur. Ebû Hureyre, Dınam b. Sa'lebe, Abdullah b. Ömer, Ukkâşe b. Mıhsan ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin sahâbî oldukları bu yolla bilinmektedir.¹²

Şehâdet Yolu: Bir sahâbînin veya tâbiînin, bir şahsın Hz. Peygamber (a.s.) ile görüştüğü yönünde şahitlik yapmasıyla da o kimsenin sahâbî olduğu bilinebilir. Vefatı sırasında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin şahitlik yapmasıyla¹³ sahâbî olduğu anlaşılan Hümâme b. Ebî Hümâme ed-Devsî bu usulün en güzel örneklerindendir.¹⁴

İkrar Yolu: Bir kimsenin bizzat kendi beyanıyla sahâbî olduğunu dile getirmesiyle de o şahsın sahâbî olup olmadığı anlaşılabilir. Ancak bu durumda, sahâbî olduğunu beyan eden şahsın güvenilir olması ve H. 110 yılından sonra dünyaya gelmiş olmaması şartları

⁸ Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 491-500.

⁹ Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 491-500.

¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 8.

¹¹ Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdürrahmân, *Şerhu et-Tebşıra ve't-Tezkira Elfiyeti'l-İrâkî*, thk. Abdüllatîf el-Hemim, Mahir Yasin Fahl, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1423/2002, II, 128.

¹² Irâkî, *Şerhu et-Tebşıra ve't-Tezkira*, II, 128.

¹³ İsbehânî, Ebû Naîm Ahmed b. Abdillâh, *Marifetü's-Sahâbe*, thk. Adil b. Yusuf el-Aziz, Dâru'l- Vatani li'n-Neşr, Riyad 1419/1998, II, 901.

¹⁴ Irâkî, *Şerhu et-Tebşıra ve't-Tezkira*, II, 128; Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 491-500

aranır.¹⁵ Zira Hz. Peygamber (a.s.), vefatından kısa bir süre önce “İşte bu geceyi görüyorsunuz ya, bundan sonra geçecek yüz senenin başında bugün yeryüzünde olanlardan hiç kimse kalmayacaktır.”¹⁶ buyurmaktadır. Bu hadis-i şerif dikkate alınarak H. 110 yılı sahâbe, neslinin sonu olarak kabul edilmiş ve bu tarihten sonra sahâbî olduğunu iddia edenlere itibar edilmemiştir.

Sahâbe nesli, vahyin terbiyesinden geçmiş, Hz. Peygamber’in (a.s.) örnekliğiyle yaşamlarına şekil vermiş, Allah ve Resulü için baskı, işkence, ambargo gibi birçok sıkıntıya maruz kalmış bir nesildir. Göstermiş oldukları bu üstün gayret ve fedakârlığın sonucunda da Allah ve Resulü’nün hoşnutluğunu kazanmışlardır. Çalışmamızın bu kısmında sahâbenin faziletiyle alakalı bazı ayet ve hadis meallerine yer verilecektir:

Ayet mealleri:

“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız.”¹⁷

“Bunca yara aldıktan sonra yine Allah’ın ve peygamberin çağrısına koşanlar var ya işte onlardan bu güzel davranışta bulunan ve karşı gelmekten sakınanlar için de büyük mükâfat vardır.”¹⁸

“Muhâcirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O’ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.”¹⁹

“O, Allah’ın elçisi Muhammed’dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah’ın lütuf ve rızasına talip olarak görürsün. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir.”²⁰

“İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağışlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek müminler onlardır; bağışlanma onlar içindir, büyük lütuf onlar içindir.”²¹

¹⁵ Irâkî, *Şerhu et-Tebîr ve’t-Tezkira*, II, 129.

¹⁶ Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdûlbâkî, Dâru İhyâü’t-Türâs, Beyrut t.y., “Fedâilu’s-Sahâbe”, 53.

¹⁷ Âl-i İmrân: 3/110.

¹⁸ Âl-i İmrân: 3/172.

¹⁹ Tevbe: 9/100.

²⁰ Fetih: 48/29.

²¹ Enfâl: 8/74.

Hadis mealleri:

*“Ashâbıma sövmeyin. Sakın ha ashâbıma kötü söz söylemeyin. Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, şayet sizden biri, Uhud dağı kadar çok altın infak etse, ashâbımdan birinin bir müdd (iki avuç hurma) hatta onun yarısı kadar ki infakına, sevapta yetişemez.”*²²

*“İnsanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir.”*²³

*“Beni gören veya beni göreni gören bir müslümana cehennem ateşi değmeyecektir.”*²⁴

İslam âlimleri sahâbîleri, fazilet, derece ve itibarlarına göre sınıflara ve tabakalara ayırmışlardır. Sahâbîlerin hepsi faziletli olmakla beraber İslam âlimlerini, sahâbeyi tabakalara ayırmaya iten faktörün, şu ayetlerin olması kuvvetle muhtemeldir:

*“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vaad etmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır. Bu karşılık O’ndan gelen rahmet, günahların örtülmesi ve üstünlük dereceleridir. Zaten Allah hep günahları örtmekte ve rahmetiyle muamele etmektedir.”*²⁵

*“Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? İçinizde fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecersi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaad etmiştir. Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.”*²⁶

Yukarıda değindiğimiz ayetlerin yönlendirmesiyle İslam âlimleri kendilerince belirledikleri kriterlere göre sahâbîleri tabakalara ayırmışlardır. Bunların en meşhur olanı ve rağbet göreni, aşağıya kaydedeceğimiz Hâkim en-Nisâbü’rî’nin on ikili tasnifidir.

²² Müslim, “Fedâil”, 54.

²³ Buhârî, “Fedâilü Ashâbi’n-Nebî”, 1.

²⁴ Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *el-Câmiu’l-Kebîr*, thk. Beşşar Avvad, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1998, “Menakıb”, 57.

²⁵ Nisâ: 4/95-96.

²⁶ Hadîd: 57/10.

1. Mekke’de ilk Müslüman olanlar: Hulefâ-yi Râşidîn ve Hz. Hatice bu tabakadadır
2. Dârünnedve²⁷ mensubu olup, Dârünnedve’de Müslüman olanlar
3. Habeşistan’a hicret eden Müslümanlar
4. Birinci Akabe Biatı’nda yer alan Müslümanlar
5. İkinci Akabe Biatı’nda yer Müslümanlar
6. Hz. Peygamber’den (a.s.) önce Medine’ye hicret eden Müslümanlar
7. Bedir Savaşı’na katılan Müslümanlar
8. Bedir Savaşı ile Hudeybiye Anlaşması arasında hicret eden Müslümanlar
9. Bey’atu’r-Rıdvân’a katılan Müslümanlar
10. Hudeybiye Anlaşması ile Mekke’nin fethi arasında hicret eden Müslümanlar. Hâlid b. Velîd ve Amr b. el-Âs bu tabakadadır
11. Mekke’nin fethi günü Müslüman olanlar
12. Mekke’nin fethi ve Vedâ haccı sırasında Hz. Peygamber’i (a.s.) gören çocuklar²⁸

Sahâbîlerin sayısı hakkında İslam âlimleri ihtilafa düşmekle beraber kaynaklarda da bu konuda net bir bilgi bulunmamaktadır. Medine’de Hz. Peygamber’in (a.s.) emriyle nüfus sayımı yapılmıştır.²⁹ Fakat bu sayımın ne zaman yapıldığı ve sayımın nasıl sonuçlandığı hakkında farklı görüşler mevcuttur. 630 yılında gerçekleşen Mekke’nin fethine katılan sahâbîlerin sayısının on bin olduğu rivayet edilmektedir. Ebû Zür’a er-Râzî, Hz. Peygamber (a.s.) vefat ettiği vakit sahâbîlerin sayısını yüz on dört bin olduğunu zikretmiştir.³⁰ Ebû Mûsâ el-Medînî ise bu sayının yüz bin olduğunu nakletmiştir.³¹ Ayrıca yetmiş bin, altmış bin sayıları da zikredilmektedir. Sahâbe sayısı hakkında daha gerçekçi bilgiler edinmek için sahâbe hayatlarına dair eserlerdeki rakamları esas almak gerekmektedir. Bu alandaki en kapsamlı eser ise İbn Hacer el-Askalânî’ye aittir. O, *el-İşâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe* adlı eserine on iki bin üç yüz dört sahâbî kaydetmiştir.³²

²⁷ Kureyş kabilesinin önemli meseleleri görüşüp karara bağladığı toplantı yeri. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlı, “Dârünnedve”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 555-556.

²⁸ Irâkî, *Şerhu et-Tefsîr ve’t-Tezkira*, II, 137; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 83; Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân, *Tedribu’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevâvî*, Dâru Tayyibe, y.y. t.y., II, 681-682.

²⁹ Irâkî, *Şerhu et-Tefsîr ve’t-Tezkira*, II, 135.

³⁰ Irâkî, *Şerhu et-Tefsîr ve’t-Tezkira*, II, 135; Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, II, 680.

³¹ Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA*, XXXV, 491-500.

³² Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA*, XXXV, 491-500.

Bu konuda farklı görüş ve sayıların varlığına, sahâbîlerin bir kısmının göçebe, bir kısmının ise yerleşik hayatı benimsemeleri, Arabistan'ın değişik bölgelerindeki kabileleri arasına dağılmış olmaları, farklı amaçlarla Arabistan sınırları dışına çıkmış olmaları, Arabistan haricinden Medine'ye gelip Hz. Peygamber'i (a.s.) gördükten sonra tekrar memleketlerine dönmüş olmaları sebep olmuş olabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİCAZ BÖLGESİNDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER

Hicaz bölgesinde en son vefat eden üç tane sahâbe tespit edilmiştir. Mekke’de Ebu’t-Tufeyl’in Âmir b. Vâsile, Medine’de Mahmûd b. er-Rebî, Tâif’te Abdullah b. Abbas en son vefat eden sahâbîlerdir. Çalışmanın bu kısmında tespit edilen bu sahâbîlerin hayatlarını sırayla ele alınacaktır.

1.1. MEKKE’DE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ: EBU’T-TUFEYL ÂMİR B. VÂSİLE

1.1.1. Doğumu, Nesebi ve Künyesi

Asıl adı Âmir b. Vâsile b. Abdillâh el-Leysî’dir. Adının Amr olduğuna dair rivayetler olsa da genel kabule göre Âmir olduğu daha doğrudur.³³ Tufeyl adında bir oğlu olduğu için kendisine Ebu’t-Tufeyl denmiştir.³⁴

Uhud Savaşı’nın gerçekleştiği yıl (3/625) dünyaya gelmiştir.³⁵ Fakat Mekke’den Medine’ye hicret ederken Hz. Peygamber’i (a.s.) arayanlar arasında yer aldığı, sığınmış oldukları mağaranın önüne kadar gidip, onları göremediği rivayet edilmiştir. İbn Sa’d bu hadisin galat olduğunu, Ebu’t-Tufeyl’in o tarihte henüz doğmamış olduğunu

³³ Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *et-Târihu’l-Kebîr*, Dairatü’l-Meârifî’l-Osmaniyye, Haydarâbâd t.y. VI, 446; İbn’l-Esîr, İzzuddîn Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü’l-Gâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994, VI, 176; Mizzî, Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâ’ir-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1980, XIV, 79; Fâsî, Takîyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî, *el-İkdü’s-Semîn fî Târihi’l-Beledi’l-Emîn*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, IV, 310; İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, Dâiretül-Maârif, y.y. h.1326, V, 82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV 577.

³⁴ Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî, *Tabakâtü Halîfe b. Hayyat*, thk. Süheyl Zekkar, Dâru’l-Fikr, 1993, 68; Bağdadi, Abdülkadir b. Ömer, *Hızanetül-Edeb ve Lübbü Lübbi Lisâni’l-Arab*, (4. Baskı) thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetül-Haneci, Kahire 1997, IV, 41.

³⁵ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1990, VI, 130; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî eş-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Müessesetü’r-Risâle, y.y. 2001, XXXIX, 217; Buharî, *et-Târihu’l-Kebîr*, VI, 446 İshbânî, *Marifetü’s-Sahâbe* V, 2943; Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2002, I, 559; İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târihu Dimaşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Amrevî, Dâru’l-Fikr, Beyrut, XXVI, 119; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, VI, 176; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIV, 79; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 82; Bağdadi, *Hızanetü’l-Edeb*, IV, 41.

belirtmiştir.³⁶ Başka bir rivayette ise Ebu't-Tufeyl'in "Bedir Savaşı'nda küçük bir çocuktum." dediği nakledilmiştir. Olayı nakleden ravi bu hadiste bir lafız hakkında tereddüdü olduğunu, Bedir Savaşı değil de doğrusunun Huneyn Savaşı olması gerektiğini belirtmiştir.³⁷ Ayrıca İsfahânî, Tuveys'ten Ebu't-Tufeyl'in câhiliyeye yetiştiğine dair bir haber nakletmiştir.³⁸ Bu rivayette geçen "câhiliye" lafzından Ebu't-Tufeyl'in risalet öncesi döneme yetiştiğinden ziyade, cahiliye adetlerinin tam olarak ortadan kalkmadığı risalet sonrası dönemi kastettiğini söylemek daha doğru olur.

Doğum yeri hakkında ise İbn Abdilberr'in "mekkiyyûn"³⁹ şeklinde nitelendirmesi dışında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak İbn Abdilberr'in bu şekilde nitelendirmesi onun Mekke'de doğduğunu söylemek için yeterli bir bilgi değildir.

Ebu't-Tufeyl'in mensubu olduğu Leys Kabilesi, Arap Yarımadası'nın büyük kabilelerinden biri olan Kinâne Kabilesi'nin bir alt koludur. Bundan dolayı "Kinânî" nisbesiyle de anılmıştır. Nesebi, "Âmir b. Vâsile b. Abdillâh b. Amr b. Cahş b. Cezâ b. Sa'd b. Leys b. Bekr b. Abdimenat b. Ali b. Kinâne"⁴⁰ şeklindedir. Kinâne, Hz. Peygamber'in (a.s.) on dördüncü göbekten dedesidir.⁴¹ Hatta Hz. Peygamber (a.s.) bir hadis-i şeriflerinde "Allah İbrâhim'in çocuklarından İsmâil'i, İsmâiloğulları'ndan Benî Kinâne'yi, Kinâne'den Kureyş'i, Kureyş'ten Benî Hâşim'i ve onlar arasından da beni seçti." buyurmaktadır.⁴²

³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83.

³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83.

³⁸ İsfahânî, Ebu'l Ferec Ali b. el-Hüseyin, *Kitabu'l Eğânî*, (3. Baskı), thk. Dr. İhsan Abbas, Dâru's Sadr, Beyrut 2008, XV,107.

³⁹ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Asım en-Nemerî el-Kutûbî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, IV, 1697.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI,12; Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 448; Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekar ve Riyâd el-Zerkal, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, XI, 97; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *Cemheretu Ensabi'l-Arab*, thk. Lecnetün min'el-Ulema, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 183; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, XXVI, 113 Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006, IV, 459; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193.

⁴¹ Casim Avcı, "Benû Kinâne", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, XXVI, 31-32.

⁴² Tirmizî, "Menakıb", 1.

1.1.2. Hz. Peygamber Döneminde Ebu't-Tufeyl

Ebu't-Tufeyl, Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatının son sekiz yılına yetişmiştir.⁴³ Hz. Peygamber'i (a.s.) gördüğü konusunda ittifak vardır⁴⁴. Kendisine "Allah Resulü'nü gördün mü?" diye sorulunca "Evet gördüm, yüzü parlak ve yakışıklıydı."⁴⁵ diye cevap vermiştir. Vedâ Haccı esnasında Hz. Peygamber'i (a.s.) bineğinin üzerinde, elindeki asası ile Hacerülesved'i selamlarken gördüğünü söylemiştir.⁴⁶ Bazı gazvelere katıldığı rivayet edilmekle birlikte bu gazvelerin hangileri olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Zira yukarıda zikrettiğimiz "Bedir Savaşı'nda küçük bir çocuktum." rivayeti hakkında İbn Hacer, Ebu't-Tufeyl'in Bedir Savaşı'nın cereyan ettiği yılda henüz dünyaya gelmemiş olduğunu, doğrusunun Huneyn Savaşı olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷ Ancak Ebu't-Tufeyl'in Uhud Savaşı'nın gerçekleştiği yıl dünyaya geldiği bilinmektedir. Bu bilgi ise onun Huneyn Savaşı'nda yaklaşık beş-altı yaşlarında olduğu ortaya koymaktadır. Bu yaşlardaki bir çocuğun ise herhangi bir savaşa katılması mümkün görünmemektedir.

Ebu't-Tufeyl bizzat Hz. Peygamber'den (a.s.) dört⁴⁸ olmak üzere Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Muâz b. Cebel, Abdullah b. Abbas, İbn Mes'ud, Huzeyfe b. Yemân gibi sahâbenin ileri gelenlerinden yirmiye yakın hadis rivayet etmiştir.⁴⁹ Kendisinden de Katâde b. Diâme, Zührî, Amr b. Dînâr, Ebû Zübeyr, Abdullah b. Abdurrahman, İkrime b. Halid gibi tâbiîler hadis rivayet etmişlerdir.⁵⁰ Nakletmiş olduğu hadislere *Kütüb-i Tis'a* müellifleri de eserlerinde yer vermişlerdir.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 130; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 217; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 446; İsbahânî, *Marifetü's-Sahâbe*, V, 2943; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 559; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 119; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, VI, 176; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 79; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193; Bağdadi, *Hizanetü'l-Edeb*, IV, 41.

⁴⁴ Tayyib Aşşâs, "Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Kinânî Ehbâruhu ve Eş'âruhu", *Havliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnisîyye*, (10), Tunus 1973, 171-208.

⁴⁵ Müslim, "Fedâil", 28; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 114;

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 216; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XI, 98; Hatîb, *el-Bağdâdî Târîhu Bağdâd*, I, 559; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 115-116; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 460;

⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83.

⁴⁸ Bağdadi, *Hizanetü'l-Edeb*, IV, 41.

⁴⁹ Hatîb, *el-Bağdâdî Târîhu Bağdâd*, I, 559; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 123; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 460; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 310; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83.

⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 113; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 79-80.

Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 460; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 310; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83.

Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile ehl-i hadise göre sikadır.⁵¹ Vâkidî onun sebt⁵² özelliğine sahip bir râvi olduğunu belirtmiştir. Ancak Hz. Ali taraftarı olmasından dolayı Hâriciler tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca İbnü'l-Medîni, Cerir'e, "Muğîre Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'den hadis rivayet etmeyi kerih görür müydü?" diye sorduğunu, onun da "Evet kerih görürdü." dediğini aktarmıştır.⁵³

1.1.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Ebu't-Tufeyl

Kaynaklarda Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan hadis rivayet etmesi, hilafetlerini kabul etmesi ve onlar hakkında övgüde bulunması dışında onlarla herhangi bir münasebetine rastlanmamaktadır.⁵⁴ Hz. Muâviye ile aralarında geçen bir diyalogdan Ebu't-Tufeyl'in, Hz. Osman'nın evi muhasara altına alındığı zaman ona destek olmak için orada bulunduğu fakat şehit edilmesine engel olamadığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Muâviye ona "Sen Osman'ın öldürülmesine şahit oldun mu?" diye sormuş o da "Hayır şahit olmadım fakat ben de onu korumak için orada bulunuyordum." diye cevap vermiştir. Hz. Muâviye "Peki seni, ona yardım etmekten alıkoyan neydi?" diye başka bir soru sorunca Ebu't-Tufeyl "Peki Osman'ın başına neler gelebileceğini bildiğin hâlde ve bütün Şam ehli sana tâbi olmuş iken seni, ona yardım etmekten alıkoyan neydi?" sorusuyla karşılık vermiştir.⁵⁵

Hz. Ali, Ebu't-Tufeyl'in hayatında önemli bir yere sahiptir. Hilafet yıllarında hep onun yanında yer almış, yapılan savaşlara onunla birlikte katılmış ve sancaktarlığını yapmıştır.⁵⁶ İslam Tarihi'nin en sıkıntılı süreçlerinden olan Cemel ve Sıffin Savaşları'nda ona destek olmuştur. İlk üç halifeye medh-ü senâda bulunmakla beraber Hz. Ali'yi onların önünde gördüğü zikredilmektedir.⁵⁷ Hz. Ali'ye olan muhabbetinden ötürü şiî

⁵¹ İclî, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebu'l-Hasen el-İclî el-Kûfî, *Ma'rifetu's-Sikât*, thk. Abdülalim Abdülazîm el-Bestevî, Mektebetu'd-Dâr, el-Medînetu'l-Munevvera 1985, II, 15; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, IV, 41.

⁵² Adalet ve zabt vasıflarına sahip güvenilir râvi. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Mehmet Efendioğlu, "Sâbit", *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2008, XXXV, 348-349; Recep Emin Gül, "Hadis İlminde Cerh-Ta'dil Mertebeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 2015, 363-384.

⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83.

⁵⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1697; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI, 176; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 310.

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XI, 98; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1697; İbn Asâkir, *Târih-u Dımaşk*, XXVI, 116; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI, 176; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 310.

⁵⁶ İsfahânî, *Kitabu'l Eğânî*, XV, 105.

⁵⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, IV, 41.

tarafı olduğu söylenmiştir.⁵⁸ Hatta Ebû'l-Ferec İsfahânî, “Ebu't-Tufeyl'in şiî taraftarları arasında öyle bir konumu vardır ki zikretmeye bile gerek yoktur.” demiştir.⁵⁹ Hz. Ali'nin vefatından yıllar sonra bir görev sebebiyle Muâviye'nin huzuruna çıkmış, Muâviye kendisine “Dostun Ali'yi ne kadar özledin?” diye sormuş, o da, “Hz. Mûsâ'nın annesi, Mûsâ'yı Nil Nehri'ne bıraktıktan sonra onu nasıl özlediyse bende öyle özlem duyuyorum, belki ondan daha çok hasret çekiyorum.” diye cevap vermiştir. Muâviye “Peki onun şehadeti üzerine nasıl ağladın?” diye başka bir soru sormuş, Ebu't-Tufeyl ise “Çocuğunu kaybedip yas tutan yaşlı bir kadının ağlaması ve yine çocuğunu yitiren yaşlı bir adamın ağlaması gibi. Bu husustaki kusurumu Allah'a arz ediyorum” diyerek karşılık vermiştir. Bunun üzerine Muâviye, Ebu't-Tufeyl'in Hz. Ali'ye olan muhabbet ve sadakatine gıpta ederek “Muhakkak şu ashabıma beni sorsalar, senin arkadaşın hakkında söylediklerini söylemezler.” demiştir.⁶⁰ Hz. Ali'nin vefatından sonra onun çocukları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'ye destek olarak Hz. Ali'ye olan vefa borcunu ifa etmiştir.

1.1.4. Emevîler Döneminde Ebu't-Tufeyl

Ebu't-Tufeyl, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da hazin bir şekilde şehit edilmesinden sonra kanını yerde bırakmamak için Emevîler'e karşı ayaklanan Muhtâr es-Sekafî'nin yanında ön planda yer almış, bu amaçla yapılan savaşlara katılmış ve hatta sancaktarlığını yapmıştır.⁶¹

Muhtâr es-Sekafî'nin öldürülmesinden sonra bir süre inzivaya çekilen Ebu't-Tufeyl, İbnü'l-Eş'as'ın Emevîler'e karşı ayaklanmasıyla, oğlu Tufeyl ile birlikte onun ordusuna katılmış, İbnü'l-Eş'as taraftarları ile Emevîler arasında meydana gelen Deyrû'l-Cemâcim Savaşı'nda (82/701) oğlu Tufeyl öldürülmüştür.

Ebu't-Tufeyl, Emevî Devleti'ne karşı ayaklanan ve Mekke'de halifeliğini ilan edip halktan biat alan Abdullah b. Zübeyr'e karşı da Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b.

⁵⁸ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1697; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, XXVI, 113; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI, 176; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 459.

⁵⁹ İsfahânî, *Kitabu'l Eġânî*, XV, 102.

⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, XI, 98; İsfahânî, *Kitabu'l Eġânî*, XV, 103; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1697; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, XXVI, 116; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI, 176; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 310; Bağdâdî, *Hızanetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbi Lisâni'l-Arab*, IV, 42.

⁶¹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Maârif*, (2. Baskı), thk. Servet Ukkâşe, el-Heyetu'l Mısıryeti'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire 1992, 341.

Hanefiyye'nin yanında yer almıştır.⁶² Zira Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Hanefiyye'yi kendi safına çekerek halk nezdinde kabul edilebilirliğini artırmak istemiştir. Fakat Muhammed b. Hanefiyye, Abdullah b. Zübeyr'in bütün ısrarcı tekliflerini reddetmiştir. İkna çabalarından istediği sonucu alamayan Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Hanefiyye'yi yakalayarak Arim Hapishanesi'ne⁶³ koymuştur. Bu olay üzerine Ebu't-Tufeyl, Kûfe'den beraberindeki askerî birlikle Arim Hapishanesi'ne harekete geçmiş ve Muhammed b. Hanefiyye'yi kurtarmıştır. Abdullah b. Zübeyr ise kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'e bir mektup yazarak Muhammed b. Hanefiyye'yi kurtarma operasyonuna katılan kişilerin eşlerini sürgün etmesini istemiştir. Sürgün edilenler arasında Ebu't-Tufeyl'in hanımı Ümmü't-Tufeyl ve oğlu Yahya da bulunmaktaydı.⁶⁴ Ebu't-Tufeyl'in Muhammed b. Hanefiyye'ye olan bütün bu destek ve muhabbetinden ötürü kendisine "Keysânî"⁶⁵ denmiştir.⁶⁶

Kaynaklarda Ebu't-Tufeyl'in hayatının büyük bir kısmı Hz. Ali ve onun çocuklarının yaşamış olduğu olaylar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Hayatını Hz. Ali ve onun davası uğruna vakfettiği anlaşılmaktadır. Şair sahâbîlerden olan Ebu't-Tufeyl, hem Hz. Ali'nin hilafetinde hem de vefatından sonra kılıcıyla ve şiirleri ile onun davasına destekçi olmuştur.

1.1.5. Edebî Kişiliği

Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, şair sahâbîlerdendir.⁶⁷ Arap dilinin inceliklerine vakıf, hazır cevap, fesâhat ve belâgat sahibi bir şahsiyettir.⁶⁸ Düşmanlarına karşı şiiri bir kılıç gibi kullanmıştır. Zira Hz. Ali'nin Muâviye ile olan mücadelesinde, Hz. Ali karşıtlarına savaş meydanlarında kılıcıyla zor anlar yaşattığı gibi, savaş meydanları

⁶² Belâzürî, *Ensâbu'l-Esrâf*, XI, 97.

⁶³ Ârim Hapishanesi (سجن عارم), Mekke'de bulunmaktadır. عارم زيد diye de isimlendirilmiştir.

⁶⁴ İsfahânî, *Kitabu'l Eġânî*, XV, 104; Tayyib Aşşâs, 171-208.

⁶⁵ Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı Şiî grupların ortak adı. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Keysâniyye" *DİA*, TVD Yay., Ankara 2002, XXV, 362-364.

⁶⁶ İsfahânî, *Kitabu'l Eġânî*, XV, 104; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 341; Tayyib Aşşâs, 181.

⁶⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1697; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI, 176; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 460; Bağdâdî, *Hızanetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbi Lisâni'l-Arab*, IV, 42.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI, 176; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 310; Bağdâdî, *Hızanetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbi Lisâni'l-Arab*, IV, 42.

dışında da onları nasıl hicvettiği bizzat Muâviye'yi destekleyenler tarafından dile getirilmiştir.⁶⁹

Ebu't-Tufeyl'in şiirlerinden elli beyit Ebû'l-Ferec İsfahânî'nin *Kitâbu 'l-Eğânî* adlı eserinde zikredilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.⁷⁰ Yine Ebu't-Tufeyl'e ait olduğu söylenen beyitler muhtelif kitaplarda zikredilmiştir.

Kaynaklarda yer alan bu şiirlere birkaç örnek vermek istiyoruz. Ebu't-Tufeyl'in oğlu Tufeyl, İbnü'l-Eş'as ile birlikte katıldıkları Deyrû'l-Cemâcim Savaşı'nda (82/701) öldürülünce onun için ağıt yakmış ve şöyle demiştir:

خَلَّى طَفِيلٌ عَلَيَّ الْهَمَّ وَأَنْشَعَا	فَهَذَا ذَلِكَ رُحْنِي هَذِهِ عَجَبَا
وَ ابْنِي سَمِيَّةَ لَا أَنْسَاهُمَا أَبَدَا	فِي مَنْ نَسِيْتُ وَكُلَّ كَانَ لِي نَصَبَا
فَأَمْلِكْ عَزَاءَكَ إِنْ رُزَّ بُلَيْتٌ بِهِ	فَلَنْ يَرُدَّ بُكَاءُ الْمَرْءِ مَا ذَهَبَا
وَلَيْسَ يَشْفِي حَزِينًا مَنْ تَذَكَّرَهُ	إِلَّا الْبُكَاءُ إِذَا مَا نَاحَ وَ انْتَحَبَا
فَإِنْ سَلَكَتَ سَبِيلًا كُنْتَ سَالِكَهَا	وَلَا مَحَالَةَ أَنْ يَأْتِيَ الَّذِي كُتِبَا
فَمَا لَفَظْتُكَ مِنْ رِيٍّ وَلَا شَبَعٍ	وَلَا ظَلَلْتُ بِبَاقِي الْعَيْشِ مُرْتَقِبَا

“Tufeyl bana keder bıraktı ve bu keder gitgide arttı

Ve vücudumu acayip bir şekilde yıktı

Unuttuğum kişiler arasında Sümeyye'nin iki oğlunu asla unutmam

Onlar benim için büyük bir sıkıntıya sebep oldular

Sana bir bela geldiğinde taziyene sahip çık

Zira kişinin ağlaması gideni geri getirmez

Kederli kişiye hatırladığı kişiler şifa olmaz

Sadece ağıt yaktığı zaman ağlamak o kişiyi rahatlatır

Bir yoldan geçtiğinde sen o yolun yolcusu oldun demektir

Şüphesiz ki mukadder olan şey gelecektir

⁶⁹ Tayyib Aşşâs, 171-208.

⁷⁰ İsfahânî, *Kitabu 'l-Eğânî*, XV, 102-108.

Ne açlıktan ne tokluktan dolayı seni dile getirmedim

Ömrümün kalan kısmında da seni bekleyerek durmadım.”⁷¹

Muhammed b. Hanefiyye’yi Abdullah b. Zübeyr’in hapsedmiş olduğu Arim Hapishanesi’nden kurtarması üzerine, hanımı ve oğlu sürgün edilen Ebu’t-Tufeyl, sürgün eden Mus’ab b. Zübeyr’e karşı tehditkâr bir dille duygularını şu şekilde dile getirmiştir:

فَاتِي إِلَى مُصْعَبٍ مُذْنِبٍ	إِنْ يَكْ سَيْرَهَا مُصْعَبٌ
مُسْتَلِمًا الْكُتَيْبَةَ أَفُودُ	كَأَنِّي أَخُو عُرَّةٍ أَجْرَبُ
عَلَيَّ دِلَاصٍ تَحَيَّرْتُهَا	وَفِي الْكَفِّ ذُو رَوْنَقٍ مَقْضَبُ
سَعَرْتُ عَلَيْهِمْ مَعَ السَّاعِرِينَ	نَارًا إِذَا خَمَدَتْ تَنْقُبُ
فَلَوْ أَنَّ يَحْيَى بِهِ قُوَّةٌ	فَيَغْزُو مَعَ الْقَوْمِ أَوْ يَرْكَبُ
وَلَكِنْ يَحْيَى كَفَرَخِ الْعُقَابِ	رَيْشٍ قَوَادِمِهِ أَرْغَبُ

“Şayet Mus’ab, onu (hanımını) sürgün etti ise

Bende onun peşine düşüp, ona karşı masumane davranmayan birisi olacağım.

Orduyu, dünyaya aldırmaksızın yönetirim

Sanki uyuz olan biriymişim gibi.

Üzerimde seçip beğendiğim zırh,

Elimde ışıklar saçan keskin bir kılıç var.

Söndüğü zaman bile yakacak derecede güçlü bir ateş gibi

Süvarilerle birlikte onlara saldırırım.

Şayet Yahya’nın gücü, kuvveti olsa kavmiyle birlikte savaşır ya da at binerdi.

Fakat Yahya yuvasında tüyleri yeni çıkmış çelimsiz bir kartal yavrusu gibi.”⁷²

Bir asrı aşkın hayat süren Ebu’t-Tufeyl, yaşlılığa sitemkâr bir dille gençliğine olan özlemini ve kendisini derinden etkileyen acı olayların şiddetini şu şekilde ifade etmiştir:

⁷¹ İsfahânî, *Kitabu’l Eğânî*, XV, 106; Bağdâdî, *Hızanetü’l-Edeb*, IV, 40.

⁷² İsfahânî, *Kitabu’l Eğânî*, XV, 102.

أَيْدُعُونَنِي شَيْخًا وَقَدْ عَشْتُ حَقْبَةً وَهَنَ مِنَ الْأَزْوَاجِ نَحْوِي نَوَازِعُ
وَمَا شَابَ رَأْسِي مِنْ سِنِينَ تَتَابَعَتْ عَلَيَّ وَلَكِنْ شَيْبَتُهُ الْوَقَائِعُ

“Beni yaşlı diye mi çağırıyorlar, ben öyle bir dönem yaşadım ki

Hanımlar benim için kavga ederlerdi.

Peş peşe gelen yıllar benim başımı ağartmadı

Lakin ortaya çıkan hadiseler başımı ağarttı.”⁷³

1.1.6. Vefatı

Ebu’t-Tufeyl, en son vefat eden sahâbîdir.⁷⁴ Bizzat kendisi “Yeryüzünde benden başka Allah Rasûlü’nü gören kimse kalmadı.” demiştir.⁷⁵ Ehl-i hadîs, Ebu’t-Tufeyl’in en son vefat eden sahâbî olduğu hakkında icmâ etmişlerdir.⁷⁶ Hatta Ebu’t-Tufeyl’in vefatından sonra sahâbî olduğunu iddia eden kişinin yalancı sayılacağı belirtilmiştir.⁷⁷ Hz. Ali’nin vefatından sonra Mekke’ye gitmiş ve ölünceye kadar orada ikamet etmiştir.⁷⁸ Kûfe’de vefat ettiği rivayet edilmişse de Mekke’de vefat ettiği daha doğrudur.⁷⁹

Vefat tarihi hakkında da H. 100, 102, 107, 110 gibi farklı tarihler zikredilmiştir. Müslim, Halife b. Hayyât ve Abdulkadir el-Bağdâdî H.100 yılında vefat ettiğini söylerken⁸⁰ İbn Berkî H. 102,⁸¹ İbn Hazm ise H.107 yılında vefat ettiğini ifade etmiştir.⁸² İbn Hacer ve Zehebî ise Ebu’t-Tufeyl’in H.107 yılında hadis rivayetinde bulunduğunu

⁷³ İsfahânî, *Kitabu’l Eğânî*, XV, 103; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1697; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, VI, 176; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 342; Bağdâdî, *Hizanetü’l-Edeb*, IV, 42.

⁷⁴ Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 68; Müslim, “Fedâil”, 28; İsfahânî, *Kitabu’l Eğânî*, XV, 104; İbn Hazm, *Cemheret-u Ensâbi’l-Arab*, 183; Hatîb, *el-Bağdâdî Târîhu Bağdâd*, I, 559; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1697; İbn Asâkir, *Târîh-u Dımaşk*, XXVI, 123; Fâsî, *el-İkdü’s-Semîn*, IV, 310; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, VI, 176; Mizzî, *Tehzîbü’l Kemâl*, XIV, 81; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 82; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 341; Bağdâdî, *Hizanetü’l-Edeb*, IV, 41; Hüseyin Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2020, 27.

⁷⁵ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1697.

⁷⁶ İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, *Dâru’l-ma’rife*, Beyrut h. 1379, II, 75.

⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 363.

⁷⁸ Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 68; Hatîb, *el-Bağdâdî Târîhu Bağdâd*, I, 559; Mizzî, *Tehzîbü’l Kemâl*, XIV, 81; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV, 460.

⁷⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, VI, 176; Fâsî, *el-İkdü’s-Semîn*, IV, 310.

⁸⁰ Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 488; Müslim, “Fedâil”, 28; Bağdâdî, *Hizanetü’l-Edeb*, IV, 41.

⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193.

⁸² İbn Hazm, *Cemheret-u Ensâbi’l-Arab*, 183.

belirtmiştir.⁸³ İbn Hacer ve Zehebî'nin zikretmiş oldukları bu bilgi, Ebu't-Tufeyl'in H.107 yılından önce vefat etmediğini ortaya koymaktadır.⁸⁴ Belâzürî ise Ebu't-Tufeyl'in, oğlu Tufeyl'in Deyrû'l-Cemâcim Savaşı'nda (82/701) öldürülmesinden kısa bir süre sonra kendisinin de vefat ettiğini belirtmiştir.⁸⁵ Belâzürî'nin zikretmiş olduğu bu bilgi doğru değildir. Zira Tufeyl'in öldürüldüğü Deyrû'l-Cemâcim Savaşı H.82 senesinde gerçekleşmiştir. Ebu't-Tufeyl'in vefat ettiği tarihleri zikreden diğer rivayetler ise en erken H.100 yılıyla başlamaktadır. Deyrû'l-Cemâcim Savaşı'nın gerçekleştiği tarih ile H.100 tarihi arasında yaklaşık yirmi yıllık bir süre vardır. Yirmi yıla yakın bu zaman dilimi ise Belâzürî'nin ifade ettiği gibi kısa sayılabilecek bir süre değildir. Bütün bu rivayetler dışında Vehb b. Cerîr, babasından “Hicrî 110 yılında Mekke'de bulunuyordum. Bir cenaze gördüm. Bu cenazenin kime ait olduğunu sordum. Oradakiler Ebu't-Tufeyl'in olduğunu söylediler”⁸⁶ diye bir haber nakletmiştir. Vefat tarihini bildiren haberler içerisinde en kesin ifadeler ve vefat yılını bildiren en son tarih bu rivayette yer aldığı için Ebu't-Tufeyl'in vefat ettiği tarih olarak H.110 yılını kabul etmemiz gerekecektir.

1.2. MEDİNE'DE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ: MAHMÛD B. ER-REBÎ

1.2.1. Doğumu, Nesebi ve Künyesi

Medine'nin en önemli iki Arap kabilesinden biri olan Hazrec Kabilesi'nin Benî Hâris veya Benî Sâlim b. Avf koluna mensup olduğu rivayet edilmektedir. Benî Abdu'l-Eşhel koluna mensup olduğu da nakledilmektedir.⁸⁷ Fakat bu doğru bir bilgi değildir. Zira Benî Abdu'l-Eşhel Hazrec Kabilesi'nin değil, yine Medine'de bulunan Evs Kabilesi'nin bir alt koludur.⁸⁸ Nesebi “Mahmûd b. er-Rebî b. Sürâka b. Amr b. Zeyd b.

⁸³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 460; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83.

⁸⁴ Ali Çolak, “En Son Vefat Eden Sahâbî Olarak Bilinen Âmir b. Vâsile el-Leysî”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, (13), 2008, 83-96.

⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XI, 98.

⁸⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 460; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 83; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 193.

⁸⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1378; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 110; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 33.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 110; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 33; Hüseyin Algül, “Evs (Benû Evs)”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XI, 541-542.

Abdete b. Âmir b. Adî b. Kâ'b el-Hazrec b. El-Hâris b. El-Hazrecî el-Ensârî" şeklindedir.⁸⁹ Annesi ise Cemile bt. Ebî Sa'saa'dır.⁹⁰

Hicrî 6 yılında dünyaya gelmiştir.⁹¹ Doğum yeri hakkında ise kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak ailesinin Medine ahalisinden olması, "el-Medenî" ve "el-Ensârî" nisbeleriyle nitelendirilmesi hasebiyle Medine'de doğduğunu tahmin etmekteyiz.⁹²

Kaynaklarda Ebû Muhammed ve Ebû Nuaym künyeleri Mahmûd b. er-Rebî için kullanılmaktadır.⁹³ Ancak Ebû Nuaym künyesi Mahmûd b. er-Rebî'ye ait değil, Mahmûd b. Lebîd'e aittir.⁹⁴

1.2.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Mahmûd b. er-Rebî

Mahmûd b. er-Rebî, Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatının son dört-beş yılına yetişmiştir. Henüz küçük yaşta Hz. Peygamber'i (a.s.) görme şerefine nail olan Mahmûd b. er-Rebî, Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisiyle oyun oynadığını, "Ben beş yaşlarında idim. Allah Rasulü bir kovadan ağzına su alıp yüzüme püskürttüğünü çok iyi hatırlıyorum." şeklinde anlatmıştır.⁹⁵ İtbân b. Mâlik, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Ubâde b. es-Sâmit gibi

⁸⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *el-Cuzu'l-Mutemmimu li Tabakâti İbn Sa'd*, thk. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî, Mektebetu's-Sadîk, Taif 1993, II, 265; Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *et-Târihu's-Sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zayid, Dâru'l Va'y Halep 1977, I, 144; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XXVII, 301; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 33; Hazrecî, Safiyyuddîn Ahmed b. Abdillâh, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Dârul-Beşâir, Beyrût 1416, 371.

⁹⁰ İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikât*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, y.y. 1973, III, 397-398; İbn Sa'd, *el-Cuzu'l-Mutemmimu li Tabakâti İbn Sa'd*, II, 265; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 33.

⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63.

⁹² İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût h. 1271/1952, VIII, 289; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XXVII, 301; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63; Hazrecî, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*, 371.

⁹³ İbn Hibban, *Kitâbü's-Sikât*, III, 397-398; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1378; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 110; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XXVII, 301; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 33; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63.

⁹⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 33.

⁹⁵ İbn Hibban, *Kitâbü's-Sikât*, III, 397-398; Buhârî, *et-Târihu's-Sağîr*, I, 144; İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. M. Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi-Kitabü'l-Arabî, Beyrut t.y. "Tahâret", 136; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1378; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 110; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XXVII, 301; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 33; Hazrecî, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*, 371.

sahâbîlerden hadis rivayetinde bulunmuştur.⁹⁶ Kendisinden de Enes b. Mâlik, Zührî, Recâ b. Hayve, Mekhûl eş-Şâmî ve Abdullah b. Amr b. Hâris gibi şahıslar hadis nakletmişlerdir.⁹⁷

Hadis rivayeti noktasında İslam âlimleri güvenilir ve sika olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁸ Ancak ulema arasında bir kişinin sahâbe sayılıp sayılmayacağını belirleme noktasında ihtilaflar olduğu için bazı âlimler onun daha çocuk yaşta Hz. Peygamber'i (a.s.) gördüğünü sebep göstererek sahâbe sayılamayacağını,⁹⁹ tabîinin büyüklerinden sayılabileceğini belirtmişlerdir.¹⁰⁰

1.2.3. Vefatı

Hayatı boyunca Medine'de ikamet eden Mahmûd b. er-Rebî'nin İstanbul'un fethi için Dımaşk üzerinden yola çıktığı bilinmektedir.¹⁰¹ Yine Beyt-i Makdis'e gittiği rivayet edilmekle beraber, bu yolculuğunun sebebi ve zamanı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹⁰²

Medine'de vefat eden son sahâbî olduğu¹⁰³ bilinen Mahmûd b. er-Rebî'nin vefat tarihi hakkında H. 90, 96 ve 99 gibi farklı rivayetler mevcuttur. Halife b. Hayyat 90 yılında,¹⁰⁴ İbn Abdilberr ise 96 yılında¹⁰⁵ vefat ettiğini nakletmişlerdir. İbn Hibbân, Vakıdî, İbn Sa'd, İbrahim b. Münzir, İbnü'l Esîr ve Zehebî gibi ulemanın ekseriyeti de H. 99 yılında vefat ettiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁶

⁹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 289; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1378.

⁹⁸ İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, II, 266; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 289;

⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 289; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63.

¹⁰⁰ İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, II, 266; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63.

¹⁰¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492

¹⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XXVII, 301; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*, 371.

¹⁰³ Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, 28; Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 491-500.

¹⁰⁴ Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 415; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492.

¹⁰⁵ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1378.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *el-Cuzu'l-Mutemmimu li Tabakâti İbn Sa'd*, II, 266; İbn Hibban, *Kitâbü's-Sikât*, III, 397-398; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 110; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 492; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehû Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslâmiyye, Cidde 1992, II, 246; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 33; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 63.

1.3. TÂİF’TE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ: ABDULLAH B. ABBAS

1.3.1. Doğumu, Nesebi, Künyesi

Mekkeli müşrikler, İslam’ın Mekke’de yayılmasına engel olmak için birçok yola başvurmuşlardır. Bunların en ağırı ise Müslümanlara karşı uygulanan sosyal ve ekonomik boykottur. Abdullah b. Abbas da bu boykot yıllarının yaşandığı ve hicretten üç yıl önceki zaman dilimine tekabül eden dönemde Hâşimoğulları mahallesinde dünyaya gelmiştir.¹⁰⁷

Hiz. Peygamber’in (a.s.) amcası Abbas’ın (r.a.) oğludur.¹⁰⁸ Annesi ilk Müslümanlar arasında yer alan ve Hiz. Peygamber’in (a.s.) son olarak evlendiği hanımı Meymûne annemizin kardeşi Ümmü’l-Fazl Lübâbe’dir.¹⁰⁹ Ayrıca savaş meydanlarında göstermiş olduğu kahramanlık ve başarısıyla meşhur olan Hâlid b. Velîd’in (r.a.) teyzesinin oğludur.¹¹⁰ Nesebi, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusayy”¹¹¹ şeklindedir.

İbn Abbas diye meşhur olan Abdullah’ın “el-Kureşî”, “el-Hâşimî” diye nisbeleri ve Ebu’l-Abbas diye de künyesi vardır.¹¹²

1.3.2. Hiz. Peygamber (a.s.) Döneminde Abdullah b. Abbas

Abdullah b. Abbas’ın Hiz. Peygamber (a.s.) ile olan münasebeti henüz dünyaya gelmeden önce başlamıştır. Zira babası Abbas, eşinin hamile olduğunu Hiz. Peygamber’e (a.s.) haber verince Hiz. Peygamber (a.s.) “Umarım ki Allah, onun dünyaya getireceği çocuk sebebiyle gözlerini aydınlatır, yüzünü nurlandırır.”¹¹³ diye dua etmiştir.

¹⁰⁷ Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, (2. Baskı), thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire t.y X, 233; İshbânî, *Marifetü’s-Sahâbe*, III, 1700; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LXXIII, 178; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 781; Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehabî, *Tarihu’l-İslam*, thk. Dr. Beşşar Avvad Maruf, Daru’l-Ğarbi’l-İslami 2003, II, 658; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 122.

¹⁰⁸ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 782; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, II, 658; İbn Kesîr, Ebû’l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, y.y. h. 1418/1997, XII, 78; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 122.

¹⁰⁹ İshbânî, *Marifetü’s-Sahâbe*, VI, 3234; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LXXIII, 177; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 781; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 78; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 122.

¹¹⁰ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 781.

¹¹¹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, X, 232; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 781; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 78; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 121.

¹¹² İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 781; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 78; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 121.

¹¹³ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XXIX, 288; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 79.

Dünyaya geldikten sonra babası Abbas hemen onu kucaklamış ve Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna çıkarmıştır. Hz. Peygamber (a.s.) de ona "Allah'ım! Onu dine fakih kıl ve ona Kur'an'ın yorumunu öğret." diye dua etmiş ve mübarek ağızlarında ezdiği hurma parçacıklarını onun dudağına sürmüştür.¹¹⁴ Hz. Peygamber'in (a.s.) tahnîk adı verilen bu uygulamayı Abdullah b. Abbas dışında kimseye yapmadığı rivayet edilmektedir.¹¹⁵

Hz. Peygamber (a.s.) ve Müslümanlar Medine'ye hicret ettikleri zaman henüz üç yaşlarında olan Abdullah b. Abbas, kendisinin ve annesi Ümmü'l Fazl'ın hicretten muaf tutulanlar (müstaz'af)¹¹⁶ arasında olduğunu söylemiştir.¹¹⁷ Medine'ye hicreti, Mekke'nin fethinin hemen öncesinde,¹¹⁸ on bir yaşlarında iken gerçekleştirebilmiştir.¹¹⁹

Abdullah b. Abbas, Medine'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte olma, onunla zaman geçirme ve hadis öğrenme arzusuyla yanından ayrılmamaya gayret göstermiştir. Yaşı küçük olduğu için gazve ve seriyyelere katılamamış, bunun yerine kendini ilme ve Hz. Peygamber'in (a.s.) hizmetine adanmıştır. Hz. Peygamber (a.s.) geceyi Meymûne annemizin hücrelerinde geçirdiği zamanlarda Abdullah b. Abbas da onunla birlikte gitmiş ve teyzesi Meymûne annemize misafir olmuştur. Bir defasında Abdullah b. Abbas erkenden uyanmış ve Hz. Peygamber'in (a.s.) abdest alması için su hazırlamıştır. Hz. Peygamber (a.s.) "Bunu kim koydu?" diye sorunca Meymûne annemiz "İbn Abbas koydu." şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), Abdullah b. Abbas'ın yapmış olduğu bu davranıştan dolayı memnuniyetini dile getirircesine ona dua etmiştir.¹²⁰ Abdullah b. Abbas'ın, Hz. Peygamber'in (a.s.) amcasının oğlu olması, Meymûne annemizin de yeğeni olması, konuk olarak da olsa Hz. Peygamber'in (a.s.) hanesinde geceleyebilmesine ve Hz. Peygamber'in (a.s.) ev içi hallerine tanık olmasına imkân sağlamıştır.¹²¹

¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 79.

¹¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 79

¹¹⁶ Kur'an-ı Kerim'de toplum içerisinde ezilen, küçük görülen veya kendilerini öyle hisseden ya da sayılarının azlığı ve güçsüzlükleri sebebiyle etkisiz kalan kimseler için kullanılan bir tabir.

¹¹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXIII, 176; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 80.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 81.

¹¹⁹ M. Ağırman, *Peygamberler ve Gençler*, Ravza Yay., (2. Baskı), İstanbul 2019, 221.

¹²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 279; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 659; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 124.

¹²¹ M. Ağırman, *Peygamberler ve Gençler*, 221.

H. Peygamber (a.s.), Abdullah b. Abbas'a karşı her zaman şefkat ve muhabbetle yaklaşmıştır. Bineğine bindiği zaman onu da arkasına bindirmiştir. Bir gün H. Peygamber'in (a.s.) bineğinin arkasında birlikte yolculuk yaptıkları sırada "Yavrucuğum, sana bir şeyler öğreteyim." dedi ve şu tavsiyelerde bulundu: "Allah'ın buyruklarını gözet ki, Allah da seni gözetip korusun. Allah'ın hoşnutluğunu her işte önde tut, Allah'ı önünde bulursun. Bir şey isteyeceksen Allah'tan iste. Yardım dileyeceksen, Allah'tan dile ve bil ki, bütün bir ümmet toplanıp sana fayda temin etmeye çalışsalar, ancak Allah'ın senin için takdir ettiği faydayı temin edebilirler. Yine eğer bütün ümmet, sana zarar vermeye kalksalar, ancak Allah'ın senin hakkında takdir ettiği zararı verebilirler. Çünkü artık kalemler kurumuştur."¹²²

Abdullah b. Abbas, dünya gözüyle Cibrîl'i (a.s.) görme şerefine nail olmuştur. Babası Abbas, bir ihtiyacı için onu H. Peygamber'e (a.s.) göndermiştir. Abdullah b. Abbas, H. Peygamber'in (a.s.) yanına gitmiş ve geri döndüğünde babasına "Allah Resulü'nün yanında tanımadığım birini gördüm. Acaba kimdi?" demiştir. Bunun üzerine Abbas, H. Peygamber'in (a.s.) yanına varmış, Abdullah b. Abbas'ın kendisine dediğini O'na iletmış ve o şahsın kim olduğunu sormuştur. H. Peygamber (a.s.) ise "Ey amca o kişi Cibrîl idi." diye cevap vermiştir.¹²³

1.3.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdullah b. Abbas

H. Ebû Bekir'in hilafeti yıllarında on üç on dört yaşlarında bir çocuk olması sebebiyle herhangi bir olayda aktif rol almayan Abdullah b. Abbas, H. Ömer'in hilafeti yıllarında genç bir delikanlı olarak ilim meclislerine katılmıştır. H. Ömer onu sahâbînin ileri gelenlerinin de katıldığı toplantılara dahil etmiş, istişare meclisinde yer vermiş, onun görüş ve yorumlarına önem vermiştir. H. Ömer yaralanıp ölüm döşegine düşünce baş ucunda Kur'an-ı Kerîm okumuştur.¹²⁴

H. Osman'ın hilafeti döneminde, H. 27/648 yılında Abdullah b. Ebû Serh ile birlikte Afrika'ya gazaya gitmiştir.¹²⁵ H. Osman'ın hilafetinin ikinci döneminde çıkan

¹²² Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme", 59.

¹²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 85.

¹²⁴ Heysemi, Ebu'l-Hasan Nûru'd-Dîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, (Hüsameddin el-Kudsî), Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1994, IX, 77.

¹²⁵ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LXXIII, 177; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 659; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 123.

karışıklıklar sonucunda Hz. Osman'ın evi muhasara altına alınmıştır. Hac mevsimi olması ve kendisinin insanlara emirlik yapamaması dolayısıyla Abdullah b. Abbas'ı hac emiri olarak görevlendirmiştir. Abdullah b. Abbas bu görevi sebebiyle Mekke'de iken Hz. Osman şehit edilmiştir.¹²⁶

Hz. Osman'ın şehadetiyle patlak veren karışıklıklarda, amcasının oğlu olan Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Onun emriyle bazı senelerde hac emirliği yapmış¹²⁷ ve yine onun atamasıyla Basra valiliğinde bulunmuştur.¹²⁸ Cemel savaşında da Hz. Ali ile birlikte Hz. Aişe annemiz, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'a karşı savaşmıştır.¹²⁹ Sıffin savaşında Hz. Muâviye ve ordusuna karşı Hz. Ali'nin yanında yer almış ve hatta ordunun sol kolunu oluşturan askerlerin sevk ve idaresiyle görevlendirilmiştir.¹³⁰ Ayrıca Haricilere karşı gerçekleştirilen Nehrevân savaşına da Hz. Ali ile birlikte iştirak etmiştir.¹³¹

Abdullah b. Abbas, İslam Tarihi'nin en dramatik olaylarının cereyan ettiği o yıllarda her ne kadar Hz. Ali'nin yanında yer almış ise de bazı konularda onun vermiş olduğu kararlara karşı çıkmış ve eleştirmiştir. Hz. Ali'nin hilafete gelir gelmez yaptığı ilk faaliyetlerden biri Hz. Osman'ın atamış olduğu valilerin görevlerine son vermek olmuştur. Abdullah b. Abbas bütün ikna çabalarına rağmen Hz. Ali'nin Şam valiliği görevini icra eden Hz. Muâviye'nin görevine son vermesine engel olamamıştır.¹³² Sıffin savaşının sonunda iki gurup içerisinde seçilen hakemler arasında gerçekleşen Tahkim'de, Hz. Ali ve taraftarlarını temsilen kendisinin seçilmesini talep etmiştir.¹³³ Fakat Hz. Muâviye ve taraftarlarının hakemi olan Amr b. el-Âs, buna itiraz ederek

¹²⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk* (2. Baskı), Dâru't-Türâs, Beyrut h. 1387, IV, 405; İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, (2. Baskı), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, h. 1417, II, 517; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 664; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 105.

¹²⁷ İbn Hibban, *es-Sire*, II, 531; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 90; Mehmet Ali Durur, *Abdullah b. Abbas'ın Kur'an'ı Tefsiri ve Tefsirde Dilbilimsel Tercihleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2019, 18.

¹²⁸ İbn Hibban, *es-Sire*, II, 536; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 663; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 90; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 129; Durur, 18.

¹²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 90.

¹³⁰ İbn Hibban, *es-Sire*, II, 540; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXIII, 179; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 663; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 90; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 129.

¹³¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXIII, 179; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 90.

¹³² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 90; Durur, 17.

¹³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 90; İsmail Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, 148; Durur, 17.

seçilecek hakemin Yemen asıllı birisi olması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas'ın karşı çıkmasına rağmen Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi hakem olarak seçmiştir.

Hz. Ali'nin şehadetine kadar Basra valiliği yapan Abdullah b. Abbas, onun şehadetinden sonra bu görevini bırakmış ve Hicaz'a dönmüştür.¹³⁴

1.3.4. Emevîler Döneminde Abdullah b. Abbas

Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'nin vefatından sonra her ne kadar Sıffîn'de kendisine karşı savaşmış olsa da Hz. Muâviye tarafından ikram ve hürmet görmüştür.¹³⁵ Bunun sebebi, Hz. Muâviye'nin gerçekten ona ve ilmine saygısından olabileceği gibi Hz. Ali taraftarlarınca kendisine ve yönetimine karşı her geçen gün büyüyen tepkilerin önüne geçmek ve hatta yumuşamasını sağlamak düşüncesi olabilir. Zira Abdullah b. Abbas, Hz. Ali taraftarları nezdinde büyük bir konuma ve değere sahiptir.

Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'nin şehadetinden sonra sosyal ve siyasî olaylardan uzak kalmayı ve sakin bir hayat yaşamayı düşünmüş ise de yaşanan olaylar onun istediğini gerçekleştiremediğine işaret etmektedir. Zira Basra valiliğini bırakıp Mekte'ye geldiği sırada Abdullah b. Zübeyr halifeliğini ilan etmişti. Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye'den kendisine biat etmelerini istemiş ise de bu talebi kabul görmemiştir. Bu durum Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Abbas'ın aralarında şiddetli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Hatta Abdullah b. Zübeyr, biraz daha ileri giderek, kendisine biat etmemeleri durumunda onları yakarak cezalandırmakla tehdit etmiştir. Abdullah b. Abbas ve İbn Hanefiyye'nin üzerindeki baskı iyice artınca Kufe'den Hz. Ali taraftarları Ebu't-Tufeyl komutasında askerî bir birlik göndererek onları bu durumdan kurtarmışlardır.¹³⁶

Hz. Muâviye'nin ölmeden önce oğlu Yezîd'i veliaht etmesine ve vefatından sonra da Yezîd'in halktan biat almaya başlamasına, başta Hz. Hüseyin olmak üzere birçok kişi karşı çıkmıştır. Kufeliler bunu fırsat bilerek onu şehirlerine davet etmiş, kendisine biat edeceklerinin ve ne olursa yalnız bırakmayacaklarının sözünü vermişlerdir. Hz. Hüseyin,

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 129.

¹³⁵ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 663.

¹³⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 665.

Kufelilerin davetine icabet etmek için yola çıkmaya karar verince Abdullah b. Abbas onu, bu kararından dönmesi gerektiği yönünde ikna etmeye çalışmış ise de başarılı olamamıştır.¹³⁷ Nitekim Hz. Hüseyin Kufeliler'in hıyanetine uğrayarak Kerbela'da acımasızca şehit edilmiştir. Abdullah b. Abbas, Hz. Hüseyin'in şehadetine çok üzülmüştür.¹³⁸ Hatta çok ağladığı için gözlerini kaybettiği rivayet edilmektedir.¹³⁹

Abdullah b. Abbas, Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan fitne döneminde Hz. Ali'nin yanında yer almayı tercih etmiştir. Ancak onun şehadetinden sonra olaylardan, siyasî gurup ve fırkalardan uzak kalmaya çalışmış, fakat bir şekilde kendisini olayların içinde bulmuştur.

1.3.5. İlmî Kişiliği

Abdullah b. Abbas, çok yönlü bir karakter olmasıyla beraber öne çıkan en önemli vasfı ilmi öğrenme ve başkalarına öğretme arzusudur. Daha küçük yaşlarda Hz. Peygamber'in (a.s.) yanında başlayan bu ilmî yolculuk ölümüne kadar devam etmiştir. Müksirûndan kabul edilen Abdullah b. Abbas, başta Hz. Peygamber (a.s.) olmak üzere Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, babası Abbas, Muâz b. Cebel, Abdurrahman b. Avf, Ebû Zer, Ebû Süfyan ve birçok sahâbiden toplamda 1660 hadis nakletmiştir.¹⁴⁰ Kendisinden de Said b. Cübeyr, Mücâhid b. Cebr, İkrimetü'l-Medenî, Tâvûs b. Keysân el-Yemânî, Amir b. Şurâhîl, Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebî Rabâh el-Kureysî, Katâde b. Diâme gibi tâbiînin meşhurları hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁴¹

Kur'an ve hadis ilimlerinde kapsamlı bilgisi sebebiyle Abdullah b. Abbas'ın çevresine çok sayıda ilim talebesi toplanmıştır. Kendisinin de ilim öğrenme ve öğretme tutkusu bu durumu teşvik etmiştir. Çözümünü bildiği bir meseleyi diğer insanların da bilmesini arzuladığını şu sözlerinden anlamaktayız:” *Allah'ın kitabından herhangi bir ayetin manasına tam anlamıyla vakıf olduğum zaman bütün Müslümanların da aynı benim gibi o ayetin manasına vakıf olmasını gönülden isterim.*”¹⁴²

¹³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 106.

¹³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 106.

¹³⁹ Durur, 18.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 658.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 658.

¹⁴² İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 129.

Abdullah b. Abbas'ın çok yönlü kişiliği ilim halkalarının da farklı alanlarda oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bu durumu talebesi Atâ b. Ebî Rabâh'ın *“İbn Abbas'ın meclisinden daha iyi bir meclis görmedim. Çünkü fikhî meseleler bakımından çok zengin, Allah korkusu yönünden çok büyük bir meclistir. Fıkıh erbabı onun yanında. Kur'an'ı iyi okuyanlar onun yanında. Şiir erbabı da onun yanında. Geniş bir vadi misali, hepsini çeşitli ilim pınarlarından kana kana içirmekteydi.”*¹⁴³ şeklindeki sözü en güzel şekilde ifade etmektedir.

Abdullah b. Abbas, başta Peygamber (a.s.) olmak üzere, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve birçok sahâbînin dua, övgü, güven ve iltifatlarına mazhar olmuştur. Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas hakkında *“O delikanlıların en yiğit olanıdır. Onun çok soran bir dili vardır ve kavrayan bir kalbe sahiptir.”*¹⁴⁴ demiştir. Hz. Ali ise *“Biz İbn Abbas'ın ince aklı ve zekasının perdesinden adeta bir ilim yağmuru görürdük.”*¹⁴⁵ Yine ashâbın ileri gelenlerinden ve Hz. Peygamber'in (a.s.) şairi olarak bilinen Hassân b. Sâbit'in övgü dolu şu beyitlerine muhatap olmuştur:

*“Konuştuğu zaman öyle güzel konuşur ki,
Hiç kimseye artık diyecek bir söz, sarf edecek bir fikir bırakmaz.
Zihinleri ve gönülleri tatmin eder,
Şaka veya gerçek, hiç kimseye diyecek bir söz bırakmaz.
Bu bakımdan hiç güçlük çekmeden yükseslere çıktın,
Her hususta zirveye ulaştın.”*¹⁴⁶

Onun ilmî, zekâsı ve fesâhatı sadece Müslümanlar tarafından methedilmemiştir. Zira Afrika'ya gazaya gittiği zaman Kral Cercis ile görüşmüştür. Kral Cercis, onun aklı, zekâsı, fikrî kuvveti ve ilmi karşısında hayretler içinde kalmış ve *“Bu Arapların mütebahhir (en derin) âlimidir.”*¹⁴⁷ diyerek hayranlığını dile getirmiştir.

¹⁴³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 128.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 125.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 126.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 123.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 122.

İlimleriyle ve özellikle verdikleri fetvalarla meşhur olan Abdullah adlı dört sahâbiden (Abâdile) biri olan Abdullah b. Abbas,¹⁴⁸ Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisi daha çocukken yapmış olduğu duanın bir sonucu olsa gerek Kur'an-ı Kerîm'in tefsir ve tevilinde üstün bir kabiliyete sahipti. Bu meziyetinden dolayı kendisi "Tercümânü'l-Kur'an"¹⁴⁹ lakabıyla da meşhur olmuştur. İlim alanında göstermiş olduğu üstün başarılarından ötürü almış olduğu diğer lakaplar ise, Bahr (Deniz), Fakîhu'l-Asr (Asrının Fakihî), Habru'l-Ümme (Ümmetin Âlimi) ve İmâmu't-Tefsîr (Tefsirde İmam)'dir.¹⁵⁰

Abdullah b. Abbas (r.a.), herhangi bir meselenin çözümünü bulamadığı zaman Kur'an-ı Kerîm'e bakar, orda yoksa sünnete bakar, orda yoksa Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in uygulamalarına bakar, orda da yoksa içtihat ederdi.¹⁵¹ Tefsir, Kur'an ilimleri, hadis ve fıkıh alanında ortaya koymuş olduğu görüşler, ilim meclislerinde yer alan talebeleri tarafından ezber veya yazma yoluyla kayıt altına alınarak muhafaza edilmiştir. Kendisinden sonra gelen âlimler de onun görüşlerini tasnif ve tensih ederek onun adına eserler ihdas etmişlerdir. Bu eserler şunlardır:

a) Garîbü'l-Ḳur'ân: Abdullah b. Abbas'ın talebelerinden Ata b. Ebû Rebah tarafından düzenlenen bu eser, Kur'an'daki garîb kelimelerin hangi Arap kabilesinin lehçesinden alınmış olduğunu göstermektedir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Atıf Efendi Kütüphanesi no.2815/8.) yer almaktadır.¹⁵²

b) Tefsîru İbn Abbas: Kendisinden nakledilen ve çeşitli tefsir ve hadis kitaplarında yer alan metinleri ihtiva etmektedir.¹⁵³

c) Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak: Abdullah b. Abbas'a atfedilen bu eser Kur'an-ı Kerîm'de geçen anlaşılması güç iki yüz kadar kelime hakkında Hâricîlerin reisi Nâfi' b. el-Ezrak el-Hanefî el-Hanzalî'nin sorduğu sorulara vermiş olduğu cevapları içermektedir.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Irâkî, *Şerhu et-Tefsîr ve't-Tezkira*, II, 132; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 87.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 92; Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mu- hammed Ebû'l-Fadl ibrahîm, el -Hey'etü'l-Mısriyyeti li'l-Âmme, h. 1394/1974, IV, 234.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 280; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXIII, 193; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 663.

¹⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 280; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 664; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 102; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 129.

¹⁵² İsmail Lütî Çakan, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 76-79.

¹⁵³ Çakan, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, I, 76-79.

¹⁵⁴ Çakan, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, I, 76-79.

d) Kasîdetü Medh: Dört halife ile babası Abbas'ın menâkıbı hakkında olan bu kasidesini halife Muâviye'nin huzurunda okumuştur.¹⁵⁵

Bu eserler dışında Abdullah b. Abbas'a atfedilen başka eserler de mevcuttur.

1.3.6. Vefatı

Hayatının büyük bir kısmında ilimle uğraşan Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'nin vefatından sonra Basra valiliği görevinden ayrılarak Mekke'ye yerleşmişti. Fakat o sırada Mekke'de halifeliliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'in kendisine biat edilmesini istemiş ve Abdullah b. Abbas da bunu kabul etmemişti. Bu duruma çok kızan Abdullah b. Zübeyr, tehdit ve baskı kullanarak biat almaya çalışınca, Abdullah b. Abbas Ebu't-Tufeyl'in yardımlarıyla Mekke'den ayrılarak Tâîf'e yerleşmişti. Ömrünün son kısmını Tâîf'te geçiren Abdullah b. Abbas burada vefat etmiştir. Tâîf'te vefat eden sahâbîlerin sonuncusudur.¹⁵⁶

Vefat ettiği yer hakkında ittifak olmakla beraber, vefat ettiği tarih ve vefat ettiği yaş hakkında birçok görüş ileri sürülmektedir. Taberânî, İsbehânî, İbn Asâkir, İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer gibi âlimler H. 68 yılında,¹⁵⁷ İbn Kesîr ise H. 63 yılında vefat ettiğini ifade etmiştir.¹⁵⁸ Ayrıca H. 65 veya 67 yılında vefat ettiğini zikreden âlimlerde mevcuttur. Vefat ettiği yaş hakkında da 70, 71, 72 gibi farklı sayılar zikredilmektedir. Zikri geçen tarih ve sayıların farklı olmasının sebebi, Abdullah b. Abbas'tan nakledilen şu iki farklı rivayetin olması kuvvetle muhtemeldir. Rivayetlerin birinde İbn Abdullah b. Abbas Abbas'ın “Hz. Peygamber vefat ettiği zaman ben on üç yaşında idim.”,¹⁵⁹ diğesinde ise “Hz. Peygamber vefat ettiği zaman ben on beş yaşında idim.”¹⁶⁰ dediği nakledilmektedir. Tarihçiler de vefat ettiği yılı ve kaç yaşında vefat ettiğini tespit etme noktasında bu iki farklı rivayetten dolayı farklı tarihler ve sayılar zikretmişlerdir. Bunlarla beraber İbn Hacer, Abdullah b. Abbas'ın H. 68 yılında Tâîf'te vefat ettiğine dair cumhurun fikir

¹⁵⁵ Çakan, “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, I, 76-79.

¹⁵⁶ Irâkî, *Şerhu et-Tebîr ve't-Tezkira*, II, 158; Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, 28.

¹⁵⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 233; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, III, 1704; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXIII, 178; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 666.

¹⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 110.

¹⁵⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 233; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, III, 1704; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 291; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 659; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 79; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 122.

¹⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 5; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 237; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 659; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 80.

birliği içerisinde olduğunu, vefat ettiği yaş hakkında en isabetli sayının yetmiş bir olacağını ifade etmektedir.¹⁶¹

¹⁶¹ İbn Hacer, *el-İsābe*, IV, 131.

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER BÖLGELERDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER

Hicaz bölgesi dışında en son vefat eden sekiz sahâbî tespit edilmiştir. Irak bölgesinde vefat eden Abdullah b. Ebî Evfâ, Enes b. Mâlik, İran bölgesinde vefat eden Büreyde b. Husayb, Nâbiga el-Ca'dî, Şam bölgesinde vefat eden Abdullah b. Büsr, Kuzey Afrika bölgesinde vefat eden Rüveyfî' b. Sâbit, Abdullah b. Hâris, Mâverâünnehir bölgesinde vefat eden Fazl b. Abbas'tır. Çalışmanın bu kısmında bu sahâbîlerin hayatlarını ele alınacaktır.

2.1. IRAK BÖLGESİNDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER

2.1.1. Kûfe'de En Son Vefat Eden Sahâbî: Abdullah b. Ebî Evfâ

2.1.1.1. Doğumu, Nesebi ve Künyesi

Uzun ömürlü sahâbîlerden olan Abdullah b. Ebî Evfâ, bir asrı aşkın yıl yaşamıştır.¹⁶² Doğum yılı ve yeri hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Fakat H. 86 veya 87 yıllarında vefat ettiği bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında bi'setten bir veya iki yıl önce dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.

Arap Kabileleri'nden Huzâa Kabilesi'nin Eslem koluna mensuptur.¹⁶³ Babası sahâbeden Ebû Evfâ künyesiyle meşhur Alkame b. Hâlid'dir.¹⁶⁴ Ayrıca yine sahâbeden olan Zeyd b. Ebî Evfâ'nın kardeşidir.¹⁶⁵ Nesebi "Abdullah b. Ebî Evfâ Alkame b. Hâlid b. el-Hâris b. Ebî Üseyd b. Rufâa b. Sa'lebe b. Havâzin b. Eslem b. Efsâ b. Hârise"¹⁶⁶

¹⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 417; Ali Yıldırım, "Abdullah b. Ebî Evfâ", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 96.

¹⁶³ Ahmet Önkâl, "Huzâa (Benû Huzâa)", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 431-433.

¹⁶⁴ Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 231; Buharî, *et-Târihu'l-Kebîr*, V, 24 Bahşel, Ebû'l-Hasan, Eslem b. Sehl, *Târihu Vâsıt*, nşr. Korkis Avvâd, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, h. 1406/1986, 43; Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârîyâbî, nşr. Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000, I, 191; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 120; İbn Hazm, *Cemheret-u Ensâbi'l-Arab*, 242; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 870; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 181; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XIV, 317; Safedî, Selâhuddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, thk. Ahmed el-Arnâvud ve v.dğr., Dâru İhyâi Turâsi, Beyrut 2000, XVII, 45.

¹⁶⁵ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 870; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XIV, 318; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 345; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XV, 28; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 152.

¹⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI, 98; Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 231; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I, 191; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, III, 1592; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1605;

şeklindedir. Ebû Muâviye, Ebû İbrâhîm ve Ebû Muhammed olmak üzere üç ayrı künyesi bulunmaktadır.¹⁶⁷ el-Kûfî,¹⁶⁸ el-Huzâî ve Eslem Kabilesi'ne mensubiyetinden dolayı da el-Eslemî nisbeleriyle tanınmıştır.¹⁶⁹

2.1.1.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Abdullah b. Ebî Evfâ

Abdullah b. Ebî Evfâ'nın ne zaman Müslüman olduğu bilinmemekle birlikte daha küçük yaşlarda İslam'ı seçtiği muhtemeldir. Zira Müslüman Arap Kabileleri'nin zekâtlarını Hz. Peygamber'e (a.s.) getirdiklerini, Hz. Peygamber'in (a.s.) ise onlara "Allah'ım! Senin rahmetin ve bereketin onların üzerine olsun." diye dua ettiğini, babası Ebû Evfâ'nın kendilerine ait zekâtı teslim edince "Allah'ım! Senin rahmetin ve bereketin Evfâ ailesinin üzerine olsun." diye dua ettiğini yıllar sonra dahi hatırladığını belirtmiştir.¹⁷⁰

Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte yedi gazveye katıldığını ve bu gazvelerde çekirge yemek zorunda kaldıklarını bizzat kendisi ifade etmiştir.¹⁷¹ H. 5 yılında cereyan eden Hendek Gazvesi'ne katıldığı rivayet edilen Abdullah b. Ebî Evfâ, Hz. Peygamber'in (a.s.) şu şekilde dua ettiğini nakletmiştir: *"Kitabı indiren, bulutları yürüten, hesapları çarçabuk gören, orduları bozguna uğratan Allah'ım! Onları da bozguna uğrat ve darmadağın et."*¹⁷²

Hicretin altınca yılında Hz. Peygamber (a.s.) umre yapmak amacıyla ashâbıyla birlikte Medine'den Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. Ancak Mekkeli müşrikler buna izin vermemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), maksatlarının savaşmak olmadığını, sadece Kâbe'yi tavaf etmek istediklerini Mekkeli müşriklere iletmesi için Hz.

Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XIV, 318; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 181; Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzibu'l-Esma ve'l-Lüğat*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y. I, 261; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 151; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 16.

¹⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 120; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, III, 1592; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 870; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*, XIV, 318; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 181; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 261; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 436; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefayât*, XVII, 45; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 151.

¹⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 436.

¹⁶⁹ Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefayât*, XVII, 45; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 417.

¹⁷⁰ Buhârî, "Zekât", 64; Müslim, "Zekât", 54; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 78; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 261; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 436; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 453.

¹⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 225; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, II, 136; Müslim, "es-Sayd ve'z-Zebâih", 8; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 181; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 261; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 437; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefayât*, XVII, 45

¹⁷² Buhârî, "Meğâzi", 31.

Osman'ı Mekke'ye elçi olarak göndermiştir. Mekkeli müşrikler Hz. Osman ile görüşükten sonra onu hapsedmişlerdir. Bütün bu gelişmeler Hz. Osman'ın öldürüldüğü şeklinde Hz. Peygamber'e (a.s.) ulaşınca, beraberinde bulunan ashâbından Mekkeli müşriklerle savaşmadan buradan ayrılmayacaklarına dair biat almıştır.¹⁷³ İslam Tarihi'nde Bey'atü'r-Rıdvân olarak bilinen bu olayda Abdullah b. Ebî Evfâ da Hz. Peygamber'in (a.s.) beraberinde bulunmuş¹⁷⁴ ve bu olay üzerine nazil olan şu ayetlerin muhatabı olmuştur. *"Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir."*¹⁷⁵ *"Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir."*¹⁷⁶ Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.) de *"Ağaç altında bana biat edenlerden hiçbirisi cehenneme girmeyecektir."*¹⁷⁷ buyurarak Bey'atü'r-Rıdvân'a katılanları cennetle müjdelemiştir.

Mekkeli müşrikler, Müslümanlar'ın ölümü göze alırcasına Hz. Peygamber'e (a.s) bağlılıklarını bildirmesinden çok etkilendiler ve barış antlaşması talebinde bulundular.¹⁷⁸ Abdullah b. Ebî Evfâ, Bey'atü'r-Rıdvân'dan hemen sonra gerçekleşen ve Hudeybiye Antlaşması¹⁷⁹ olarak bilinen bu olayda da Hz. Peygamber'in (a.s.) beraberinde bulunmuş ve yaşananlara şahit olmuştur.¹⁸⁰

Abdullah b. Ebî Evfâ, H. 7/628 de Hayber Yahudileri ile Müslümanlar arasında cereyan eden Hayber Gazvesi'ne¹⁸¹ ve Hevâzin Kabilesi ile Müslümanlar arasında gerçekleşen Huneyn Gazvesi'ne (8/630) de iştirak etmiştir. Huneyn Gazvesi'nde çok

¹⁷³ Mustafa Fayda, "Beyatü'r-Rıdvân", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, VI, 39-40.

¹⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 226 ve VI, 98; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 871; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 181; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 261; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 436; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 45; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 457; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, V, 151; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 17.

¹⁷⁵ Fetih: 48/10.

¹⁷⁶ Fetih: 48/18.

¹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII, 93; Tirmizî, "Menakıb", 58.

¹⁷⁸ Fayda, "Beyatü'r-Rıdvân", *DİA* VI, 39-40.

¹⁷⁹ Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 297-299.

¹⁸⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 870; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvehhab eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1997, IV, 8; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 46; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 457; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 16.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, IV, 8; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 46.

ağır yaralar almış ve bu yaraların izi bir ömür boyu vücudunda kalmıştır. Kendisine vücudundaki yaraların sebebini soranlara “Bu yaraları Huneyn Savaşı’nda aldım.” diye cevap vermiştir.¹⁸² Hayber Savaşı’nın cereyanı sürecinde ehli eşeklerin etlerinin haram kılınmasıyla alakalı olayı ise şu şekilde nakletmiştir: “Hayber gününde açlık çekiyorduk ki o sırada ehli eşeklere rastladık. Onları hemen kestik ve kazanlarda pişirmeye başladık. Allah Rasûlü’nün münadisi “Kazanları devirin ve eşek etlerinden hiçbir şey yemeyin.” diye seslendi.”¹⁸³

Hiz. Peygamber (a.s.) daha önce ashâbıyla birlikte umre yapmak için Mekke’ye girmek istemiş fakat Mekke’li müşrikler buna engel olmuş ve iki taraf arasında Hudeybiye Antlaşması imzalanmıştı. Bu olaydan bir yıl sonra Hiz. Peygamber (a.s.) beraberindeki ashâbıyla birlikte bir yıl önce niyet edipte eda edemedikleri umreyi yapmak için yola çıkmış ve umreyi gecikmeli de olsa eda etmişlerdir.¹⁸⁴ İslam Tarihi’nde Umretü’l-Kazâ¹⁸⁵ adı verilen bu umreye Abdullah b. Ebî Evfâ da katılmış¹⁸⁶ ve Hiz. Peygamber (a.s.) Kâbe’yi tavaf ederken onun muhafızlığını yapmıştır. Bu durumu kendisi şu sözlerle ifade etmiştir: “Allah Rasûlü umre için Kâbe’yi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa’y ederken biz de onu müşriklere karşı koruyorduk.”¹⁸⁷ Böylece Abdullah b. Ebî Evfâ, müşriklerin hâkim oldukları bir belde, savunmasız bir şekilde ibadet halinde olan Hiz. Peygamber’i (a.s.) korumak gibi önemli bir görev üstlenmiş ve bu görevinde de başarılı olmuştur.

Hadis ilmi açısından da önemli bir isim olan ve Abâdile-i Seb’a olarak meşhur olan âlim sahâbîler arasında yer alan¹⁸⁸ Abdullah b. Ebî Evfâ Hiz. Peygamber’den (a.s.) doksan beş hadis rivayet etmiştir.¹⁸⁹ Bunların on beşi Sahih-i Buhârî’de, altısı Sahih-i Müslim’de, yetmiş tanesi de Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde yer almaktadır.¹⁹⁰ Rivayet ettiği hadisler muhteva açısından genel olarak cihadla ilgili hadislerdir.¹⁹¹ Örneğin “Cennet

¹⁸² İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 226; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, VI, 182; İsbehânî, *Marifetü’s-Sahâbe*, III, 1592; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 871; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 181; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV, 437; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 17.

¹⁸³ Hatîb, *el-Bağdâdî Târihu Bağdâd*, XIII, 542.

¹⁸⁴ Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, *DİA*, 297-299.

¹⁸⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Umretü’l-Kazâ”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2012, XLII, 153-155.

¹⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, VII, 457

¹⁸⁷ Sahâbîler Ansiklopedisi, Nesil Yay., İstanbul 2020, 152.

¹⁸⁸ Sahâbîler Ansiklopedisi, 152,

¹⁸⁹ Nevevî, *Tehzibu’l-Esma*, I, 261.

¹⁹⁰ Yıldırım, “Abdullah b. Ebî Evfâ”, *DİA*, I, 96.

¹⁹¹ Sahâbîler Ansiklopedisi, 153.

kılıçların gölgesi altındadır.”¹⁹² hadisi Abdullah b. Ebî Evfâ tarafından günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca Buhârî’nin Sahihî’nde yer alan bazı rivayetlerden hadisleri toplayıp yazdığı bir sahifesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹³

Kendisinden tâbiînin ileri gelenlerinden Talha b. Musarrif, İsmail b. Ebî Hâlid, Ebû İshak eş-Şeybânî, Muhammed b. Mücâlid, Ubeyd b. el-Hasan, İbrahim b. Abdurrahman es-Seksekî, Amr b. Mürre gibi isimler hadis rivayetinde bulunmuşlardır.¹⁹⁴ Bununla beraber İmam Ebu Hanife’nin görebildiği dört sahâbîden biridir.¹⁹⁵

2.1.1.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdullah b. Ebî Evfâ

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde fetihlerin artması, sınırların genişlemesiyle birlikte askerî üs olarak kullanılabilecek, stratejik öneme sahip yeni şehirler kurulmuştur. Bunun sonucunda sahâbîler, başta yeni kurulan bu şehirler olmak üzere farklı bölgelere ve coğrafyalara göç etmişlerdir. Abdullah b. Ebî Evfâ da fetih hareketlerine katılmak amacıyla Medine’den ayrılıp yeni inşa edilen şehirlerden olan Kûfe’ye yerleşmiştir.¹⁹⁶

Kaynaklarda Abdullah b. Ebî Evfâ’nın hayatının Hulefâ-yi Râşidîn dönemine tekabül eden kısmıyla alakalı çok az bilgi mevcuttur. Ancak Hâriciler’e karşı savaştığı¹⁹⁷ bilinmektedir ve bu savaşların Hz. Ali’nin hilafeti döneminde veya onun vefatından sonra gerçekleştiği kuvvetle muhtemeldir.

2.1.1.4. Vefatı

Uzun ömürlü sahâbîler arasında yer alan ve yüz yılı aşkın yaşayan Abdullah b. Ebî Evfâ, ömrünün sonlarına doğru görme yetisini kaybetmiştir.¹⁹⁸ Hz. Peygamber’in (a.s.)

¹⁹² Müslim, “Cihâd ve Siyer”, 6; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 181.

¹⁹³ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, IV, 25-63; Salih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir, İFAV, İstanbul 2017, 18.

¹⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 120; el-İsbehânî, *Marifetü’s-Sahâbe*, III, 1592; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 181; Nevevî, *Tehzibu’l-Esma*, I, 261; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV, 436; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, V, 151; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 16.

¹⁹⁵ Nevevî, *Tehzibu’l-Esma*, II, 216; Yıldırım, “Abdullah b. Ebî Evfâ”, *DİA*, I, 96; Sahâbîler Ansiklopedisi, 153.

¹⁹⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 226; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 870; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 181; Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefayât*, XVII, 46.

¹⁹⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 226.

¹⁹⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VI, 99; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, V, 24; İclî, *Ma’rifetu’s-Sikât*, II, 21; Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-Esmâ*, I, 191; İsbehânî, *Marifetü’s-Sahâbe*, III, 1592; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III,

vefatına kadar Medine'den ayrılmamış, onun vefatından sonra ise Kûfe'ye yerleşmiştir.¹⁹⁹ Kûfe'de en son vefat eden²⁰⁰ sahâbî ve aynı zamanda Bey'atü'r-Rıdvân'a iştirak eden sahâbîler arasında da en son vefat eden²⁰¹ İbn Ebî Evfâ'dır. Ölüm tarihi hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Buharî ve İbn Abdilberr H.87'de, İbn Sa'd, Vakıdî, Belâzürî, İsbahânî ve İbn Kuteybe gibi âlimler ise H. 86'da vefat ettiğini belirtmişlerdir. Bu tarihler dışında H. 88 ve 89 tarihleri de zikredilmiştir.²⁰² Ancak genel kabul H. 86 yılında vefat ettiği yönündedir.

2.1.2. Basra'da En Son Vefat Eden Sahâbî: Enes B. Mâlik

2.1.2.1. Doğumu, Nesebi, Künyesi

Risâletin ilk yıllarında Medine'de dünyaya gelen Enes b. Mâlik, Medine'de yaşayan iki büyük Arap kabilesinden olan Hazrec kabilesinin Neccâroğulları sülalesindendir.²⁰³ Abdulmuttalib b. Hâşim'in annesi Selmâ bt. Amr'ın Neccâroğulları'ndan olması dolayısıyla Hz. Peygamber (a.s.) ile de bir akrabalıkları vardır.²⁰⁴ Nesebi; "Enes b. Mâlik b. Nadr b. Damdam b. Zeyd b. Haram b. Cündüb b. Âmir b. Ganem b. Adiy b. en-Neccâr"²⁰⁵ şeklindedir.

870; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 436; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 46; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 17.

¹⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 99; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 870; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 181; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 261.

²⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 226; Buharî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 24; İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, II, 21; İsbahânî, *Marifetü's-Sahâbe*, III, 1592; İbn Hazm, *Cemheret-u Ensabi'l-Arab*, I, 242; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 870; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 181; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 261; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 436; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 45; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 417; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 16; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 152; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 341; Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, 28.

²⁰¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 86.

²⁰² İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 86.

²⁰³ Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 159; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IX, 332; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 127; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslam ve Hatta'l-Asri'l-Hâdis*, (3. Baskı), Nuveyhd Kurumu, Beyrut-Lübnan h. 1409/1988, I, 96; İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, TVD Yay., İstanbul 1995, XI, 234-235.

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294; İbrahim Sarıçam, "Neccâr (Benî Neccâr)", *DİA*, TVD Yay., İstanbul 2006, XXXII, 480-481.

²⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 12; Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 159; Begavî, Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz b. el-Merzübân, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Muhammed Emîn b. Muhammed, Mektebetü Dâru'l-Beyân, Kuveyt h. 1421/2000, I, 43; Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut h. 1411/1990, III, 663; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IX, 332; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 109; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 127; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 1057; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 275 vd..

Annesi Ümmü Süleym Gumeysâ bint Milhân da Neccâroğulları'na mensuptur ve hicretten önce Medine'de İslâmiyeti ilk kabul edenlerdendir.²⁰⁶ Babası Malik b. Nadr'dır ve eşi Ümmü Süleym'in Müslüman olduğunu, çocukları Enes'e de İslâm'ı anlatıp öğretmeye çalıştığını öğrenince çok kızmış ve Şam'a giderek orada ölmüştür.²⁰⁷ Ümmü Süleym daha sonra Ebû Talha el-Ensârî ile bir evlilik yapmış²⁰⁸ ve Enes'in çocukluğunun büyük bir kısmı Ümmü Süleym-Ebû Talha çiftinin yanında geçmiştir. Cesaret ve kahramanlığı ile meşhur sahâbîlerden olan Berâ b. Mâlik ile de baba bir kardeşirler.²⁰⁹ Ayrıca Uhud savaşında şehit olan ve adını aldığı Enes b. Nadr da amcasıdır.²¹⁰

Uzun yıllar Hz. Peygamber'in (a.s.) hizmetinde bulunduğu için "Hâdimü'n-Nebî"²¹¹ lakabıyla meşhur olan Enes'e topladığı bir bakla türü sebebiyle de bizzat Hz. Peygamber (a.s.) tarafından "Ebû Hamza" künyesi verilmiştir.²¹² Bazı kaynaklarda künyesinin "Ebü'n-Nadr"²¹³ ve "Ebû Sümâme"²¹⁴ olduğu da zikredilmektedir.

Hazrec kabilesinin Neccâroğulları sülalesine mensubiyetinden dolayı "el-Hazrecî" ve "en-Neccârî", Medineli Ensâr'dan olduğu için "el-Ensârî", uzun yıllar Basra'da ikamet ettiği için de "el-Basrî" nisbeleriyle tanınmıştır.²¹⁵

²⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VIII, 312; Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe* I, 43; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, VI, 3504; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 530; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 408 vd.; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235; Mehmet Yaşar Kandemir, "Ümmü Süleym", *DİA*, TVD Yay., İstanbul 2012, XLII, 330-331.

²⁰⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 409; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235; Kandemir, "Ümmü Süleym", *DİA*, XLII, 330-331.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VIII, 312; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, VI, 3504; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 530.

²⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 14; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 26; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 153; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²¹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 264; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 300; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²¹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 238; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 127; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Makrîzî, Takıyyuddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed, *İmtâu'l-Esmâ*, thk: Muhammed Abdulhamid en-Nümeysi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1420/1999, X, 54; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²¹² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 238; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, III, 663; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 127; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, IX, 325; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²¹³ Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²¹⁴ Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, 96.

²¹⁵ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 109; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 127; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, 96.

2.1.2.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Enes b. Mâlik

2.1.2.2.1. Müslüman Oluşu

Müslüman olduğu tarih hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicretinden önce gerçekleştiği muhtemeldir. Zira annesi Ümmü Süleym'in hicretten önce Müslüman olduğu, çocuklarına da İslâm'ı öğretmeye gayret ettiği²¹⁶ ve sırf bu yüzden babası Mâlik b. Nadr'ın Medine'yi terk ettiği bilinmektedir. Enes'in de annesinin telkin ve tavsiyeleri ile Müslüman olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretin varış noktası olan Medine'ye girişini büyük bir heyecanla bizzat Enes'in ağzından aktaran şu rivayet görüşümüzü desteklemektedir: *“Ben çocukların arasında koşuyordum. Onlar; “Muhammed geldi.” diyorlardı. Ben koşuyordum, fakat bir şey göremiyordum. Sonra tekrar “Muhammed geldi.” diyorlardı. Koşuyordum, yine bir şey görmüyordum. Tâ ki Allah Resulü ve arkadaşı Ebû Bekir gelinceye kadar. O zaman biz Medine'nin bazı harabelerinde saklandık. Sonra Allah Resulü ve Ebû Bekir çevredeki göçebelerden birini, geldiklerini haber vermesi için ensâr'a gönderdi. Ensar beş yüz kişilik bir grupla Allah Resulü ve Ebû Bekir'i karşıladılar ve “Emin ve itaat edilir bir şekilde buyurunuz.” dediler. Böylece Allah Resulü ve Ebû Bekir ensâr'ın arasında Medine'ye giriş yaptı. Halk yollara dökülmüştü. Hatta genç kızlar damların tepesine çıkmış Allah Resulü'nü görmek için sabırsızlanıyor ve “Allah Resulü hangisidir?” diyorlardı.”²¹⁷*

2.1.2.2.2. Hz. Peygamber'in (a.s.) Hizmetinde Bulunuşu

Enes (r.a.), uzun yıllar Hz. Peygamber'in (a.s.) hizmetinde bulunmuş ve onun terbiyesi altında yetişmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye geldikten sonra Ensâr, ellerindeki imkânlar göre hediyeler getirip ona ikramda bulunmuş, Enes'in annesi Ümmü Süleym de elinde hediye edecek bir şeyi olmadığı için oğlunu Hz. Peygamber'e (a.s.) götürüp “Ey Allah'ın Resulü! İşte Enes sana hizmet edecek çocuk.” diyerek hediyesini sunmuştur.²¹⁸ Hz. Peygamber (a.s.) de Ümmü Süleym'in bu güzel hediyesini

²¹⁶ Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar 70 Öncü Sahâbe*, haz. Mustafa Ağırman, Ravza Yay., İstanbul 2015, 428.

²¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 487.

²¹⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276.

kabul etmiş ve Enes'i himayesine almıştır. Enes, bu olaydan Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatına kadar onun hizmetinde bulunduğunu "Ben, Allah Resulü'nün hizmetine başladığımda on yaşında, vefat ettiği zamanda yirmi yaşında idim." diyerek ifade etmiştir.²¹⁹

Enes, çocuk yaşlarda Hz. Peygamber'in (a.s.) özel ilgi, alaka ve şefkati ile yetişmiş, insan ömrünün en verimli ve güzel yılları olan gençlik yıllarını onun terbiyesiyle geçirmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine "yavrucuğum" diye hitap etmesinden²²⁰ çok hoşlandığını ifade etmiştir. Yine Hz. Peygamber, (a.s.) onun kâküllerini kastederek kendisine "iki kulaklı (zü'l-üzüneyn)" diye latife yapmıştır.²²¹ Enes, Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine karşı gösterdiği şefkat ve muhabbeti "Ben Allah Resulü'ne on sene hizmet ettim. Bana hiçbir zaman "üf" bile demedi. Yaptığım bir şeye "Şunu neden böyle yaptın?", yapmadığıma da "Şunu neden böyle yapmadın?" demedi." sözleriyle dile getirmiştir.²²² Yine aynı şekilde Hz. Peygamber (a.s.), Enes'in herhangi bir ihmalkârlığından dolayı ailesinin onu azarlamasını ve kınamasını, "Onu bırakınız. Eğer işin olması takdir olsaydı, olurdu." sözleriyle yasaklamıştır.²²³ Annesi Ümmü Süleym'in Hz. Peygamber'den (a.s.) oğlu için dua talep etmesi üzerine, Hz. Peygamber (a.s.) "Ya Rabbi! Enes'in malını ve evladını çoğalt, ona bereket ihsan eyle. Ömrünü uzun eyle, günahlarını affeyle."²²⁴ şeklinde Allah'a niyazda bulunmuş, Enes de bu güzel duanın muhatabı olmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber (a.s.), Enes'in mensup olduğu aileye karşı da sevgi ve muhabbet beslemiştir. Zira, ara sıra onları ziyarete gitmiş, hane halkına cemaatle namaz kıldırmış ve öğle uykusuna burada yatmıştır. Ayrıca hicretten sonra Ensâr ile Muhacir arasında yapılan muâhât²²⁵ da bu ailenin hanesinde gerçekleşmiştir.²²⁶

²¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 14; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 248; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, III, 663; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 110; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294.

²²⁰ Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar*, 430; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²²¹ Tirmizî, "Menakıb", 46; Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe* I, 47; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 240; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar*, 430; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 12; Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar*, 429.

²²³ Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar*, 430; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 14; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 32; Tirmizî, "Menakıb", 46; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 248; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 111; Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 127; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 277; Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar*, 436; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²²⁵ Hz. Peygamber'in Medine'de ensar ve muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilân etmesi. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Hüseyin Algül, "Muâhât", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, XXX, 308-309.

²²⁶ Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

Hiz. Peygamber'in (a.s.) Enes'e göstermiş olduğu sevgi ve muhabbete karşılık, o da Hiz. Peygamber'e (a.s.) hizmette kusur etmemeye gayret etmiştir. Sabah erkenden uyanarak onunla mescide gitmiş, şayet oruç tutacaksa onun için sahur yemeği hazırlamıştır.²²⁷ Bütün bunları yapmaktan huzur bulmuş ve bir ömür bununla iftihar etmiştir. Medine sokaklarında Onunla karşılaştığı vakit kendisine “yavrucuğum” diye hitap etmesini umduğunu söylemiştir.²²⁸ Ayrıca Hiz. Peygamber'in (a.s.) birçok sırrına vakıf olmuş ve bu sırları hiç kimseyle paylaşmadığını kendisi şöyle dile getirmiştir: “Çocuklarla oynuyordum. Allah Resulü yanımıza geldi ve selam verdi. Sonra beni bir yere gönderdi. Kendisi de bir duvarın gölgesine oturup bekledi. Ben gelip neticeyi bildirdim. Eve gidince annem bana, gecikmemin sebebini sordu. Allah Resulü'nün beni bir yere gönderdiğini ve bunun için geciktiğimi söyledim. Annem nereye gönderdiğini sordu. Ben bunun bir sır olduğunu, söyleyemeyeceğimi ifade ettim.”²²⁹

Enes, Hiz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra onu, her gece rüyasında gördüğünü ifade etmiştir. Huzuruna çıkıp, “Ey Allah'ın Resulü! Küçük hizmetkârın geldi.” demeyi arzulağığını söylemiş, ona karşı duyduğu özlem ve hasreti dile getirmiştir.²³⁰ Hiz. Peygamber'den (a.s.) kendisine hatıra olarak kalan bazı eşyaları yanından hiç ayırmamış, hatta ona ait olan bir çubuk ve saç teli ile birlikte defnedilmesini vasiyet etmiştir.²³¹ Hayatı boyunca da ondan öğrendiklerini tatbik etmeye ve onun gibi yaşamaya gayret etmiştir. Bununla alakalı Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: “Namazı Allah Resulü'nün namazına Enes'ten çok benzeyen birini görmedim.”²³²

Enes, Hiz. Peygamber'e (a.s.) karşı görev ve sorumluluklarını savaş-barış demeden, her zaman ve her şartta yerine getirmeye gayret etmiştir. Daha çocuk sayılacak yaşlarda iken Mekkeli müşriklerle Müslümanlar arasında cereyan eden Bedir savaşına iştirak etmiş, bizzat kılıç kuşanıp savaşmasa dahi Hiz. Peygamber'in (a.s.) yanından ayrılmamıştır.²³³ Yıllar sonra talebelerinden biri “Bedir savaşına katıldın mı?” diye sorunca “Seni yetim kalasın! Bedir savaşından uzak kalabilir miydim hiç?” şeklinde bir

²²⁷ Sahâbîler Ansiklopedisi, 344.

²²⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, IX, 325.

²²⁹ Müslim, “Fedâilu's-Sahâbe”, 32; Sahâbîler Ansiklopedisi, 343.

²³⁰ Canan, “Enes b. Mâlik” *DİA*, XI, 234-235.

²³¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Canan, “Enes b. Mâlik” *DİA*, XI, 234-235.

²³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 15; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 277; Canan, “Enes b. Mâlik” *DİA*, XI, 234-235.

²³³ Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, III, 663; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 110; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Canan, “Enes b. Mâlik” *DİA*, XI, 234-235.

cevap vermiştir.²³⁴ Bununla birlikte Hudeybiye Antlaşması, Hayber Seferi, Umretü'l-kazâ, Mekke'nin Fethi, Huneyn Gazvesi, Tâif Muharasası ve Vedâ Haccı gibi olaylarda da Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte olmuştur.²³⁵ Buharî'nin nakletmiş olduğu bir rivayete göre, Enes, Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte sekiz gazaya iştirak etmiştir.²³⁶ Ayrıca Tebük ve Mûte savaşlarına da katılmıştır.²³⁷

2.1.2.2.3. Hadis Rivayeti

Savaş meydanlarında kılıç kuşanıp cenk etmek, küçük yaşta Allah'ın Resulü'ne hizmetkâr olmak çok önemli vasıflar olmakla beraber, Enes'i öne çıkaran asıl özelliği, Hz. Peygamber'in (a.s.) rahle-i tedrisatından geçmiş olması, onun hadislerini ezberleme yeteneği ve bunları titizlikle nakletmiş olmasıdır. Zira kendisi müksirûndandır²³⁸ ve Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ömer'den sonra en çok hadis rivayet eden sahâbîdir. Tekrarlarıyla birlikte 2286 tane hadis rivayet etmiştir ve rivayet ettiği hadislere kütüb-i sitte müellifleri eserlerinde yer vermişlerdir.²³⁹

Hz. Peygamber (a.s.) başta olmak üzere, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Fâtıma, annesi Ümmü Süleym, üvey babası Ebû Talha, Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, Ebû Zer, Üseyd b. Hudayr, Ümmü Harâm, Ebû Hureyre, Abdullah b. Mes'ûd gibi sahâbenin ileri gelenlerinden hadis nakletmiştir.²⁴⁰ Kendisinden de Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Ebû Amr b. Alâ, Ömer b. Abdülazîz, Zührî, Katâde b. Diâme, Şâ'bî gibi tabînin meşhurları hadis öğrenmiş ve rivayet etmişlerdir.²⁴¹ Ayrıca yalancılıkla itham edilen

²³⁴ Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe* I, 49; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 110; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276.

²³⁵ Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²³⁶ Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, III, 663; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276.

²³⁷ Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar*, 430.

²³⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235; Ayrıca müksirûn hakkında geniş bilgi için bkz. Cemal Ağırman, "Müksirûn" *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, 534.

²³⁹ Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 127; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, 97; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 19; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, IX, 332; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, 96; Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar*, 431; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²⁴¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, IX, 332, 333; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057; Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar*, 431; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

Harrâş, İbrahim b. Hedbe ve Dînâr b. Mikyes gibi raviler ondan iki yüz civarında hadis nakletmişlerdir.²⁴²

Hadisler, Kur'an-ı Kerîm'den sonra İslam'ın en temel kaynağıdır. Dolayısıyla nakledilmesi, muhafazası, yazılması İslam'ın ilk yıllarından itibaren üzerinde titizlikle durulan bir meseledir. Bu konuda en hassas davranan hiç şüphesiz, hadisleri birinci ağızdan işiten, vürûd sebeplerine şahit olan ve râvi zincirinin birinci halkasını oluşturan sahâbe neslidir. En çok hadis rivayet eden sahâbilerden biri olan Enes de hadis rivayeti noktasında oldukça titiz davranmıştır. Rivayet ederken hata etmekten sakınmış ve bildiği her şeyi nakletmemiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) “*Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.*” buyurduğuna şahit olduğu için “Şayet hata etmekten korkmasaydım, Allah Resulü'nden birçok şeyi size söylerdim.”²⁴³ diyerek hadis rivayeti konusunda endişe ve korkularını dile getirmiştir. Naklettiği hadislerin başına, Hz. Peygamber'den (a.s.) duyduğu şekliyle aktaramama korkusuyla, ihtiyaten “Veya Resulüllah böyle bir şey dedi. (ev kemâ kâle Resulüllah)” ilavesinde bulunmuştur.²⁴⁴ Ayrıca hadislerin kaybolmaması için “İlmi yazarak kayıt altına alınız.”²⁴⁵ demesi ve gerektiğinde yazdığı kitapçıklarını talebelerine göstermesi, onun hadisleri yazdığını da ortaya koymaktadır.²⁴⁶

Hiz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra Basra'ya yerleşen Enes -ileride değinileceği üzere- ilim halkaları oluşturmuş, Hiz. Peygamber'den (a.s.) öğrendiklerini halka ulaştırmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Tâbiînin ileri gelenlerinden birçok şahsiyet onun ilim meclisinden istifade etmiştir. Enes, özellikle Basra ehli için bidatçı gruplara karşı bir başvuru mercii olmuştur. Vefat ettiği gün, tâbiînin ileri gelenlerinden ve talebesi olan Katâde “Bugün ilmin yarısı gitti.” diye acısını ve başta Basralılar olmak üzere Müslümanların büyük bir değeri kaybettiğini dile getirince, yanındakiler bunun ne demek olduğunu sormuştur. Katâde “Hadislere muhalefet eden ehl-i ehvâdan²⁴⁷ birisine

²⁴² Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057.

²⁴³ Müslim, “Mukaddime”, 2.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 385; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, III, 665.

²⁴⁵ Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Sâbit el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, nşr. İhyâü's-Sünneti'n Nebeviyye, t.y. 97.

²⁴⁶ Canan, “Enes b. Mâlik” *DİA*, XI, 234-235.

²⁴⁷ İnanç ve davranışlarını beşerî görüş ve arzulara göre oluşturanlar anlamında bir tabir. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Ehvâ”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, X, 505-507.

karşı “Gelin işin doğrusunu Enes’ten öğrenelim.” derdik.”²⁴⁸ diye cevap vererek Enes’in kendileri için ilmî bir otorite olduğunu ortaya koymuştur.

2.1.2.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Enes b. Mâlik

Enes (r.a.), Hz. Peygamber’in (a.s.) vefatından sonra Medine’den ayrılmamıştır. Bir süre sonra Hz. Ebû Bekir onu, Bahreyn’e vergi tahsildarı olarak göndermeyi düşünmüş ve bu fikrini Hz. Ömer ile de paylaşmıştır. Hz. Ömer “Enes’i Bahreyn’e gönder. O akıllı bir yazıcıdır.” diye fikrini beyan edince Hz. Ebû Bekir de onu bu görevle Bahreyn’e göndermiştir.²⁴⁹

Hz. Ömer’in hilafeti yıllarındaki fetihlerde oldukça etkin olan Enes, Basra’ya vali tayin edilen Ebû Mûsâ el-Eş’arî ile birlikte Basra’ya gitmiştir. Kardeşi Berâ b. Mâlik ile birlikte Tüster’in fethine katılmış²⁵⁰ ve ordu komutanı Ebû Mûsâ el-Eş’arî tarafından süvarilerin başına geçirilmiştir.²⁵¹ Aylarca Müslümanların kuşatması altında kalan Tüster, başta Berâ b. Mâlik olmak üzere birçok mücahidin kahramanca şehit olmasına sebep olmuştur.²⁵² Ancak Kûfe’den ve başka bölgelerden gelen takviye birliklerin kuşatmaya katılmasıyla fetih gerçekleşmiştir.²⁵³ Enes, bu savaşta Müslümanların yaşamış olduğu zorlukları şu sözlerle anlatmıştır: “Fecir vaktinde Tüster kalesindeki savaşa şahit oldum. Savaş ateşi o kadar kızışmıştı ki namazımızı bile kılamadık. Ancak güneş yükseldikten sonra namazı kılabilirdik. Ebû Mûsâ ile beraberdik ve Allah (c.c.) o gün bize zaferi nasip etti.”²⁵⁴ Zor şartlarda da olsa kıldıkları bu namaz hakkında da şöyle demiştir: “Ne dünya ne de dünyadakiler, hiçbir şey bu namaz kadar beni sevindirmedir.”²⁵⁵ Savaş

²⁴⁸ Buharî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, II, 28; Begavî, *Mu’cemu’s-Sahâbe* I, 59; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, I, 250; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 378; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 457; Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, IX, 325.

²⁴⁹ Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, II, 1057; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 278; Sallâbî, Ali Muhammed, *Müminlerin Emiri Hz. Ömer*, (6. Baskı), çev. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul 2016, 557; Canan, “Enes b. Mâlik” *DİA*, XI, 234-235.

²⁵⁰ Belâzürî, *Fütuhu’l-Büldan*, I, 369; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, II, 110; Canan, “Enes b. Mâlik” *DİA*, XI, 234-235.

²⁵¹ Altun, 106.

²⁵² Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, II, 435; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, II, 110; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, 59; Altun, 106.

²⁵³ Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, II, 110; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, 59; Ayrıca Tüster’in fethi hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, 57-61; Altun, 106.

²⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, 60; Sallâbî, *Müminlerin Emiri Hz. Ömer*, 557.

²⁵⁵ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, II, 435; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, II, 110; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, 60; Sallâbî, *Müminlerin Emiri Hz. Ömer*, 557.

sonunda Tüster valisi Hüzmüzân esir alınmış ve Medine'ye, Hz. Ömer'in huzuruna kadar bizzat Enes götürmüştür.²⁵⁶

Bir müddet Dımaşk'ta ikamet eden²⁵⁷ Enes'in Hulefâ-yi Râşidîn döneminde asıl öne çıktığı husus, Basra'da yaptığı eğitim-öğretim çalışmalarıdır. Basralılara namaz kıldırması, fıkıh ve hadis öğretmiştir. Zira daha önce de değindiğimiz üzere, Hasan-ı Basrî, Zührî, Muhammed b. Sirîn gibi ilim ve takvasıyla meşhur olmuş birçok tâbiînin yetişmesinde katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte toplumsal kriz süreçlerinde halka manevî anlamda destek olmuştur. Kuraklık yaşandığı dönemlerde halkın yağmur duası etmesi için Enes (r.a.)'e müracaat etmesi ve yaptığı dua sonucu yağmurun yağması²⁵⁸ bu bağlamda zikredebileceğimiz bir örnektir.

2.1.2.4. Emevîler Döneminde Enes b. Mâlik

Enes (r.a.), Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan fitne, ayrışma ve gruplaşma döneminde tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Emevîlere karşı ayaklanan ve halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'in, kırk günlüğüne Basra valiliğini yapması²⁵⁹ dışında herhangi bir siyasî-politik görev de üstlenmemiştir. Yaptığı en iyi işi yapmış, ilim ve talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur.

Emevî halifelerinin birçoğuna yetişen Enes, dönemin Irak valisi Haccâc'ın zulmüne maruz kalmıştır. Haccâc, Enes (r.a.)'i Abdullah b. Zübeyr, Hz. Ali, İbn'ü-l Eş'as'a yardım etmekle ve Hz. Osman'a da yardım etmemekle suçlamıştır. Halkın nazarında küçük düşürmek ve aşağılamak için Enes'in boynuna mühür bastırmış ve bütün mal varlığına el koymuştur. Bunun üzerine Enes durumu halife Abdulmelik b. Mervân'a bir mektupla haber vermiştir. Abdulmelik b. Mervân, Haccâc'a haber göndererek Enes (r.a.)'in Allah Resulü'nün sahâbîsi ve hizmetkârı olduğunu, derhal el koyduğu mal varlığını geri iade etmesini, özür dilemesini ve bundan sonra ona karşı hürmet, ikram ve saygıda kusur etmemesini emretmiştir.²⁶⁰ Haber Haccâc'a ulaşınca geri adım atmış ve halifenin emri

²⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 369; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 110; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235; Altun, 106.

²⁵⁷ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, IX, 332.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 16; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 277.

²⁵⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 421; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057.

²⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 421; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 1057.

doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmıştır. Rivayet edilen bu olay Enes'in hem halk nazarında hem de Emevî halifeleri nazarındaki değerine işaret etmektedir.

2.1.2.5. Vefatı

Enes (r.a.), on yıl boyunca Medine'de kalarak Hz. Peygamber'in (a.s.) hizmetinde bulunmuştur. Hz. Ömer'in hilafeti yıllarında Basra'ya gitmiş, kendisine ait dört ev yaptırmış²⁶¹ ve vefat edinceye kadar burada ikamet etmiştir.²⁶²

Hz. Peygamber'in (a.s.) “Ya Rabbi! Enes'in malını ve evladını çoğalt, ona bereket ihsan eyle. Ömrünü uzun eyle, günahlarını affeyle.” şeklindeki duasına muhatap olduğu için uzun bir hayat yaşamıştır. Enes, Hz. Peygamber'in (a.s.) yapmış olduğu dua hakkında yıllar sonra şöyle demiştir: “Ben ilk ikisinin gerçekleştiğini gördüm ve üçüncüsünün de gerçekleşeceğini umuyorum.”²⁶³ Hz. Peygamber'in (a.s.) duası dolayısıyla malının bereketlendiğini ve çok yaşadığını kastederek “Çocuğumun çocuğundan başka, kendi sülbümden tam yüz yirmi beş kişi defnettım. Toprağım da yılda iki kez meyve verdi.” dediği rivayet edilmektedir.²⁶⁴ Yine Hz. Peygamber'in (a.s.) duasının etkisiyle ikisi kız, yetmiş sekizi erkek olmak üzere toplam seksen tane çocuğunun olduğu nakledilmektedir.²⁶⁵ Ayrıca Enes, iki kibleye yönelerek namaz kılanlardan en son vefat eden sahâbîdir.²⁶⁶

Muammerûndan olan Enes'in²⁶⁷ vefat yeri kesin olmakla beraber vefat yılı ve kaç yaşında vefat ettiği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Mu'temir b. Süleyman ve Vâkıdî'ye göre H. 91 yılında,²⁶⁸ Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'ye göre ise 107 yaşında vefat etmiştir.²⁶⁹ İbn Sa'd, Velid b. Abdülmelik'in hilafeti zamanında H. 92'de

²⁶¹ Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halîfe b. Hayyat*, 160; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IX, 336.

²⁶² Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, 97.

²⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 14; Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe* I, 44; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 277.

²⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 14; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 248; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 294; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 277.

²⁶⁵ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 111; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 294;

²⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 14; Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe* I, 50; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IX, 364; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 421; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 451; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, 28.

²⁶⁷ Canan, “Enes b. Mâlik” *DİA*, XI, 234-235.

²⁶⁸ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 110; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276.

²⁶⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 110.

107 yaşında,²⁷⁰ İbn Şâhin de 99 yaşında vefat ettiğini ifade etmiştir.²⁷¹ Halife b. Hayyât'a göre ise H. 93 yılında 103 yaşında iken vefat etmiştir.²⁷² Zikredilen bütün bu muhtelif sayı ve tarihlere ilave olarak H. 90, 95 ve 97 tarihleri de zikredilmektedir. Ancak Nevevî, cumhurun görüşünün Enes'in 100 yaşından fazla yaşadığı ve H. 93'te vefat ettiği yönünde olduğunu söylemiştir.²⁷³ Yine bu görüşte olan İbn'ü-Esîr de, H. 93 yılında 103 yaşında vefat ettiğini, bahsi geçen diğer sayı ve tarihlerin rivayetlerinde noksanlık olduğunu belirtmiştir.²⁷⁴

Ulema arasında Enes'in Basra'da vefat ettiği konusunda ittifak olduğu kanaatindeyiz. Zira bunun aksini iddia eden herhangi bir bilgiye veya rivayete rastlamadık. Bununla birlikte Enes, Basra'da vefat eden en son sahâbîdir.²⁷⁵ Bu konuyla alakalı da farklı bir rivayet bulunmamakla birlikte bazı âlimler Basra'da en son vefat eden sahâbî olduğu bilgisine değinmemişlerdir. Zikredilen bütün bu bilgi ve rivayetler ışığında Enes (r.a.)'in, H. 93'te 103 yaşında Basra'da vefat eden en son sahâbî olduğu kanaatindeyiz.

2.2. İRAN BÖLGESİNDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎLER

2.2.1. Horasan'da En Son Vefat Eden Sahâbî: Büreyde B. Husayb

2.2.1.1. Nesebi, İsmi ve Künyesi

Büreyde b. Husayb, Huzâa kabilesinin soyundan olan Eslem kabilesinin Sehmoğulları koluna mensuptur.²⁷⁶ Huzâa kabilesi Mekke ve Medine'nin batısında²⁷⁷, göçebe hayat tarzıyla yaşayan, Araplar'ın büyük kabilelerinden biridir. Huzâa kabilesi

²⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 19; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 277.

²⁷¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 277.

²⁷² Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyat*, 160; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 110; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 277.

²⁷³ Nevevî, *Tehzibu'l-Esma*, I, 127.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294.

²⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 19; Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe* I, 58; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 249; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 111; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, IX, 337; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 294; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 276; Canan, "Enes b. Mâlik" *DİA*, XI, 234-235.

²⁷⁶ Ahmet Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, VI, 492.

²⁷⁷ Watt, W. Montgomery, *H. Muhammed Medine'de*, çev. Süleyman Kalkan, KURAMER Yay., İstanbul 2016, 110.

zamanla büyümüş ve farklı kollara ayrılmak zorunda kalmıştır. Eslem kabilesi de Huzâa kabilesinin büyümesiyle ondan ayrılan kabilelerden biridir.²⁷⁸

İslam'a karşı genel olarak olumlu bir tavır sergileyen Eslem kabilesinin büyük çoğunluğu Uhud Savaşı'ndan sonra Müslüman olmuştur. İslam'a karşı besledikleri muhabbet ve bağlılıklarından dolayı Hz. Peygamber (a.s.) "Allah Eslem'e selamet versin." buyurmuştur.²⁷⁹ Başka bir hadis-i şerifte ise "Kureyş, Ensar, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca' ve Gıfar benim dostlarımdır. Onların da Allah ve Resulü'nden başka dostları yoktur." buyurarak²⁸⁰ Eslem kabilesine karşı hoşnutluğunu dile getirmiştir. Ayrıca - ileride değinileceği üzere- Eslem kabilesi, Hz. Peygamber (a.s.) tarafından kendilerine emannâme verilen kabileler arasındadır.

Eslem kabilesinin lideri olan²⁸¹ Büreyde b. Husayb'ın nesebi, Büreyde b. el-Husayb b. Abdullah b. el-Hâris b. el-A'rec b. Sa'd b. Rezâh b. Adiyy b. Sehm b. Mâzin b. el-Hâris b. Selâmân b. Eslem b. Efsâ b. Hârise b. Amr b. Âmir'dir.²⁸²

Büreyde'nin asıl isminin Âmir olduğu, Büreyde'nin ise onun lakabı olduğu bazı tarihçiler tarafından belirtilmiştir.²⁸³ Ebû Nuaym el-İsbehânî ise Müslüman olmadan önceki adının Âmir olduğunu nakletmiştir.²⁸⁴ İbn Dureyd, "büreyde" kelimesinin "berde" kökünden, ism-i tasğir kalıbı olduğunu ve serinlik manasına geldiğini belirterek Kur'an-ı Kerim'den "*Orada ne bir serinlik ne de içecek bir şey tadacaklar.*"²⁸⁵ ayetiyle örneklendirmiştir.²⁸⁶ Ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) bir sefer sırasında konakladıkları yerde kalan bazı eşyaları Büreyde'nin sırtına koyup ve kendisine yük devesi anlamında

²⁷⁸ Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 108.

²⁷⁹ Buhârî, "İstiskâ", 2; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 47; Tirmizî, "Menakıb", 73; Taberî, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, XI, 566; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, III, 1714; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 372.

²⁸⁰ Buhârî, "Menakıb", 3; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 47; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 366.

²⁸¹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 300; Sallâbî, Ali Muhammed, *Siyer-i Nebi*, (4. Baskı), çev. Mustafa Kasadar, v.dğr., Ravza Yay., İstanbul 2015, I, 508.

²⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, V, 6; Halîfe b. Hayyât, *Tabakatü Halîfe b. Hayyat*, 184; Taberî, *Târihu't-Taberî-Târihi'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, XI, 534; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, I, 430; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, I, 185; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 367; İbn Hudeyde, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mudî fî Küttâbi'n-Nebî*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut t.y. I, 76; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 418.

²⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 341; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'l-Elbâb fî'l-Elkâb*, thk. Abdülaziz Muhammed b. Sâlih, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd h. 1409, I, 120.

²⁸⁴ İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, I, 430.

²⁸⁵ Nebe: 78/24.

²⁸⁶ İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri, *Kitâbu'l-İstikâk*, thk. Abdüsselam Muhammed b. Hârun, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991, 478.

“ez-Zâmile” diye şaka yaptığı kaynaklarda yer almaktadır.²⁸⁷ İbn Hacer de ez-Zâmile kelimesinin Büreyde’nin lakabı olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁸

Ebû Abdullah, Ebû Sehl, Ebû Sâsân ve Ebû’l-Husayb gibi farklı künyelerle anılmıştır.²⁸⁹ Fakat bunların en meşhur olanı Ebû Abdullah’tır.²⁹⁰

2.2.1.2. Müslüman Oluşu

Büreyde b. Husayb’ın Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Adı, tarih kitaplarında ilk defa Peygamber’in (a.s.) 622 yılında Mekke’den Medine’ye hicreti sırasında Müslüman olmasıyla geçmiştir.

Tarih boyunca hak-batıl mücadelesi devam etmiş ve hakkın temsilcisi ve savunucusu olan peygamberler çeşitli baskı, işkence ve zulme maruz kalmışlardır. Peygamberlerin büyük çoğunluğu kendilerinin ve inananların maruz kaldıkları bu baskı ve zulümden emin olmak, tevhid inancını rahat yaşamak, yaşatmak ve yayılmasını sağlamak gibi amaçlar başta olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı memleketlerini bırakıp başka diyarlara göç etmişlerdir. Kur’an-ı Kerim Hz. İbrahim’in ateşte yakılma teşebbüsünden sonra “*Doğrusu ben rabbim(in emrettiği yer)e hicret edeceğim.*”²⁹¹ dediğini ve hicret ettiğinden bahseder. Kavminin Hz. Şuayb’a “*Ey Şuayb! Kesinlikle seni ve seninle beraber iman edenleri memleketimizden çıkaracağız; yahut dinimize döneceksiniz.*”²⁹² tehdidine maruz kalmış ve hicrete zorlanmışlardır.

Son peygamber Hz. Muhammed (a.s.) de vahye muhatap olduğu ilk andan itibaren inananlarla birlikte Mekkeli müşriklerin alay, iftira, baskı ve boykot gibi zulümlerine maruz kalmıştır. Dayanılması zor bir seviyeye ulaşan baskıdan kurtulmak için bir grup inanan Habeşistan’a göç etmiş, ardından Akabe Biatları’nda görüşülen Medineliler’in daveti üzerine Medine’ye hicret kararı alınmıştır.²⁹³

²⁸⁷ Önkal, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, VI, 492.

²⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 451.

²⁸⁹ İsbehânî, *Marifetü’s-Sahâbe*, I, 430; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 185; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, I, 367; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVII, 122; İbn Hudeyde, *el-Misbâhu’l-Mudî*, I, 76.

²⁹⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 185; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, I, 367.

²⁹¹ Ankebût: 29/26.

²⁹² A’râf: 7/88.

²⁹³ Ahmet Önkal, “Hicret”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 462-466.

Müslümanların Mekke'yi terk ettiğini öğrenen Mekkeli müşrikler onlara engel olmak istediler ve Dâru'n-Nedve'de bir araya gelerek Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke'yi terk etmeden öldürülmesi gerektiği yönünde karar aldılar.²⁹⁴ Tehlikenin farkında olan Hz. Peygamber (a.s.), hem kendisine teslim edilen emanetleri sahiplerine iade etmesi hem de müşrikleri yanıltmak için Hz. Ali'yi yatağına bırakarak²⁹⁵ Hz. Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den ayrıldı. Hz. Peygamber'i (a.s.) öldürmek için harekete geçen Mekkeli müşrikler, evine vardıklarında O'nun yerinde Hz. Ali'yi görünce, Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke'den ayrıldığını anladılar ve etrafa haberciler göndererek onları ölü veya diri bulup getirene yüz deve ödül verileceği haberini ilan ettiler.²⁹⁶

Mekkeli müşriklerin celbedici bu duyurusundan haberdar olan Büreyde b. Husayb, Hz. Peygamber'i (a.s.) ve beraberindekileri ele geçirip, başlarına konan ödülü elde etmek amacıyla kabilesinin mensuplarından oluşan bir müfreze ile onları aramaya koyuldu. Hz. Peygamber (a.s.) Sehmoğulları'nın arazisinden geçtiği sırada Büreyde ve beraberindekilerle karşı karşıya geldiler. Hz. Peygamber (a.s.) "Sen kimsin?" diye sordu. Büreyde "Ben Büreyde'yim" deyince, Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Ebû Bekir'e dönerek, "Ey Ebû Bekir! İşimiz serinledi ve düzeldi." dedi. Sonra Büreyde'ye "Kimlerdensin?" diye sordu. "Eslem'denim" deyince, Ebû Bekir'e "Selâmeti bulduk" dedi. Bu kez "Eslem'in hangi kolundansın?" diye tekrar sordu. "Sehmoğullarından" diye cevap verince, "Sen zafere ulaştın, umduğunu buldun ve isabet ettin ya Ebû Bekir!" dedi. Hz. Peygamber'in (a.s.) soruları bitince Büreyde "Peki sen kimsin?" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.) "Ben Muhammed b. Abdullah; Allah'ın Resulüyüm." diye cevap verince Büreyde "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Sen'in de O'nun Rasulü olduğuna şahitlik ederim." diyerek beraberindekilerle birlikte müslüman oldu.²⁹⁷ O geceyi Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte geçiren Büreyde, Meryem suresinin bir kısmını öğrendi ve

²⁹⁴ Hayati Ülkü, *İslam Tarihi*, Çelik Yay., İstanbul 2016, I, 115; Önkal, "Hicret", *DİA*, XVII, 462-466.

²⁹⁵ Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, I, 481; Ülkü, *İslam Tarihi*, I, 115.

²⁹⁶ Ülkü, *İslam Tarihi*, I, 116; Önkal, "Hicret", *DİA*, XVII, 462-466, Önkal, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 182; Ebû's-Şeyh, Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan el-Ensârî el-İsfahânî, *Ahlâku'n-Nebî ve Âdâbuhu*, thk. Sâlih b. Muhammed el-Veneyyan, Dâru'l-Müslime, 1998, IV, 65; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 185 vd.; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 367; İbn Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, I, 76; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 300; Halebî, Nuruddin Ali b. Burhaniddin İbrahim b. Ahmed, *İnsanu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1427, II, 71; Abdylâ Orazsahedov, *Büreyde b. Husayb el-Eslemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2013, 21 vd.

beraberindekilerle birlikte Hz. Peygamber'in (a.s.) arkasında yatsı namazını eda etti.²⁹⁸ Ertesi gün tekrar Medine'ye doğru yola çıkan Hz. Peygamber'in (a.s.) yolculuğu sırasında bir sancağa ihtiyacı olduğunu düşünen Büreyde, sarığını çıkarıp bir mızrağın ucuna bağladı²⁹⁹ ve Sehmoğulları'nın yurdunu terk edene kadar Hz. Peygamber'e (a.s.) muhafızlık ve sancaktarlık yaptı.³⁰⁰ Bazı kaynaklarda Büreyde'nin Hz. Peygamber (a.s.) ile beraber Medine'ye kadar gittiği³⁰¹, Mescid-i Nebvî'nin inşasında bizzat çalıştığı zikredilmektedir.³⁰² Fakat Muhammed Hamîdullah, Büreyde'nin Medine'ye kadar gitmediğini, çünkü Hz. Peygamber (a.s.)'in Medine'ye girişi sırasında yanında herhangi bir muhafız alayının bulunmadığını belirtmiştir.³⁰³

Büreyde'nin Hz. Peygamber (a.s.) ile bu ilk karşılaşması İslam'ın nasıl tebliğ edileceği ve tebliğ dilinin nasıl olması gerektiği konusunda örnekler sunmaktadır. Zira Büreyde, Hz. Peygamber'i (a.s.) öldürmek veya Mekkeli müşriklere teslim etmek suretiyle, maddî kazanç elde etmek amacıyla yola çıkmışken, O'nun güzel üslubu, insanlara yaklaşımı ve olaylara müspet bakış açısı dolayısıyla hidayete ermiş, adeta yeniden doğmuştur.³⁰⁴ Ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) zahiren olumsuz görünen olaylar karşısında nasıl soğukkanlı hareket ettiğine, konuşmasıyla, duruşuyla beraberindeki dostlarını rahatlatıp teskin ettiğini, düşmanlarını ise etkisi altına aldığına şahit oluyoruz. Zira yukarıda zikredilen Hz. Peygamber (a.s.) ile Büreyde arasında geçen diyalogda, Büreyde'nin verdiği cevaplara karşı Hz. Peygamber'in (a.s.) her defasında Hz. Ebû Bekir'e dönerek müjdeli bir haber verir gibi onu teskin ederken Büreyde'yi ise etkisi altına almıştır. Yıllar sonra Büreyde "Allah Rasulü olayları şerre yormaz, olumsuz bakmaz aksine her şeyi hayra yorardı."³⁰⁵ diyerek bu olaya işaret etmiştir.

²⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 182; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Târihü'r-Risûl ve'l-Mülûk*, XI, 534; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 367; Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

²⁹⁹ Halebî, *İnsanu'l-Uyûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, II, 71; Orhan Fuat Köprülü, "Bayrak", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 247-254; Önkâl, "Hicret", *DİA*, XVII, 462-466; Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

³⁰⁰ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak, Ankara 2003, I, 165; Önkâl, "Hicret", *DİA*, XVII, 462-466; Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

³⁰¹ Ebü's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî ve Âdâbuhu*, IV, 65.

³⁰² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 300.

³⁰³ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I, 165.

³⁰⁴ Zekerîya Güler, "Hicret Sırasında Hz. Peygamber'in Üslûbundan Etkilenerek Müslüman Olan Büreyde b. Husayb ve Günümüze Yansımaları", *İSTEM*, II, (4), 2004, 63-72.

³⁰⁵ Ebü's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî ve Âdâbuhu*, IV, 65; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 185; Abdullah Erol, Büreyde b. Husayb'ın Hayatı ve Rivayetleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2015.

Büreyde b. Husayb, Müslüman olduktan sonra hemen Medine'ye hicret etmemiştir. Kabilesinin yaşamış olduğu bölge stratejik açıdan önem arz etmesinden dolayı Hz. Peygamber'in (a.s.) talimatıyla kabilesiyle bu bölgede kalarak istihbarî üst görevi yapmıştır. Uhud Savaşı'ndan sonra da Medine'ye hicret etmiştir.³⁰⁶

2.2.1.3. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Büreyde b. Husayb

Büreyde b. Husayb, Bedir ve Uhud Savaşları'ndan sonra Medine'ye hicret ettiği için bu iki savaşa katılamamış ve herhangi bir görev almamıştır.³⁰⁷ Medine'ye hicret ettikten sonra on altı gazveye ve seriyyeye katılmıştır.³⁰⁸ Katılmış olduğu bu gazve ve seriyyelerin bazılarında da önemli vazifeler icra etmiştir. Bu çalışmada, Büreyde b. Husayb'ın bizzat katıldığı ve önemli görevler üstlendiği, İslam Tarihi açısından önem arz eden olaylar ele alınacaktır.

2.2.1.3.1. Benî Müstalik Gazvesi

Müslümanların Bedir Savaşı'nda müşriklere karşı kesin zaferi, Uhud Savaşı'nda göstermiş oldukları üstün mücadele ve Medine ahalisinden olan Yahudi kabileleri Benî Benî Nadr, Benî Kureyza, Benî Kaynuka'yı teker teker saf dışı bırakmasıyla Medine çevresindeki diğer Arap kabileleri endişeye ve korkuya kapılmıştı. Sıranın kendilerine gelmesini beklemeden Medine üzerine harekete geçerek başta Hz. Peygamber (a.s.) olmak üzere bütün Müslümanları ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı. Huzaâ Kabilesi'nin alt kollarından biri olan Benî Müstalik³⁰⁹ öncülüğünde ve Benî Müstalik'in reisi Hâris b. Ebû Dırrar komutasında müşrik Arap kabileleri bir araya geldi.³¹⁰

Düşmanın savaş hazırlığında olduğu ve Medine'ye saldıracakları haberi Hz. Peygamber'e (a.s.) ulaştınca olayın gerçekliğini öğrenmek, düşman hakkında etraflıca bilgi edinmek amacıyla Büreyde b. Husayb'ı casus olarak saldırı hazırlığındaki Arap

³⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 259; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Târîhü'r-Rûsul ve'l-Mülûk*, XI, 534; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, I, 185; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 367.

³⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 5; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, I, 185; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 367; İbn Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, I, 76; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 433.

³⁰⁸ İbn Hacer *el-İsâbe*, I, 418.

³⁰⁹ Ahmet Önkâl, "Müstalik (Benî Müstalik)" *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, 360-361.

³¹⁰ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbü'l-Meğâzî*, (2. Baskı), thk. Marsden Jones, Dâru'l- A'lemî, Beyrut 1989, I, 404; Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I, 242; Âdem Apak, *Ana Hatlılarıyla İslâm Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2016, I, 308; Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM Yay., İstanbul 2018, 181.

kabilelerinin toplandığı yere gitmekle görevlendirdi. Görev sırasında kendini düşmana fark ettirmemek için gerektiğinde yalan konuşması hususunda izin alan Büreyde, zaman kaybetmeden yola çıktı ve düşman ordusunun bulunduğu yere vardı. Oradakiler “Kimdir bu adam?” diye sorunca, Büreyde “Sizden biriyim. Muhammed’e karşı topladığınız insanların haberi bana geldi. Bende kavmime ve bana itaat edenlere varıp onu kökten yok etmek için birlikte hareket edelim istedim.” dedi. Haris b. Ebû Dırrar “Biz de bunu istiyoruz zaten; bize katılmak için acele et.” dedi. Büreyde “Şu anda hemen gidiyorum, kavmimden ve bana itaat edenlerden büyük bir toplulukla size döneceğim” diyerek oradan ayrıldı ve Hz. Peygamber’in (a.s.) yanına gidip elde etmiş olduğu malumatları bir bir anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), beraberine bir birlik alarak düşman ordusuyla karşılaşmak üzere yola çıktı. Bu haberin yayılmasıyla düşman saflarında yer alan bazı Arap kabileleri korkup kaçtılar. Geriye kalan düşman birliklerine de ani bir baskın yapılarak tehlike tamamen ortadan kaldırıldı.³¹¹ Müslümanların zaferiyle sonuçlanan bu gazvede şimdiye kadar kazanılan savaş ganimetlerinin en büyüğüyle birlikte birçok esir ele geçirildi.³¹² Hz. Peygamber (a.s.), esirlerin muhafaza görevini de Büreyde b. Husayb’a verdi.³¹³

Savaşın taraflarından biri Benî Müstalik kabilesi olduğundan dolayı Benî Müstalik Gazvesi, savaşın gerçekleştiği yerden dolayı da Müreysi Gazvesi olarak adlandırılan³¹⁴ bu gazvenin zaferle sonuçlanmasında hiç şüphesiz Büreyde b. Husayb’ın payı çok büyüktür. Zira kendisine verilen istihbarat görevini eksiksiz yerine getirmiş, düşman safları arasında korkusuzca dolaşarak bilgi toplamış ve Müslümanların düşmanın durumuna göre vaziyet almasını sağlamıştır. Bununla birlikte görev yerine varmadan Hz. Peygamber’den (a.s.) gerektiğinde yalan konuşmak üzere izin istemesi onun hem İslamî değerlere olan hassasiyetine hem de istihbarat alanındaki bilgi, birikim ve yeteneğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca savaş sonunda ele geçirilen esirlerin muhafaza

³¹¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, I, 404; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, II, 377 vd.; M. Ağırman, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992, 130 vd.; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 181 vd.

³¹² Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, I, 308.

³¹³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, I, 410; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 183-II, 49; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, IX, 292; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, II, 379;

³¹⁴ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, I, 308; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 182.

görevinin Büreyde'ye verilmesi onun bir önceki görevini layıkıyla yerine getirdiğini göstermektedir.

2.2.1.3.2. Hudeybiye Yolculuğu ve Rıdvan Biatı

Hz. Peygamber (a.s.), 628 yılında bin dört yüz kadar ashabıyla Kâbe'yi ziyaret etmek ve umre yapmak amacıyla Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktı. Gayelerinin umre yapmak olması dolayısıyla bizzat Hz. Peygamber (a.s.)'in emriyle yanlarına yol güvenliğini sağlayacak silah ve kurban edilecek develer dışında hiçbir şey almadılar.³¹⁵

Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke'ye doğru yola çıktığını öğrenince hemen bir araya gelerek, "Muhammed her ne sebeple gelirse gelsin onu Mekke'ye sokmayacağız." şeklinde karar aldılar ve çevredeki diğer müşrik Arap kabilelerinden kendilerine destek olmalarını istediler. Hâlid b. Velîd komutasında iki yüz kişilik süvari birliğini de Müslümanları takip ve kontrol etmesi için hazırlayıp yola çıkardılar.³¹⁶ Ayrıca Müslümanların yol güzergahı olan Merruzzehrân ve Dacnân'a da gözcüler yerleştirdiler.³¹⁷

Hz. Peygamber (a.s.), müşriklerin bu hazırlıklarını öğrenince güzergahı değiştirmek istedi ve ashabına "Hanginiz Zâtu'l-Hanzal tepesini biliyor?" dedi. Büreyde b. Husayb ileri atılarak "Ben biliyorum ey Allah'ın Resülü." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) Büreyde'yi önlerine geçirdi³¹⁸ ve onun rehberliğinde Hâlid b. Velîd'in komutasındaki süvari birliğine ve gözcülere görünmeden farklı bir yoldan yolculuk devam etti. Bir müddet sonra Büreyde'nin ayakları yol üzerindeki taşlar ve dikenler sebebiyle yaralandı ve yürüyemez hale geldi. Onun bu vaziyetini gören Hz. Peygamber (a.s.), devesine binmesini istedi ve kılavuzluk görevini bir başkasına verdi.³¹⁹

Müslümanlar Hudeybiye mevkiine gelince Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Osman'ı Mekke'ye göndererek, gayelerinin Kâbe'yi ziyaret etmek olduğunu, buraya savaşmak için gelmediklerini bildirmesini istedi. Hz. Osman Mekke'ye varıp Hz. Peygamber'in

³¹⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 572; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 73; Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 297-299; Ülkü, *İslam Tarihi*, I, 194; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, I, 289.

³¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 73; Ülkü, *İslam Tarihi*, I, 195; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, I, 289.

³¹⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 583.

³¹⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 583; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, XIII, 323.

³¹⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 583.

(a.s.) emrettiği şekilde durumu izah edince Mekkeli müşrikler, Müslümanların Mekke'ye girip Kâbe'yi ziyaret etmelerine izin vermeyeceklerine, eğer isterse kendisinin tek başına Kâbe'yi tavaf ve ziyaret edebileceğini söylediler. Hz. Osman bunu kabul etmeyince Mekkeli müşrikler onun geri gitmesine izin vermediler ve göz hapsine aldılar. Bütün bu olanlar Hz. Peygamber'e (a.s.) Hz. Osman'ın şehit edildiği yönünde ulaşınca, ashabını toplayarak Mekkeli müşriklerle savaşımadan buradan ayrılmayacaklarına dair onlardan biat aldı.³²⁰

İslam Tarihi'nde Bey'atü'r-Rıdvân olarak bilinen bu olayda Büreyde b. Husayb da Hz. Peygamber'in (a.s.) beraberinde bulunmuş³²¹ ve ölümü göze almak pahasına ona biat etmiştir. Hatta biat eden sahâbîlerin ilki Büreyde olduğu rivayet edilmektedir.³²² Kur'an-ı Kerim'de Rıdvân Biatı'na atıfta bulunulan ve ona iştirak edenlerden Allah (c.c.)'ın hoşnut olduğunu ifade eden şu ayetlerin muhatabı olmuştur. *“Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”*³²³ *“Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.”*³²⁴ Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.) de *“Ağaç altında bana biat edenlerden hiçbirisi cehenneme girmeyecektir.”*³²⁵ buyurarak Bey'atü'r-Rıdvân'a katılanları cennetle müjdelemiştir.

2.2.1.3.4. Hayber Savaşı

H.6 yılında Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında imzalanan Hudeybiye antlaşmasına göre iki taraf arasında on yıl boyunca sulh olacak; taraflardan biri, başka bir kabile ile veya gurup ile savaşa girerse diğeri tarafsız kalacaktı.³²⁶ Hz. Peygamber (a.s.)

³²⁰ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Sîret-i İbn Hişâm*, çev. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yay., İstanbul 2016, III, 427; Ülkü, *İslam Tarihi*, I, 197; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, I, 289; Fayda, “Beyatü'r-Rıdvân”, *DİA*, VI, 39-40.

³²¹ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, I, 185; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 367; İbn Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, I, 76.

³²² Orazsahedov, 36.

³²³ Fetih: 48/10.

³²⁴ Fetih: 48/18.

³²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII, 93; Tirmizî, “Menakıb”, 58.

³²⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 511; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Târihu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, II, 634 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 217; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, I, 295; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, III, 30; Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, *DİA*, XVIII, 297-299.

antlaşmanın bu maddesiyle Mekke müşrikleriyle barışı sağlayarak, daha önce Medine’de çıkarmış oldukları fitne ve fesattan dolayı sürgün edilen ve Hayber’e yerleşen Yahudi kabileleri başta olmak üzere, Medine çevresinde huzursuzluğa sebep olan diğer müşrik Arap kabileleriyle mücadele etme imkânı bulmuştur.

Hız. Peygamber (a.s.), Hudeybiye barış antlaşmasından sonra vakit kaybetmeden, Medine’den çıkarıldıktan sonra Hayber’e yerleşen, Müslümanların ticaret kervanlarına zarar veren ve çevredeki kabileleri Müslümanlara karşı kışkırtarak³²⁷ propaganda faaliyetleri içerisinde olan Benî Nadîr Yahudilerine karşı savaş hazırlıklarına başladı. Hazırlıklar tamamlanınca Hız. Peygamber (a.s.), yanına bin beş yüz kişilik kuvvet alarak Hayber’e doğru yola çıktı.³²⁸

Hayber, etrafı yüksek ve güçlü surlarla çevrili, yaklaşık on bin askerle korunan bir yer³²⁹ olduğu için kuşatma yirmi gün sürmüştür. Kuşatmanın uzaması ve kesin bir başarı elde edilememesi, üstelik açlık felaketiyle karşı karşıya kalınması sebebiyle Müslümanlar çok yıpranmıştır. Hatta Büreyde b. Husayb’ın mensubu olduğu Eslem kabilesi Hız. Peygamber’e (a.s.) gelerek açlıktan savaşacak hallerinin kalmadığını, kendilerine dua etmesini istemişlerdir.³³⁰

İşte Müslümanlar adına zor bir sınav olan Hayber gününde Büreyde b. Husayb da Hız. Peygamber’in (a.s.) yanında olmuş,³³¹ üstün kahramanlıklar ve fedakârlıklar göstererek Hayber’in güçlü kale ve surlarının teker teker düşmesinde büyük rol oynamıştır. Hatta surlarda açılan gediklerden içeri dalanlar arasında Büreyde’nin de olduğu rivayet edilmektedir.³³²

2.2.1.3.5. Mekke’nin Fethi

Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında imzalanan Hudeybiye barış antlaşmasına göre; sulh on yıl sürecek ve iki tarafta istedikleri kabilelerle ittifak edebileceklerdi. Bunun sonucu olarak Huzaâ kabilesi Müslümanlarla ittifak kurarak Hız.

³²⁷ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I, 592; Muhammed Hamîdullah, “Hayber”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 20-22; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, I, 344.

³²⁸ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, II, 534.

³²⁹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, II, 537.

³³⁰ İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm*, IV, 13.

³³¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV, 91; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 433.

³³² Önkâl, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, VI, 492.

Peygamber'in (a.s.) sancağı altına ve zimmetine girdi. Müşrik Benî Bekr kabilesi de Mekkeli müşriklerle ittifak kurdu.³³³ Bu iki kabile arasında cahiliyeye dayanan ve çok uzun yıllar devam eden kan davası bulunmaktaydı.³³⁴ Benî Bekr kabilesi, bazı Mekkeli müşriklerin desteğiyle Hudeybiye'de alınan yukarıda zikri geçen anlaşma maddesine rağmen Huzaâ kabilesine baskın yaparak yirmi kişinin ölümüne sebep oldular. Huzaâ kabilesi de yaşanan gelişmeleri Hz. Peygamber'e (a.s.) iletmesi ve yardım istemesi için Medine'ye elçi gönderdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'ye elçi göndererek ya öldürülen Huzaâlılar'ın diyetlerinin ödenmesini ya da Benî Bekr ile yapılan ittifakın bozularak desteğin kesilmesini, aksi takdirde anlaşmanın bozulacağını ilettiler. Benî Bekr ile ittifakı bozmaya yanaşmayan aynı zamanda da anlaşmanın sürmesini isteyen Mekkeli müşrikler, Ebû Süfyan'ı Medine'ye elçi olarak gönderdiler. Ebû Süfyan'ın bütün çabaları da sonuçsuz kalınca on yıl sürmesi düşünülen anlaşma iki yıl dahi sürmeden bozulmuş oldu.³³⁵

H. Peygamber (a.s.), anlaşmanın ihlal edilmesinden sonra Mekke üzerine harekâta geçme kararı aldı ve 8/630 yılında yaklaşık on bin kişiyle birlikte yola çıktı.³³⁶ Büreyde b. Husayb da mensubu olduğu Eslem kabilesiyle beraber harekata katılmak üzere Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına vardı ve "Ey Allah'ın Resulü! Bunlar Eslem kabilesi mensuplarıdır. Burası da onların yurdu. Onlardan bazıları sana hicret etmiştir. Onlardan bir kısmı da hayvanları ve geçimleri için yurtlarında kalmışlardır." dedi. Hz. Peygamber (a.s.) "Siz nerde olursanız olun muhacirsiniz." dedi ve el-Alâ b. Hadramî'yi çağırarak onlara şu beyannameyi yazmasını istedi: "Bu Resulullah Muhammed'den Eslem kabilesinden Allah'a iman edenlere yazılmış bir mektuptur. Allah'ın bir ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet edenler Allah'ın güvencesindedirler. Onun için Allah'ın ve Resulü'nün zimmeti vardır. Biz zulüm ile kötülük yapanlara karşı birlikte hareket ederiz. Güç birdir, zafer de birdir. Bedevi olanlar yerleşik olanların sahip oldukları aynı haklara sahiptirler. Nerede olurlarsa olsunlar muhacirdirler." Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir "Ey Allah'ın Resulü! Büreyde kavmi için ne güzel bir iş yaptı. Onlar için ne güzel berekete vesile oldu. Medine'ye hicret ederken

³³³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 511; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Târihü'r-Rûsul ve'l-Mülûk*, II, 634 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 217; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, I, 295; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, III, 30.

³³⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 781; İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm*, IV, 77.

³³⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 780-790.

³³⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 800 vd.; İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm*, IV, 89 vd.

bir gece ona uğradık. Onunla birlikte kavminden Müslüman olanlar oldu.” dedi. Hz. Peygamber (a.s.) “Ey Ebû Bekir! Büreyde hem kavmi için hem de diğer insanlar için çok güzel işler yapmıştır. Çünkü kavmin en hayırlısı, günah olmadığı sürece kavmini müdafaa edendir. Zira gûnahta hayır yoktur.” dedi.³³⁷

Büreyde b. Husayb, Mekke ile Medine’nin birleştirildiği, putperestliğin merkezi haline gelmiş Mekke’nin putlardan arındırılıp, Mekkeli müşriklerle tekrar toparlanmamak üzere büyük bir darbenin vurulduğu ve İslam Tarihi açısından dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen Mekke’nin fethine katılarak o şanlı ordunun bir neferi olmuştur. Ayrıca fetih gününde kendisine Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Eslem kabilesinin sancağı teslim edilmiştir.³³⁸

2.2.1.3.6. Diğer Faaliyetleri

Büreyde b. Husayb, yukarıda zikredilen olaylar dışında Huneyn Gazvesi, Tebük Gazvesi, Hz. Ali’nin Yemen’e yaptığı seriyye ve Üsâme b. Zeyd’in Suriye üzerine yaptığı seriyye gibi olaylarda farklı görev ve sorumluluklar üstlenerek etkin rol oynamıştır.

630 yılında Mekke’nin fethedilmesi ve Arabistan’da yıllardır hüküm süren putperest otoritenin merkezi olan Kabe’nin putlardan temizlenmesinden sonra diğer Arap kabileleri endişeye kapıldı. Başta Hevâzin ve Sakif kabileleri olmak üzere Mekke’nin fethinden sonraki hedefin kendilerinin olduğunu düşünerek Müslümanlar üzerine ani bir baskın yapmak üzere hazırlık yapmaya başladılar. Gelişmelerden haberdar olan Hz. Peygamber (a.s.) de hazırlıklara başladı ve Mekke’nin fethinden on altı gün sonra büyük bir orduyla yola çıktı. Savaşa katılan kabilelerin kolay bir şekilde tertip ve kontrol edilmesi için, her bir kabileyi temsil edecek bayrak ve sancak verdi. İslam Tarihi’nde Huneyn Gazvesi olarak bilinen bu savaşta Eslem kabilesinin bayrağını da Büreyde b. Husayb’a teslim etmiştir.³³⁹

Hz. Peygamber (a.s.), 630 yılında Bizans üzerine yapmış olduğu ve sefer sırasında karşılaşılan güçlüklerden ötürü “sâatü’l-usre”, “gazvetü’l-usre” gibi isimlerle anılan

³³⁷ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, II, 782; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, I, 207 vd.

³³⁸ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, II, 819; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 183; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV, 91; Makrîzî, *İmtâu’l-Esmâ*, VII, 170; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 314; Önkâl, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, VI, 492.

³³⁹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, III, 896.

Tebük seferine hazırlık sürecinde orduyu toparlamak ve savaşa hazırlamak üzere çevredeki kabilelere elçiler göndermiştir. İşte bu elçiler arasında yer alan Büreyde b. Husayb da mensubu olduğu Eslem kabilesine gönderilmiş, savaşa katılabilecek askerlerin teçhiz edilmesiyle görevlendirilmiştir. Görevini layıkıyla yerine getiren Büreyde, toplayıp teçhiz ettiği askerlerle birlikte sefere iştirak etmiştir.³⁴⁰

Hiz. Ali (r.a.)'nin Yemen'e yaptığı seriyyeye katılmış ve kendisine elde edilen ganimetlerin muhafaza görevi verilmiştir.³⁴¹ Ayrıca Hiz. Peygamber'in (a.s.) hayatının son zamanlarında Suriye üzerine gönderilecek ordunun komutanı olarak görevlendirdiği Üsâme b. Zeyd, ordunun sancağını Büreyde'ye teslim etmiştir.³⁴²

Büreyde'nin Hiz. Peygamber (a.s.) döneminde üstlenmiş olduğu bu görevlere ek olarak Hiz. Peygamber (a.s.)'in kâtipliğini yapmış³⁴³, Eslem ve Ğıfar kabilelerine zekât âmili olarak gönderilmiştir.³⁴⁴

Büreyde b. Husayb, Hiz. Peygamber'den (a.s.) yüz altmış yedi veya yüz elli hadis rivayet etmiştir.³⁴⁵ Bu hadisler başta dört büyük Sünen olmak üzere diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır. Kendisinden oğulları Abdullah ve Süleyman ile Ebû Nadre el-Abdî, Şa'bî, Abdullah b. Evs el-Huzâî, Abdullah b. Mevele ve Ebu'l-Melih Âmir b. Üsâme el-Hüzeli gibi şahsiyetler hadis rivayetinde bulunmuşlardır.³⁴⁶

2.2.2. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Büreyde b. Husayb

Hiz. Peygamber (a.s.) ömrünün son zamanlarında Suriye bölgesine sefer yapmak üzere bir odu hazırlamış ve ordu komutanlığına da Üsâme b. Zeyd'i tayin etmişti. Fakat Hiz. Peygamber'in (a.s.) hastalanıp vefat etmesiyle planlanan bu askerî harekât

³⁴⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, III, 990.

³⁴¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, III, 1080; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 128; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, III, 289.

³⁴² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, III, 1118; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 146; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, II, 124; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, III, 293; Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

³⁴³ İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut h. 1414/1993, II, 383; A'zamî, Muhammed Mustafa, *Hiz. Peygamber'in Kâtipleri*, çev. Durak Pasmaz, İnkılâp Yay., İstanbul 2017, 74; Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

³⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 121; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 531; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, II, 37.

³⁴⁵ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed. *Cevamiu's-Sîre*, thk. İhsan Abbas, Daru'l-Mearif, Beyrut 1900, 277; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91.

³⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91; Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

gerçekleşmemişti. Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra Hz. Ebû Bekir halife seçilmiş ve yaptığı ilk faaliyet hazırlanan bu ordunun bizzat Hz. Peygamber (a.s.) tarafından tayin edilen komutanı Üsâme b. Zeyd liderliğinde bir an evvel harekete geçmesini sağlamak olmuştur. Büreyde b. Husayb da Hz. Peygamber'in (a.s.) sağlığında olduğu gibi bu ordunun sancağını taşımakla görevlendirilmiştir.³⁴⁷

Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetlerinde de fetih hareketlerine iştirak etmiştir. Uhud savaşından sonra hicret ettiği Medine'den Hz. Ömer döneminde kurulan Basra'ya göç etmiş, kendisine bir ev inşa etmiş³⁴⁸ ve bu bölgede cereyan eden bazı savaşlarda ordu komutanlığı yapmıştır. Hz. Osman döneminde Horasan'a göç etmiş ve bu bölgenin fethi ve İslamlaşması yönünde faaliyetlerde bulunmuştur.³⁴⁹

Müslüman olduğu andan Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar birçok savaş ve fetih hareketine katılan Büreyde, muhtelif görevler icra etmiştir. İslam tarihinde fitne ve kargaşanın başlangıcı olarak kabul edilen Hz. Osman'ın şehadetinden sonra adeta kendi kabuğuna çekilmiş, sahâbe arasında meydana gelen ihtilaf ve ayrışmalara ne taraf olmuş ne de taraflar hakkında fikir beyan etmiştir. Kendisine Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm hakkındaki görüşlerini soranlara, onlar hakkında dua ettikten sonra “Onlar öyle kimselerdi ki, Allah yolunda çok büyük hizmetler etmişlerdir. Eğer Allah dilerse, onları çeşitli hizmetlerinden dolayı affeder veya dilerse sonradan yaptıklarından dolayı kendilerine azap eder. Onların hesabı Allah'a aittir.” şeklinde cevap vermiştir.³⁵⁰ Büreyde'nin, sahâbe arasındaki ihtilaflara, İslam coğrafyasında patlak veren ve etkileri günümüze kadar süregelen fitneye karşı takınmış olduğu bu tutum güzel bir örnek teşkil etmektedir.

³⁴⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, III, 1118; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 146; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, II, 124; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, III, 293; Önkâl, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, VI, 492.

³⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 259; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Târihü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, XI, 566; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 367; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91

³⁴⁹ Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, *Fütûhu'l-Büldân*, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1988, I, 396; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Târihü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, XI, 566; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91; İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen. *Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber*, thk. Halil Şühâde, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988, III, 17; İbn Hacer *el-İsâbe*, I, 418; Önkâl, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, VI, 492.

³⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 183.

2.2.3. Vefatı

Uhud savaşından sonra Medine'ye hicret eden ve Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatına kadar oradan ayrılmayan Büreyde, Hz. Ömer döneminde Basra'ya, Hz. Osman döneminde de Basra'dan Horasan'a göç etmiştir. Ömrünün sonlarına doğru Merv'e yerleşmiş ve vefat edinceye kadar burada ikamet etmiştir.³⁵¹

Ömrünü Allah ve Rasûlu için at sırtında, savaş meydanlarında geçiren Büreyde b. Husayb, geride binek hayvanı bağlamak için kullandığı deri bir ip parçasından başka bir şey bırakmadan³⁵², Yezid b. Muâviye'nin hilafeti zamanında³⁵³ 62/682³⁵⁴ veya 63/683³⁵⁵ senesinde Merv'de vefat etmiştir. Horasan bölgesinde en son vefat eden sahâbî³⁵⁶ olan Büreyde, kendisinden önce vefat eden Hakem el-Ğıfârî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.³⁵⁷ Tahribata uğramadan günümüze kadar ulaşan bu iki kabir bölge halkı tarafından sürekli ziyaret edilmekte ve bugünkü Türkmenistan'ın en önemli kutsal mekânlarından biri sayılmaktadır.³⁵⁸

2.2.4. İsfahân'da En Son Vefat Eden Sahâbî: Nâbiga El-Ca'dî

2.2.4.1. Doğumu, Nesebi, Künyesi

Orta Arabistan'da yer alan, Necid'in güneyindeki Felec'de dünyaya gelen³⁵⁹ Nâbiga'nın doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. Ancak bazı âlimlerce muhadram³⁶⁰ şairler arasında zikredilmiş olması³⁶¹ onun İslamiyet'ten önce Cahiliye devrinde dünyaya geldiğine işaret etmektedir.

³⁵¹ İbn Hacer *el-İsâbe*, I, 418.

³⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 6.

³⁵³ Halîfe b. Hayyât, *Tabakatü Halîfe b. Hayyat*, 184; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 6; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, II, 141; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Târihü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, XI, 534; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, I, 430; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 185; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 300.

³⁵⁴ İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, I, 430; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91; Heysemi, *Mecma'u'z-Zevâid*, X, 9.

³⁵⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 91; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 433; İbn Hacer *el-İsâbe*, I, 418.

³⁵⁶ İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, I, 430; Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

³⁵⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, II, 141.

³⁵⁸ Abdylâ Orazsahedov, 91.

³⁵⁹ Zülfikar Tüccar, "Nâbiga el-Ca'dî", *DİA*, TVD Yay., İstanbul 2006, XXXII, 260-261.

³⁶⁰ Câhiliye zamanında ve İslâm döneminde yaşadığı halde Hz. Peygamber'i Müslüman olarak göremeyen kimselere verilen ad. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Mehmet Efendioğlu, "Muhadramûn", *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2005, XXX, 395-396.

³⁶¹ Tüccar, "Nâbiga el-Ca'dî", *DİA*, XXXII, 260-261.

İsmi hakkında muhtelif rivayetler mevcuttur. İbn Sellâm el-Cumahî'ye göre Kays b. Abdullah³⁶², Ebu'l-Ferec İsfahânî'ye göre Hibbân b. Kays³⁶³, Abdulkadir Bağdâdî'ye göre Hayyân b. Kays'tır.³⁶⁴ İbn Kuteybe ise onun asıl isminin Abdullah b. Kays olduğunu nakletmiştir.³⁶⁵ Nâbiga, onun ismi değil lakabıdır. Bu lakabın kendisine verilme sebebi ise otuz yıla yakın şiir ile ilgilenmedikten sonra tekrar şiir söylemeye başlamış olmasıdır.³⁶⁶

Âmir b. Sa'saa kabilesinin Benî Ca'de koluna mensuptur. Nesebi "Kays b. Abdullah b. Udes b. Rabîa b. Ca'de b. Ka'b b. Rab'ia b. Âmir Sa'saa" şeklindedir.³⁶⁷ Annesi Fâhire bnt. Âmir b. Câbir b. Şihne'dir.³⁶⁸ Ca'de kabilesine mensubiyetinden dolayı "el-Ca'dî" nisbesiyle anılmaktadır.³⁶⁹ Künyesi Ebû Leylâ'dır.³⁷⁰ Leylâ adında bir kızının olmaması ve Muhârib adında bir oğlunun olmasına rağmen niçin bu künyeyle tanındığı bilinmemektedir.³⁷¹

2.2.4.2. Cahiliye Döneminde Nâbiga el-Ca'dî

İslam'dan önce Lahmî Kralları III. Münzir, Amr b. Hind ve III. Nu'man b. Münzir dönemlerine yetişen Nâbiga,³⁷² Cahiliye adet ve uygulamalarından uzak durmuştur. Putlara tapmayı reddeden Nâbiga'yı İbn Habîb el-Muhabber adlı eserinde, Cahiliye döneminde içki, sarhoşluk veren şeylerle fal oklarını kendisine haram kılanlar başlığı altında zikretmiştir.³⁷³ Şiirlerinde Hz. İbrahim'in (a.s.) dininden, Haniflik'ten bahsetmiş, oruç tutmuş, dönemin uygunsuz iş ve uygulamalarından Allah'a (c.c.) sığınmıştır.³⁷⁴

³⁶² Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh, *Tabakatü Fuhûlu's-Su'arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dârü'l-Medenî, Cidde t.y., I, 123.

³⁶³ İsfahânî, *Kitabu'l-Eğânî* V, 5.

³⁶⁴ Bağdâdî, *Hızanetü'l-Edeb*, III, 167.

³⁶⁵ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, nşr. Dârul-Hadîs, Kahire h. 1423, I, 280.

³⁶⁶ İsfahânî, *Kitabu'l-Eğânî* V, 6; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1514; Bağdâdî, *Hızanetü'l-Edeb*, III, 167.

³⁶⁷ Cumahî, *Tabakatü Fuhûlu's-Su'arâ*, I, 123.

³⁶⁸ İsfahânî, *Kitabu'l-Eğânî* V, 6.

³⁶⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 308; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, I, 280.

³⁷⁰ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 726; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, I, 280.

³⁷¹ Tüccar, "Nâbiga el-Ca'dî", *DİA*, XXXII, 260-261.

³⁷² İsfahânî, *Kitabu'l-Eğânî* V, 7; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1514; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, I, 281; Bağdâdî, *Hızanetü'l-Edeb*, III, 167.

³⁷³ İbn Habîb, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî Ebû Ca'fer el-Bağdâdî, *Kitabu'l-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Dârü'l-Afâkil'Cedîde, Beyrut, t.y., 238.

³⁷⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1515; Bağdâdî, *Hızanetü'l-Edeb*, III, 172.

Allah’a (c.c.) hamd etmeyen insanın kendine zulmetmiş olacağını ifade ettiği şu beyitlerini Cahiliye devrinde söylemiştir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا شَرِيكَ لَهُ مَنْ لَمْ يَقْلُهَا فَنَفْسُهُ ظَلَمًا

“Şeriki olmayan Allah’a hamd olsun.

Bunu söylemeyen, nefesine zulmetmiş olur.”³⁷⁵

2.2.4.3. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Nâbiga el-Ca’dî

Nâbiga el-Ca’dî, hicretin 9. Yılında Medine’ye gelerek Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber’in (a.s.) huzurunda şu methiyesini okumuştur:

بَلَّغْنَا السَّمَاءَ مَجْدُنَا وَجُدُونَا وَإِنَّا لَنَرْجُو فَوْقَ ذَلِكَ مَظْهَرًا

“Şeref ve asaletimiz bizi göklere yükseltti,

Ancak biz, bundan da ötelere ulaşmak istiyoruz.”

Bu beyitler üzerine Hz. Peygamber (a.s.), “Ey Ebû Leylâ! Ulaşmak istediğin yer nerededir?” diye sorunca Nâbiga “Cennette” diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber (a.s.) ise “İnşallah” demesini istedikten sonra takdirlerini dile getirmiştir.³⁷⁶

2.2.4.4. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Nâbiga el-Ca’dî

Nâbiga’nın hayatının bu kısmıyla alakalı kaynaklarda yer alan malumatlar oldukça sınırlıdır. Ancak Hz. Ömer döneminde İran bölgesinde bazı fetihlere iştirak ettiği, Hz. Osman ve Hz. Ali ile münasebetinin iyi olduğu bilinmektedir. Ayrıca onun, Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında cereyan eden Sıffîn Savaşı’nda Hz. Ali’nin yanında yer aldığı da rivayet edilmektedir.³⁷⁷

2.2.4.5. Edebî Kişiliği

Kaynaklarda hayatı ve faaliyetlerinden ziyade edebî kişiliğiyle alakalı bilgilerin yer aldığı Nâbiga, gösterişten uzak, nezaket kuralları içerisinde eserler ortaya koymuştur.³⁷⁸

³⁷⁵ İsfahânî, *Kitabu’l-Eğânî* V, 9; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1515; Bağdadî, *Hızanetü’l-Edeb*, III, 172.

³⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, IX, 82

³⁷⁷ İsfahânî, *Kitabu’l-Eğânî* V, 21.

³⁷⁸ Cumahî, *Tabakatü Fuhûlu’s-Şu’arâ*, I, 125.

İçerisinde hem Cahiliye hem de İslam kültüründen numuneler barındıran şiirleri, önemli kaynak konumundadır.³⁷⁹ Ebû Züeyb el-Hüzelî, Şemmâh b. Dırâr ve Lebîd b. Rebîa gibi önemli isimlerle birlikte üçüncü tabaka şairleri arasında zikredilmiştir.³⁸⁰ Hicivleşmelerinde saygılı ve nezaket kuralları ölçüsünde karşılık verdiği için Leylâ el-Ahyeliyye, Kâ'b b. Cuayl, Evs b. Mağrâ gibi şairler karşısında mağlup sayılmıştır.³⁸¹ Eserlerinde eğlence-şarap, at, savaş ve ordu tasvirleri ile iman, cihad, güzel ahlak, sabır, şehadet ve kadere rıza gibi konulara çokça yer vermiştir.³⁸² Şiirlerindeki savaş ve at tasvirlerine şu beyitler örnek verilebilir:

وَأَنَا لَقَوْمٌ مَا نُعَوِّدُ خَيْلَنَا إِذَا مَا التَّقَيْنَا أَنْ تَحِيدَ وَتَنْفِرَا
وَنُنْكَرُ يَوْمَ الرُّوْعِ أَلْوَانَ خَيْلِنَا مِنْ الطَّعْنِ حَتَّى نَحْسَبَ الْجَوْنَ أَشْقَرَا
وَلَيْسَ بِمَعْرُوفٍ لَنَا أَنْ نَرُدَّهَا صَحَاحًا وَلَا مُسْتَنْكَرًا أَنْ تُعَقَّرَا

“Biz öyle bir kavimiz ki düşmanla karşılaştığımız zaman,

Atlarımızın yan çizip kaçmasını alıştırmayız.

Korku günü, beyaz atlarımızı ta’ndan ötürü siyah sanıncaya kadar,

Onların renklerini ayırt edemeyecek kadar savaştık.

Atları sağlam ve ayakları titremeden geri çevirmemiz adetimiz değildir.”³⁸³

Nâbiga’nın muhtelif âlimler tarafından derlenen divanı günümüze ulaşmamıştır. Maria Nallino, Nâbiga’nın divanını çeşitli kaynaklardan derleyerek İtalyanca tercümesiyle birlikte 1953’te Roma’da yayınlamıştır.³⁸⁴

2.2.4.6. Vefatı

İslam’dan önce dünyaya gelen Nâbiga, muammerûndandır.³⁸⁵ Kaynaklarda vefat tarihi hakkında H. 50, 63 ve 78 tarihleri zikredilmektedir.³⁸⁶ Yaşıyla ilgili olarak ise yüz

³⁷⁹ Tüccar, “Nâbiga el-Ca’dî”, *DİA*, XXXII, 260-261.

³⁸⁰ Cumahî, *Tabakatü Fuhûlu’s-Şu’arâ*, I, 123.

³⁸¹ Cumahî, *Tabakatü Fuhûlu’s-Şu’arâ*, I, 125.

³⁸² Tüccar, “Nâbiga el-Ca’dî”, *DİA*, XXXII, 260-261.

³⁸³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1516; Bağdadî, *Hızanetü’l-Edeb*, III, 169; İbn Hacer, *el-İsâbe/Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan, İz Yay., İstanbul 2018, IV, 520.

³⁸⁴ Tüccar, “Nâbiga el-Ca’dî”, *DİA*, XXXII, 260-261.

³⁸⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’s-Şuarâ*, I, 281.

³⁸⁶ Tüccar, “Nâbiga el-Ca’dî”, *DİA*, XXXII, 260-261.

on iki³⁸⁷, yüz yirmi³⁸⁸, yüz seksen³⁸⁹ ve iki yüz yirmi³⁹⁰ gibi farklı rivayetler bulunmaktadır. İsfahân'da en son vefat eden sahâbîdir.³⁹¹

2.3. ŞAM BÖLGESİNDE/DİMAŞK'TA EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ: ABDULLAH B. BÜSR

2.3.1. Doğumu, Nesebi Ve Künyesi

Doğum yeri ve yılı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak -ileride değinileceği üzere- H. 88 yılında, doksan dört veya yüz yaşında vefat ettiği rivayet edilmektedir. Buna göre tam bir tarih söyleyemezsek de M. 610'lu yıllarda yani risâletin ilk yıllarında dünyaya geldiğini söyleyebiliriz.

Abdullah b. Büsr'ün nesebi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Başta Halîfe b. Hayyât ve Buharî olmak üzere birçok âlime göre Kays Aylân'a mensup Benî Süleym'in kardeşi Benî Mâzin'dendir.³⁹² Bu görüşe göre nesebi "Benî Mâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasefe b. Kays Aylân"³⁹³ şeklindedir. İbn Mende ve İbn Hibbân ise Hazrec kabilesinin Neccâroğulları sülalesinin Benî Mâzin koluna mensup olduğunu belirtmiş ve onun hakkında "es-Sülemî", "el-Mâzinî" nisbelerini kullanmışlardır.³⁹⁴ İbnü'l-Esîr de başta İbn Mende olmak üzere bu görüşte olanların büyük bir yanlışlığı içerisinde olduklarını, ne kastettiklerinin anlaşılmadığını, zira bir şahsın aynı anda hem Benî Süleym'e hem de Benî Mâzin'e nisbet edilemeyeceğini ve İbn Mende'nin bu görüşünde, onu, Ensâr'dan Benî Seleme'ye nisbet etmeyi kastetmiş olabileceğini ifade etmiştir.³⁹⁵ Fakat İbn Hacer, bu konuda İbnü'l-Esîr'in de yanlış olduğunu, zira Ensâr'dan Benî Mâzin ve Benî Seleme'nin aynı nesebe bağlı olmadıklarını belirtmiştir.³⁹⁶

³⁸⁷ Ebû Hâtım, Sehl b. Muhammed. b. Osmân el-Çeşmî es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mu'ammerûn*, y.y, b.y., (Gayrı Muvâfık), 26.

³⁸⁸ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 726.

³⁸⁹ İsfahânî, *Kitabu'l-Eğânî* V, 7; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1515.

³⁹⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1515; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, I, 281; Bağdadî, *Hızanetü'l-Edeb*, III, 167.

³⁹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 87.

³⁹² Halîfe b. Hayyât, *Tabakâtü Halîfe b. Hayyat*, 552; Belâzürî, *Ensâbul-Eşraf*, I, 248; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 874; İbn Asâkir, *Târih-u Dimaşk*, XXVII, 143; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 185; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, IV, 16; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21.

³⁹³ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 260.

³⁹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, III, 232; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 185; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21.

³⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 185; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21.

³⁹⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21.

Müslüman bir ailede yetişen Abdullah'ın, annesinin kim olduğu bilinmemektedir. Ancak annesi de babası Büsr, kardeşleri Atiyye b. Büsr ve es-Sammâ bt. Büsr gibi sahâbîdir.³⁹⁷ Kız kardeşi es-Sammâ'nın asıl adının "Behime" olduğu da rivayet edilmiştir.³⁹⁸ Ayrıca İbnü'l-Esîr, "Ubeydullah" adında bir kardeşinin olduğundan da bahsetmektedir.³⁹⁹

Benî Mâzin kabilesine mensubiyetinden dolayı "el-Mâzinî",⁴⁰⁰ Humus'a göç edip orada ikamet etmesinden dolayı da "el-Humusî"⁴⁰¹ nisbeleriyle tanınan Abdullah'ın "Ebû Safvân" ve "Ebû Büsr" gibi de künyeleri bulunmaktadır.⁴⁰²

2.3.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Abdullah b. Büsr

Risâletin ilk yıllarında dünyaya gelen Abdullah'ın, Hz. Peygamber (a.s.) ile ilk karşılaşması hicretten sonra Medine'de gerçekleştiği muhtemeldir. Zira Abdullah (r.a.)'ın ailesiyle birlikte Medine'de ikamet ettiği, bizzat kendisinin anlattığı şu olaydan anlaşılmaktadır: "Babamla birlikte evimizin önünde oturuyorduk. O sırada Allah Resulü, bineğinin üzerinde çıka geldi. Babam "Bineğinden inip, yemeğimizi yiyip, hayır dua eder misin?" dedi. Allah Resulü bineğinden indi ve yemek yedi. Daha sonra da "Allah'ım! Onlara acı ve affet. Onlara hayırlı ve bereketli rızık ver." diye dua etti."⁴⁰³ Başka bir gün, yine Hz. Peygamber'in (a.s.) evlerine teşrif ettiğini, O'na kaymak ile hurma ikram ettiklerini anlatmaktadır.⁴⁰⁴

Abdullah'ın, Hz. Peygamber (a.s.) ile olan münasebeti yukarıda değinilen olaylarla da sınırlı değildir. Zira bir defasında Hz. Peygamber (a.s.) mübarek eliyle onun başını okşamış ve ona hayır duada bulunmuştur.⁴⁰⁵ Yine Hâriz b. Osmân, Abdullah'a "Allah Resulü'nü gördün mü?" diye sorduğunu ve "Evet. Dudağıyla çenesi arasında birkaç tane

³⁹⁷ Ebû Zur'a, Abdurrahman b. Amr, *Târihu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, thk. Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî, Dımaşk, t.y., 216; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 874; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 185; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 437; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefayât*, XX, 55; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21.

³⁹⁸ Ebû Zur'a, *Târihu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, 216; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, III, 198.

³⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 516.

⁴⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 248; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, IV, 16; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 437; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefayât*, XVII, 48; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 416.

⁴⁰¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 20.

⁴⁰² İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 874; İbn Asâkir, *Târih-u Dımaşk*, XXVII, 139; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 185.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 220.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 22.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 185.

beyaz kıl vardı.” diye cevap verdiğini nakletmektedir.⁴⁰⁶ “Ablam, bir hediye ile birlikte beni Allah Resulü’ne gönderdi ve O da hediyeyi kabul etti.”⁴⁰⁷ şeklinde nakledilen rivayette onun Hz. Peygamber (a.s.) ile olan münasebetine başka bir örnektir.

Müslümanlar, risâletin ilk yıllarından itibaren uzun bir süre ibadetlerini Mescid-i Aksâ’ya yönelerek ifa etmişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber (a.s.) ve ashâbının hicretin on altıncı ayında, birlikte öğle namazını kıldıkları sırada “(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram’a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir.”⁴⁰⁸ ayet-i kerimesinin inzâline kadar devam etmiştir. Namaz esnasında bu emre muhatap olan Hz. Peygamber, (a.s.) namazını bozmadan ashâbı ile birlikte yönünü Mescid-i Aksâ’dan Mescid-i Harâm’a çevirmiştir.⁴⁰⁹ Abdullah da o sırada Hz. Peygamber’in (a.s.) arkasında namaz kılanlar arasında bulunmuş ve olaya bizzat şahit olmuştur.⁴¹⁰

Hz. Peygamber (a.s.) döneminde herhangi bir faaliyette bulunduğu dair bir bilgi mevcut değildir. Özellikle hicretin ilk yıllarında çocuk denilecek yaşta olması, bu yıllarda cereyan eden savaşlara iştirak edememesine sebep olmuş olabilir.

Abdullah, bizzat Hz. Peygamber’den, (a.s.) babası ve kardeşlerinden hadis naklinde bulunmuştur.⁴¹¹ Kendisinden başta Şam bölgesinin tabîîlerinden Hâlid b. Ma’dân, Harîz b. Osmân, Safvân b. Amr, Hasan b. Eyyûb, Hakem b. Velîd olmak üzere birçok kişi hadis rivayet etmiştir.⁴¹² Hz. Peygamber’den (a.s.) toplam elli hadis nakletmiştir. Fakat İbn Asâkir, bu sayının takriben yirmi olduğunu belirtmiştir.⁴¹³

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 220; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV, 438; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21 vd.

⁴⁰⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, I, 297; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 234.

⁴⁰⁸ Bakara 2/149.

⁴⁰⁹ Ahmet Özel, “Kible”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, XXV, 365-369.

⁴¹⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 874; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 185; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, IV, 16; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 86.

⁴¹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21.

⁴¹² İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 874; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV, 437; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 540; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 185; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21.

⁴¹³ İbn Asâkir, *Târih-u Dimaşk*, XXVII, 139.

2.3.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdullah b. Büsr

Kaynaklarda Abdullah'ın hayatının bu dönemiyle de alakalı malumat oldukça sınırlıdır. Ancak Şam bölgesine gittiği, oraya yerleştiği⁴¹⁴ ve Hz. Osman döneminde Muâviye (r.a.) ile birlikte Kıbrıs gazasına katıldığı⁴¹⁵ bilinmektedir. Şam'a ne zaman ve ne amaçla göç ettiği tam olarak bilinmemekle birlikte, zikri geçen bu bilgiler ışığında, onun fetih hareketlerine katılmak amacıyla Hz. Osman döneminde buraya yerleştiği tahmin edilmektedir.

Hz. Osman'ın şehadetinden sonra patlak veren ve başta sahâbîler olmak üzere Müslümanların ayrışmasına sebep olan fitne olaylarına karşı tutumu da elde edilen bilgiler ışığında net ve kesin değildir. Ancak vefat edinceye kadar Emevîlerin en güçlü oldukları yer olan başkent konumundaki Şam'da bulunması, onun, Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında gerçekleşen savaş ve çatışmalarda Hz. Muâviye'nin yanında yer almış olabileceğini akıllara getirmektedir.

2.3.4. Vefatı

Sade ve mütevazî bir hayat yaşayan Abdullah, uzun ömürlü sahâbîlerdendir.⁴¹⁶ Hz. Peygamber, (a.s.) Abdullah daha küçük yaşlarda iken, onu kastederek “Bu çocuk bir asır yaşayacak.”⁴¹⁷ buyurmuştur. Bazı tarihçilere göre de gerçekten yüz yaşına kadar yaşamıştır. Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber, (a.s.) Abdullah'ın yüzündeki bir siğili işaret ederek “Bu çocuk, yüzündeki siğil kayboluncaya kadar yaşayacaktır.”⁴¹⁸ Buyurmuştur ve siğil kayboluncaya kadar yaşamıştır. Tarihçilerin bir kısmı da onun doksan dört veya doksan altı yaşında vefat ettiğini nakletmişlerdir.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 437; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 540; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 48.

⁴¹⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 437.

⁴¹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 437.

⁴¹⁷ Buhârî, *et-Târihu's-Sağîr*, I, 186; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, II, 316; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 416; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 21.

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 235; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 49.

⁴¹⁹ İbn Asâkir, *Târih-u Dimaşk*, XXVII, 143; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 438; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 416.

H. 88 yılında⁴²⁰ vefat eden Abdullah, (r.a.) Şam'da en son vefat eden sahâbidir.⁴²¹ Meşhur hadis âlimlerinden Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, onun, Emevî halifesi Süleyman b. Abdulmelik'in hilafeti yıllarında vefat ettiğini ifade etmiştir.⁴²² Ancak araştırdığımız kadarıyla sadece Ebû Zur'a ed-Dımaşkî'nin aktarmış olduğu bu bilginin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Süleyman b. Abdulmelik H. 97-99 yılları arasında hilafet görevini icra etmiştir.⁴²³ Elde ettiğimiz bilgilere göre ise Abdullah H. 88/707'de vefat etmiştir. Bu iki tarih arasında ise yaklaşık on yıllık bir süre vardır ve azımsanamayacak seviyededir. Bütün bu ihtilaflarla birlikte tercih edilen görüş H. 88/707 de vefat ettiği yönünde ileri sürülen görüştür.⁴²⁴

2.4. KUZEY AFRİKA BÖLGESİNDE EN SON VEFAT EDEN SAHÂBİLER

2.4.1. Mısır'da En Son Vefat Eden Sahâbî: Abdullah b. Hâris

2.4.1.1. Doğumu, Nesebi ve Künyesi

Doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut olmayan Abdullah b. Hâris, Arap Yarımadasının güneyinde yaşayan Benî Zübeyd⁴²⁵ kabilesine mensuptur. Nesebi, “Abdullah b. Hâris b. Cez' b. Abdullah b. Ma'dikerb b. Amr b. Asem b. Amr b. Avîc b. Amr b. Zübeyd”⁴²⁶ şeklindedir. Ayrıca İslamı ilk kabul edenlerden ve Habeşistan hicretine katılanlar arasında zikredilen Mahmiye b. Cez'⁴²⁷ amcası olmaktadır.⁴²⁸

⁴²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 290; Halife b. Hayyât, *Tabakâtü Halife b. Hayyat*, 552; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 248; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 540; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 416.

⁴²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 290; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 248; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, III, 233; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 874; İbn Asâkir, *Târîh-u Dımaşk*, XXVII, 143; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 15; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IV, 16; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 438; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 416; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 341; Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, 28.

⁴²² Ebû Zur'a, *Târîhu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, 216.

⁴²³ Süleyman b. Abdulmelik hakkında bilgi için bkz. İsmail Yiğit, “Süleyman b. Abdulmelik” *DİA*, TVD Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 80-81.

⁴²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 438.

⁴²⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Zübeyd (Benû Zübeyd)” *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XLIV, 516-517.

⁴²⁶ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 883; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 392; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 178.

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204; Küçükbaşçı, “Zübeyd (Benû Zübeyd)” *DİA*, XLIV, 516-517.

⁴²⁸ Buharî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 24; İbn Hazm, *Cemheret-u Ensâbi'l-Arab*, 412; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 883; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 392; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 63; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41.

Künyesi Ebu'l-Hâris'tir.⁴²⁹ “ez-Zübeydî”⁴³⁰ ve “el-Mısıri”⁴³¹ nisbeleri ile de bilinir. Ancak, genel olarak Benî Zübeyd'e mensup olanlar için kullanılan “ez-Zübeydî” nisbesi, yazılışları aynı olmasından dolayı “ez-Zebîdî” nisbesiyle karıştırılmaktadır.⁴³²

2.4.1.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Abdullah b. Hâris

Kaynaklarda Abdullah b. Hâris'in, Hz. Peygamber (a.s.) zamanındaki hayatıyla alakalı bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte onun Müslüman olduktan sonra Medine'ye gelerek Mescid-i Nebvî'de Suffe'ye yerleştiği, rivayet ettiği hadiselerden anlaşılmaktadır. Zira nakletmiş olduğu olayların genellikle Suffe'de cereyan ettiği görülmektedir. Örneğin yıllar sonra, “Biz Allah Rasûlü zamanında mescitte ekmek ve et yerdik.”⁴³³ diyerek o günlere atıfta bulunmuştur. Hz. Peygamber (a.s.) ile Suffe'de geçen bir başka anısını ise şöyle anlatmaktadır: “Bir gün Suffe'de Allah Rasûlü ile birlikteydik. Bize et yemeği ikram etti. Sonra ellerimizi çakıl taşlarıyla sildik ve namaz kıldık. Yemekten dolayı yeniden abdest almadık.”⁴³⁴

Hz. Peygamber (a.s.), İslam'ı yeni kabul eden insanların isimleri, eğer kötü manalar ihtiva ediyor ise onları güzel manalara gelen isimlerle değiştirirdi. Müslüman olmadan önce ki adı “el-Âsî” olan Abdullah b. Hâris'in adını da “Abdullah” olarak değiştirmiştir.⁴³⁵

Abdullah b. Hâris, Müslüman olduktan sonra zamanını Hz. Peygamber (a.s.) ile geçirmeye özen göstermiş ve Suffe'de gerçekleştirilen ders halkalarının müdavimlerinden olmuştur. “Sizden hiçbiriniz kibleye yönelerek bevletmesin.” hadisini, Hz. Peygamber'den (a.s.) ilk işitenin kendisi olduğunu söylemiş⁴³⁶ ve bununla iftihar

⁴²⁹ İbn Mende, Abdurrahman b. Muhammed b. İshak, *Müstahrec min Kütübi'n-Nâs li't-Tezkire ve'l-Müstetraf min Ahvâli'n-Nâs li'l-Ma'rife*, thk. Ammar Hasan Sabrî, Vizâretü'l-Adl, Bahreyn t.y. I, 281; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 393; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 63; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 178.

⁴³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, 281; İbn Mende, *Müstahrec*, I, 281; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 883; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 393; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 178.

⁴³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 30; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412.

⁴³² Küçükaşçı, “Zübeyd (Benü Zübeyd)” *DİA*, XLIV, 516-517.

⁴³³ İbn Mâce, “Et'ime”, 24.

⁴³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 246.

⁴³⁵ İbn Abdülhakem, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, y.y. h. 1415, I, 334; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 179.

⁴³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 242; İbn Mâce, “Tahâret”, 17.

etmiştir. Yine insanlarla Hz. Peygamber'in (a.s.) güler yüzlülüğü hakkında konuşurken "O'ndan daha mütebessim birini görmedim."⁴³⁷ diye bahsetmiştir.

Abdullah b. Hâris, Hz. Peygamber'den (a.s.) birçok hadis rivayet etmiş ve ezberlemiştir.⁴³⁸ Kendisinden de Süleyman b. Ziyâd el-Hadramî, Abbâs b. Cüleyd, Abdulmelik b. Müleyl, Ubeydullah b. Muğîre, Ubeyd b. Sümâme, Utbe b. Sümâme, Ukbe b. Müslim, Amr b. Câbir el-Hadramî, Müslim b. Yezîd ve Yezîd b. Ebû Habîb gibi şahıslar hadis nakletmişlerdir.⁴³⁹ Abdullah b. Hâris'ten hadis nakleden tâbiînin ekseriyeti Mısır ehlinde oluşmaktadır.⁴⁴⁰ Hatta İbn Abdülhakem, ondan Mısır ehli dışında sadece Medine ehlinde Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın hadis naklettiğini söylemiştir.⁴⁴¹ Kendisinden rivayet edilen hadisler İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un sünenleriyle birlikte Tirmizî'nin el-Câmiî'nde yer almaktadır.⁴⁴²

2.4.1.3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdullah b. Hâris

Abdullah b. Hâris'in hayatının bu dönemiyle ilgili bilgiler de oldukça sınırlıdır. Hz. Ömer (r.a.) döneminde Mısır'ın fethine katılmış ve Medine'den göç ederek buraya yerleşmiştir.⁴⁴³ Hz. Osman'ın (r.a.) şehadetiyle başlayıp, uzun yıllar devam eden, başta sahâbe arasında baş gösteren ve bütün Müslümanları içine çeken fitne, ihtilaf ve ayrışmalardan uzak durmayı tercih ederek ilim ve İslam'ı tebliğle meşgul olmuştur. Hatta Zehebî onu "Mısır eşrafından âlim sahâbî" diye tanıtmaktadır.⁴⁴⁴ Yıllarca Mısır Camii'nde halka sohbetler vermiş ve va'z ü nasihatte bulunmuştur.⁴⁴⁵

⁴³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, 281; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 245; Tirmizî, "Menakıb", 10; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204.

⁴³⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41.

⁴³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 30; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 393; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 179.

⁴⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 345; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, III, 883; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 63; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41.

⁴⁴¹ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, I, 334.

⁴⁴² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 393; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 63.

⁴⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 345; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, V, 23; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 393; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412; Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehû Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*, I, 544; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41.

⁴⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412.

⁴⁴⁵ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut t.y. "Tahâret", 74.

2.4.1.4. Vefatı

İslam ile şerefledikten sonra Medine'ye gelen, Hz. Peygamber'in (a.s.) ilim meclisinden nasiplenene ve daha sonra cihad aşkıyla Mısır'a kadar giden Abdullah b. Hâris, buraya yerleşti ve vefat edinceye kadar burada ikamet etti.

Uzun bir ömür yaşamış ve ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiştir. Vefat tarihi hakkında H. 85, 86, 87 ve 88 gibi farklı tarihler zikredilmektedir.⁴⁴⁶ Ancak Zehebî, H. 86 yılının zikredilen bu tarihler arasında en doğrusunun olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁷ İbn Mende ise onun Bedir Savaşı'na katıldığını ve Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilafeti yıllarında, peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb'a karşı gerçekleşen Yemâme Savaşı'nda öldürüldüğünü söylemiştir.⁴⁴⁸ Ancak İbn Hacer el-Askalânî bu bilginin doğru olmadığını, İbn Mende'nin büyük bir yanılgıya düştüğünü, bahsetmiş olduğu kişinin Abdullah b. Hâris değil de onun amcası Mahmiye b. Cez' olabileceğini belirtmiştir.⁴⁴⁹

Ölümü Mısır'ın Seft el-Kudûr adındaki bir köyünde gerçekleşen Abdullah b. Hâris, Mısır'da vefat eden en son sahâbîdir.⁴⁵⁰

2.4.2. Berka'da En Son Vefat Eden Sahâbî: Rüveyfi' B. Sâbit

2.4.2.1. Doğumu, Nesebi, Nisbesi

Doğum tarihi ve doğum yeri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadığımız Rüveyfi' b. Sâbit, Kahtânîler'in Kudaâ kolunun Benî Belî sülalesine mensuptur.⁴⁵¹ Nesebi "Rüveyfi' b. Sâbit b. Seken b. Adî b. Hârise el-Ensârî" şeklindedir.⁴⁵² el-Ensârî⁴⁵³ ve el-Belevî⁴⁵⁴ nisbeleriyle tanınmaktadır.

⁴⁴⁶ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 883; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 393; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 179.

⁴⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 204; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41.

⁴⁴⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41.

⁴⁵⁰ İbn Hazm, *Cemheret-u Ensâbi'l-Arab*, 412; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 544; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 412; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XVII, 63; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 179; Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, 28.

⁴⁵¹ Ahmet Önkal, "Belî (Benî Belî)", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 414-415.

⁴⁵² İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 504; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 298.

⁴⁵³ Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 377; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 504.

⁴⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 249.

2.4.2.2. Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Rüveyfi' b. Sâbit

Hicretin 9. Yılında birçok Arap kabilesi heyetler halinde Medine'ye gelerek Müslüman olmuştur. Rüveyfi' b. Sâbit de Hz. Peygamber (a.s.) ile görüşmek için Medine'ye gelen mensubu olduğu Belî kabilesinden oluşan bir heyeti karşılamış ve evinde misafir etmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) ile görüşükten sonra Müslüman olan grubu, Rüveyfi' tekrar evinde ağırlamış, Hz. Peygamber (a.s.) de yanına bir miktar hurma alarak Rüveyfi'nin evine gitmiş ve onlara ikramda bulunmuştur.⁴⁵⁵

Rüveyfi'nin Hz. Peygamber (a.s.) döneminde herhangi bir gazveye veya seriyyeye katıldığına dair kaynaklarda bilgiye rastlamadık. Ancak Rüveyfi'den nakledilen şu rivayet, onun Hayber'in fethine iştirak ettiğini göstermektedir: *“Allah Resulü Hayber’de kalktı ve şöyle dedi: “Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kişinin temizlenmeden bir esir kadına yanaşması helal değildir. Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kişinin taksim edilinceye kadar ganimeti satması helal değildir. Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kişinin Müslümanların ganimetinden bir hayvanı alıp da onu zayıflatıp iade etmesi helal değildir. Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kişinin Müslümanların mallarından bir elbiseyi eskitinceye kadar giyip de iade etmesi helal değildir.”*⁴⁵⁶

Rüveyfi' b. Sâbit Hz. Peygamber'den (a.s.) hadis rivayetinde bulunmuştur. Ancak nakletmiş olduğu hadislerin sayısı ondan azdır.⁴⁵⁷ Kendisinden de Haneş el-San'ânî, Bişr b. Ubeydullah el-Hadramî, Ebu'l-Hayr, Şeybân el-Katbânî ve başkaları hadis nakletmişlerdir.⁴⁵⁸

2.4.2.3. Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Döneminde Rüveyfi' b. Sâbit

Kaynaklarda Rüveyfi' b. Sâbit'in hayatının Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler dönemine tekabül eden kısmıyla alakalı bilgiler de oldukça sınırlıdır. Ancak bir dönem Mısır'a yerleştiği ve kendisi için ev inşa ettiği rivayet edilmektedir.⁴⁵⁹ Emevî halifelerinin

⁴⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, 249.

⁴⁵⁶ İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm*, IV, 12 vd.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 88.

⁴⁵⁷ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, I, 309.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 298; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 416.

⁴⁵⁹ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, I, 136; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 504.

ilki Hz. Muâviye tarafından H. 46 yılında Kuzey Afrika'nın önemli şehirlerinden olan Trablus'a emir olarak atanmış ve bu bölgedeki fetih hareketlerinde etkin olmuştur.⁴⁶⁰

2.4.2.4. Vefatı

Vefat yeri hakkında Trablus, Şam ve Berka⁴⁶¹ olmak üzere üç farklı yer zikredilmektedir.⁴⁶² Ancak kabrinin Berka'da bulunması,⁴⁶³ onun orada vefat ettiğini göstermektedir. Vefat tarihi hakkında da H. 52⁴⁶⁴ ve 56⁴⁶⁵ tarihleri rivayet edilmiştir. Rüveyfî' b. Sâbit Berka'da en son vefat eden sahâbîdir.⁴⁶⁶

2.5. MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDE/SEMERKANT'TA EN SON VEFAT EDEN SAHÂBÎ: FAZL B. ABBAS

Fazl b. Abbas, İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eseri ile *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin "Sahâbe" maddesinde, Semerkant'ta en son vefat eden sahâbî olarak zikredilmiştir.⁴⁶⁷ Ayrıca *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'de Semerkant'ta en son vefat eden sahâbînin Kusem b. Abbas'ın olabileceği de ifade edilmiştir.⁴⁶⁸ Fakat Fazl b. Abbas H. 63/683, Kusem b. Abbas ise H. 57/677' de vefat etmiştir.⁴⁶⁹ Vefat tarihleri göz önüne alındığında Semerkant'ta en son vefat eden sahâbînin Fazl b. Abbas olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın bu kısmında araştıracağımız Fazl b. Abbas ile Hz. Peygamber'in (a.s.) amcasının oğlu Fazl b. Abbas aynı kişi değildir. Zira bizim çalışmamızın bir kısmını oluşturan Fazl b. Abbas, H. 63/683 yılında vefat etmiş iken Hz. Peygamber'in

⁴⁶⁰ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*, I, 136; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 25; İsbehânî, *Marifetü's-Sahâbe*, II, 1062; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 504; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 298.

⁴⁶¹ Libya'da eski bir şehir ve bölge. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, "Berka", *DİA*, TVD Yay., İstanbul 1992, V, 504-505.

⁴⁶² İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 504.

⁴⁶³ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 504; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 298.

⁴⁶⁴ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 487.

⁴⁶⁵ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 487; Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 491-500.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 86.

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 87; Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 491-500.

⁴⁶⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 87.

⁴⁶⁹ Abdulhalik Bakır, "Kusem b. Abbas", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, XXVI, 462-463; Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 491-500.

amcasının oğlu Fazl b. Abbas, H. 13/635 yılında vefat etmiştir.⁴⁷⁰ Bununla birlikte mevzu bahis olan Fazl b. Abbas hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

⁴⁷⁰ Selman Başaran, “Fazl b. Abbâs b. Abdilmuttalib”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 272-273.

SONUÇ

Sahâbe, vahye tanıklık eden, Kur'an'ın talimatları doğrultusunda yaşamayı gaye edinen ve hayatlarını Hz. Peygamber'in (a.s.) örneğiyle şekillendiren ve renklendiren bir nesildir. Onlar İslam'ı öğrenmek, öğretmek yaşamak ve yaşatmak uğrunda baskı, işkence, ambargo ve şiddet politikası gibi birçok sıkıntıya göğüs germişlerdir. İslam davası uğrunda gerektiğinde yurtlarını, eşlerini, çocuklarını ve mallarını terk etmişlerdir. Bütün bunların sonucunda Allah ve Resulü'nün hoşnutluğunu kazanarak insanların en hayırlıları ve hayırda onları takip eden tâbiîn neslinin yetiştiricileri olmuşlardır.

İslam fetihleriyle birlikte sınırlar genişlemiş ve sahâbe, farklı görev ve sebeplerden dolayı Hicaz bölgesinden, fethedilen yeni bölgelere göç etmeye başlamıştır. Bu bölgelerin başlıcaları İslam tarihi açısından sosyal, siyasî ve askerî önem arz eden Hicaz, Irak, İran, Şam, Kuzey Afrika ve Mâverâünnehir gibi bölgeler olmuştur.

Çalışmamızda üçü Hicaz bölgesinde, ikisi Irak bölgesinde, ikisi İran bölgesinde, biri Şam bölgesinde, ikisi Kuzey Afrika bölgesinde, biri Mâverâünnehir bölgesinde olmak üzere en son vefat eden toplam on bir sahâbî ele alınmıştır. Bunlar Hicaz bölgesinde vefat eden Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Mahmûd b. er-Rebî, Abdullah b. Abbas, Irak bölgesinde vefat eden Abdullah b. Ebî Evfâ, Enes b. Mâlik, İran bölgesinde vefat eden Büreyde b. Husayb, Nâbîga el-Ca'dî, Şam bölgesinde vefat eden Abdullah b. Büsr, Kuzey Afrika bölgesinde vefat eden Rüveyfi' b. Sâbit, Abdullah b. Hâris, Mâverâünnehir bölgesinde vefat eden Fazl b. Abbas'tır. Bu bölgelerin dışında kalan yerlerde en son vefat eden sahâbîlerin kimliği hakkında ise herhangi bir bilgiye tarafımızdan rastlanmamıştır.

Mekke'de vefat eden ve sahâbîlerin sonuncusu olan Ebu't-Tufeyl'in cengâver ve savaşçı bir kişiliğe sahip olduğu, hayatının büyük bir kısmını Hz. Ali ve davasının uğrunda mücadele etmekle geçirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ebu't-Tufeyl'in edebî kişiliğe sahip olduğu ve şiirlerinin günümüze kadar ulaştığı görülmektedir.

Mahmûd b. er-Rebî, Abdullah b. Büsr, Abdullah b. Abbas ve Enes b. Mâlik çocuk yaşta Hz. Peygamber'i (a.s.) görmeleri, onun sevgi ve şefkatine muhatap olmaları, günümüz insanına Hz. Peygamber'in (a.s.) çocuklara karşı yaklaşımı hakkında örneklik sunmaktadır. Ayrıca Enes b. Malik ve Abdullah b. Abbas'ın, Hz. Peygamber'in (a.s.) toplamda dört bine yakın hadisini naklederek müksirûndan olduklarını belirtmek gerekir.

Yine bu iki sahâbî yaşadıkları bölgelerde ilim meclisleri oluşturarak birçok talebe yetiştirmişlerdir. Bu talebeler İslam kültür ve mirasının inşasını ve taşıyıcılığını üstlenmiş bir başka nesil olan tâbiîn neslinin önemli bir kısmını oluşturmuşlardır. Abdullah b. Abbas'ın hadis ilmî yanında Kur'an ilimleri ve tefsir alanında ortaya koymuş olduğu görüşleri ve eserlerinin bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca Abdullah b. Abbas'ın Hz. Peygamber'in (a.s.) amcasının oğlu ve Meymûne annemizin de yeğeni olması, ona bazı gecelerde Hz. Peygamber'e (a.s.) misafir olma imkânı sağlamıştır. Bu durum Abdullah b. Abbas'ın Hz. Peygamber'in (a.s.) ev içi hallerine şahit olmasına ve belki de kimsenin edinemeyeceği bilgilerin günümüze kadar ulaşmasına vesile olmuştur.

Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında, onun yolunu kesip Kureyşli müşriklere teslim etmek isteyen ve Horasan'da en son vefat eden Büreyde b. Husayb, Hz. Peygamber'in üslûbundan etkilenerek Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine zarar vermek için gelen düşmanı bile etkileyerek Müslüman olmasını sağlayan tebliğ üslûp ve metodu Büreyde b. Husayb'ın hayatı özelinde biz Müslümanlara örneklik teşkil etmektedir. Ayrıca Büreyde b. Husayb'ın bazı gazve ve seriyyelerde göstermiş olduğu faaliyetler İslam savaş stratejisi ve hukuku açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

İsfahân'da en son vefat eden sahâbî olan ve bazı âlimlere göre muhadram şairlerden kabul edilen Nâbiga el-Ca'dî'nin, hem Cahiliye döneminde hem de İslamî dönemde nazmetmiş olduğu şiirler, içerisinde iki kültürden de numuneler barındırması açısından önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir.

Tespit edilen sahâbîlerin genel anlamda vefat ettikleri yerler hakkında ihtilaf yoktur. Fakat ölüm tarihleri ve yaşları hakkında ihtilaflar vardır. Bununla birlikte yaşları ile ilgili olan ihtilafın başlıca sebebi, doğum tarihleri hakkındaki farklı rivayetlerle alakalıdır.

Son olarak belirtmek gerekir ki çalışmamızın muhtevasını oluşturan bazı sahâbîler hakkında daha detaylı araştırmalar yapılabilir. Özellikle Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin, edebî kişiliği ve Ebu'l Ferec İsfahânî'nin *Kitabu'l-Eğânî* adlı eserindeki elli beyitten oluşan şiirleri hakkında müstakil bir çalışmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- A'zamî, Muhammed Mustafa, *Hiz. Peygamber'in Kâtipleri*, (Çev.: Durak Pasmaz), İnkılap Yay., İstanbul 2017.
- Ağırman, Cemal, "Müksirûn", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, 534.
- Ağırman, Mustafa, *Hiz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992.
- Ağırman, Mustafa, *Peygamberler ve Gençler*, Ravza Yay., (2. Baskı), İstanbul 2019.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî eş-Mervezî, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, y.y. 2001.
- Akgün, Hüseyin, *Sahâbe Coğrafyası*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2020.
- Algül, Hüseyin, "Evs (Benû Evs)", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XI, 541-542.
- Algül, Hüseyin, "Muâhât", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, XXX, 308-309.
- Altun, İsmail, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, I-IV*, Ensar Yay., İstanbul 2016.
- Aşşâş, Tayyib, "Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Kinânî Ehbâruhu ve Eş'âruhu", *Havliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnisiyye*, (10), Tunus 1973, 171-208.
- Avcı, Casim, "Benû Kinâne", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, XXVI, 31-32.
- Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer, *Hızanetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbi Lisani'l-Arab, I-XIII*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Haneci, (4. Baskı), Kahire 1997.
- Bahşel, Ebû'l-Hasan, Eslem b. Sehl, *Tarîhu Vâsıt*, (nşr. Korkis Avvâd), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, h. 1406/1986
- Bakır, Abdulhalik, "Kusem b. Abbas", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, XXVI, 462-463.
- Başaran, Selman, "Fazl b. Abbâs b. Abdilmuttalib", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 272-273.

- Begavî, Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân, *Mu'cemu's-Sahâbe I-V*, thk. Muhammed Emîn b. Muhammed, Mektebetü Dâru'l-Beyân, Kuveyt h. 1421/2000.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Cabir b. Dâvûd, *Fütuhu'l-Büldan*, Dâr ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1988.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-Eşraf I-XIII*, thk. Süheyl Zekar ve Riyâd el-Zerkal, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Bilge, Mustafa L., "Berka", *DİA*, TVD Yay., İstanbul 1992, V, 504-505.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm, *et-Târîhu'l-Kebîr, I-VIII* Dairatü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd t.y.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm, *et-Târîhu's-Sağîr I-II*, thk. Mahmud İbrahim Zayid, Dâru'l-Va'y Halep 1977.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh, I-IX*, (thk. Muhammed b. Züheyr. b. en-Nâsır), Dâr-u Tavkî'n-Necât, h. 1422/2001.
- Canan, İbrahim, "Enes b. Mâlik" *DİA*, TVD Yay., İstanbul 1995, XI, 234-235.
- Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh, *Tabakatü Fuhûlu's-Şu'arâ*, I-II, (thk. Mahmûd Muhammed Şâkir), Dârü'l-Medenî, Cidde t.y.
- Çakan, İsmail Lütfî, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 76-79.
- Çolak, Ali, "En Son Vefat Eden Sahâbî Olarak Bilinen Âmir b. Vâsile el-Leysî", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, (13), 2008, 83-96.
- Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed, *el-Künâ ve'l-Esmâ I-III*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, nşr. Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000.
- Durur, Mehmet Ali, *Abdullah b. Abbas'ın Kur'an'ı Tefsiri ve Tefsirde Dilbilimsel Tercihleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2019.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen I-IV*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut t.y.

- Ebû Hâtim, Sehl b. Muhammed. b. Osmân el-Çeşmî es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mu'ammerûn*, y.y, b.y., (Ğayrı Muvâfık).
- Ebû Zur'a, Abdurrahman b. Amr, *Târihu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, thk. Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî, Dımaşk, t.y.
- Ebü's-Şeyh, Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan el-Ensârî el-İsfahanî, *Ahkâku'n-Nebî ve Âdâbuhu*, thk. Sâlih b. Muhammed el-Veneyyan, Dâru'l-Müslime, 1998.
- Efendioğlu, Mehmet, "Muhadramûn", *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2005, XXX, 395-396.
- Efendioğlu, Mehmet, "Sâbit", *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2008, XXXV, 348-349.
- Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe", *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2008, XXXV, 491-500.
- Erol, Abdullah, *Büreyde b. Husayb'ın Hayatı ve Rivayetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2015.
- Fâsî, Takıyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî, *el-İkdü's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn I-VII*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Fayda, Mustafa, "Beyatü'r-Rıdvân", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, VI, 39-40.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, "Dârünnedve", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 555-556.
- Gül, Recep Emin, "Hadis İlminde Cerh-Ta'dil Mertebeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 2015, 363-384.
- Güler, Zekeriya, "Hicret Sırasında Hz. Peygamber'in Üslûbundan Etkilenerek Müslüman Olan Büreyde b. Husayb ve Günümüze Yansımaları", *İSTEM*, II, (4), 2004, 63-72.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn I-IV*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1411/1990.
- Halebî, Nuruddin Ali b. Burhaniddin İbrahim b. Ahmed, *İnsanu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (es-Sîretu'l-Halebiyye) I-III*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h.1427.

- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî *Tabakatü Halîfe b. Hayyat*, thk. Süheyl Zekkar, Dâru'l- Fikr, 1993.
- Hamîdullah, Muhammed, "Hayber", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 20-22.
- Hamîdullah, Muhammed, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 297-299.
- Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi I-II*, (Çev. Salih Tuğ), Yeni Şafak, Ankara 2003.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine t.y
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd I-XVI*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2002.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Sâbit el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, nşr. İhyâü's-Sünneti'n Nebeviyye, t.y.
- Hazrecî, Safiyyuddîn Ahmed b. Abdillâh, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşâir, Beyrût 1416.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid I-X*, (thk. Hüsameddin el-Kutsî), Mektebetü'l-Kutsî, Kahire 1994.
- Iclî, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebu'l-Hasen el-Iclî el-Kûfî, *Ma'rifetu's-Sikât I-II*, (thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Mektebetü'd-Dâr, el-Medînetü'l-Munevvera 1985.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân, *Şerhu et-Tebşıra ve't-Tezkira Elfiyeti'l-Irâkî I-II*, (thk. Abdüllatîf el-Hemim, Mahir Yasin Fahl), Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1423/2002.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Asım en-Nemerî el-Kutûbî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb I-IV*, (thk. Ali Muhammed el-Becavî), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.

- İbn Abdülhakem, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, y.y. h. 1415.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu Dimaşk I-LXXX*, (thk. Amr b. Gurâme el-Amrevî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri, *Kitâbu'l-İştikâk*, (thk. Abdüsselam Muhammed b. Hârun), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991.
- İbn Habîb, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî Ebû Ca'fer el-Bağdâdî, *Kitâbu'l Muhabber*, (thk. Ilse Lichtenstadter), Dârû'l-Afâkil'Cedîde, Beyrut, t.y.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe I-VIII*, (thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcud), Dârû'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût h. 1415.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XIII*, (thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-ma'rife, Beyrut h. 1379.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'l-Elbâb fî'l-Elkâb, I-II*, (thk. Abdülaziz Muhammed b. Sâlih), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd h. 1409.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbu't Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Dârû'r-Reşid, Suriye 1986.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb, I- XII*, Dâiretü'l-Maârif, y.y. h.1326.
- İbn Hacer, *el-İsâbe/Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi I-IV*, (Çev. Naim Erdoğan), İz Yay., İstanbul 2018.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen. *Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber*, (thk. Halil Şühâde), Dârû'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *Cemheretu Ensabi'l-Arab*, (thk. Lecnetün min'el-Ulema), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed. *Cevamiu's-Sîre*, (thk. İhsan Abbas), Daru'l-Mearif, Beyrut 1900.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikât, I-IX*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, y.y. 1973.

- İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ I-II*, (2. Baskı), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, h. 1417.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Sîret-i İbn Hişâm, I-IV*, (çev. Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yay., İstanbul 2016.
- İbn Hudeyde, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mudî fî Küttâbi'n-Nebî, I-II*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut t.y.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XXI*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, y.y. h. 1418/1997.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim *eş-Şi'r ve's-Şuarâ I-II*, nşr. Dâru'l-Hadîs, Kahire h. 1423.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Maârif*, (2. Baskı), (thk. Servet Ukkâş), el-Heyetu'l Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah el-Kazvînî, *es-Sünen I-II*, (thk. M. Fuad Abdülbâkî), Dâru İhyâi-Kitabü'l-Arabi, Beyrut t.y.
- İbn Mende, Abdurrahman b. Muhammed b. İshak, *Müstahrec min Kütübi'n-Nâs li't-Tezkire ve'l-Müstetraf min Ahvâli'n-Nâs li'lMa'rife*, (thk. Ammar Hasan Sabrî), Vizâretü'l-Adl, Bahreyn t.y.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *el-Cuzu'l-Mutemmimu li Tabakâti İbn Sa'd I-II*, (thk. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî), Mektebetu's-Sadîk, Taif 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ, I-VIII*, (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer I-II*, (thk. İbrahim Muhammed Ramazan), Beyrut h. 1414/1993.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvehhab eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târih I-X*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvehhab eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavviz), Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İsbehânî, Ebû Naîm Ahmed b. Abdillâh, *Marifetü's-Sahâbe I-VII*, (thk. Adil b. Yusuf el-Aziz), Dâru'l- Vatani li'n-Neşr, Riyad 1419/1998.
- İsfahânî, Ebu'l Ferec Ali b. el-Hüseyin, *Kitabu'l-Eğânî I-XXV*, (3. Baskı), (thk. Dr. İhsan Abbas), Dâru's Sadr, Beyrut 2008.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, "Ümmü Süleym", *DİA*, TVD Yay., İstanbul 2012, XLII, 330-331.
- Köprülü, Orhan Fuat, "Bayrak", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 247-254.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Umretü'l-Kazâ", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2012, XLII, 153-155.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Zübeyd (Benû Zübeyd)", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XLIV, 516-517.
- Mahmudov, Elşad, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM Yay., İstanbul 2018.
- Makrîzî, Takıyyuddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed, *İmtâu'l-Esmâ I-XV*, (thk. Muhammed Abdulhamid en-Nümeysi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h.1420/1999.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl I- XXXV*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsabûrî, *Sahîh-i Müslim I-V*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâü't-Türâs, Beyrut t.y.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzibu'l-Esma ve'l-Lüğat, I- IV*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

- Orazsahedov, Abdyllo, *Büreyde b. Husayb el-Eslemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2013.
- Önkal, Ahmet, “Belî (Benî Belî)”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 414-415.
- Önkal, Ahmet, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, VI, 492.
- Önkal, Ahmet, “Hicret”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 462-466.
- Önkal, Ahmet, “Huzâa (Benû Huzâa)”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 431-433.
- Önkal, Ahmet, “Müstalik (Benî Müstalik)”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, 360-361.
- Öz, Mustafa, “Keysâniyye” *DİA*, TVD Yay., Ankara 2002, XXV, 362-364.
- Özel, Ahmet, “Kible”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, XXV, 365-369.
- Safedî, Selâhuddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefayât I-XXIX*, (thk. Ahmed el-Arnâvud vd.), Dâru İhyâi Turâsi, Beyrut 2000.
- Sahâbîler Ansiklopedisi, Nesil Yay., İstanbul 2020.
- Salih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Çev.: Mehmet Yaşar Kandemir), İFAV, İstanbul 2017.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *Müminlerin Emiri Hz. Ömer*, (6. Baskı), (Çev.: Mehmet Akbaş), Ravza Yay., İstanbul 2016.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *Siyer-i Nebi I-II*, (4. Baskı), (Çev. Mustafa Kasadar, vd.), Ravza Yay., İstanbul 2015.
- Sarıçam, İbrahim, “Neccâr (Benî Neccâr)”, *DİA*, TVD Yay., İstanbul 2006, XXXII, 480-481.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân I-IV*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl ibrahîm), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti li'l-Âmme, h. 1394/1974.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevâvî I-II*, Dâru Tayyibe, y.y. t.y.
- Şakir, Mahmut, *Gökteki Yıldızlar 70 Öncü Sahâbe*, haz. Mustafa Ağırman, Ravza Yay., İstanbul 2015.

- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub, *el-Mu'cemu'l-Kebîr I-XXV*, (2. Baskı), (thk. Hamdi Abdülmecid Selefî), Mektebetü İbn Teymiye, Kahire t.y.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk I-XI* (2. Baskı), Dâru't-Türâs, Beyrut h. 1387.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmiu'l-Kebîr, I-VI*, (thk. Beşşar Avvad), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- Tüccar, Zülfikar, "Nâbiga el-Ca'dî", *DİA*, TVD Yay., İstanbul 2006, XXXII, 260-261.
- Ülkü, Hayati, *İslam Tarihi, I-II*, Çelik Yay., İstanbul 2016.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbü'l-Megâzî I-III*, (2. Baskı), (thk. Marsden Jones), Dâru'l-A'lemî, Beyrut 1989.
- Watt, W. Montgomery, *H. Muhammed Medine'de*, (Çev. Süleyman Kalkan), KURAMER Yay., İstanbul 2016.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Ehl-i Ehvâ", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, X, 505-507.
- Yıldırım, Ali, "Abdullah b. Ebî Evfâ", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 96.
- Yiğit, İsmail, "Süleyman b. Abdulmelik", *DİA*, TVD Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 80-81.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ I-XVIII*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslam I-XV*, (thk. Dr. Beşşar Avvad Maruf), Daru'l-Ğarbi'l-İslami 2003.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehû Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslâmiyye, Cidde 1992.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mustafa BAYSAL
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
E-Posta Adresi	
Tarih	30.09.2021